

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

PILlich LÁSZLÓ

VÁROSOM ÉVGYŰRŰI

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest 1985

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrúi

A borítólapot és a kötet képeit Feleki Károly készítette

A bennünk élő város

„A falunál, illetve községnél általában nagyobb (lélekszámú), forgalmasabb, rendszerint zárt (emeletes) építkezésű, közművesített, különleges jogállású, főként ipari és kereskedelmi jellegű település, valamely vidék gazdasági és művelődési központja” (Magyar Értelmező Kéziszótár). Ime a városnak mint településformának egyik lehetséges, objektivitásra törekvő, általános jegyeket tömörítő meghatározása.

„Azoknak a képeknek, érzelmeknek és emlékeknek összessége, melyek a város neve hallatán a benne lakókban, a valamikor valamilyen formában vele kapcsolatba kerülőkben megelevenednek” – ez már a bennünk élő, szubjektivizálódott városnak lehetne egy esetleges megfogalmazása.

A város: Kolozsvár-Napoca. Ha „csak” megismerni szeretném, csupán a fenti első meghatározást volna szükséges alapképletként behelyettesítenem. Érzekelnem kellene, hogy sokan laknak benne, vagy kevesen, tisztáznom fekvését, helyét a térképen s a környező dombok között, tapasztalnom mindennapos forgalmát, azonosítanom településszerkezetét, megállapítanom közművesítettségének állapotát és számba vennem ipari, kereskedelmi, közművelődési egységeit.

Igen ám, csakhogy számomra a szülővárost is jelenti ez a település, emellett pedig benne teltek el életem eddigi évei. Ennek alapján érthető, hogy sohasem csak megismerni, hanem mindig megérteni is igyekeztem ezt a várost. Nemcsak leélni életemet egy – idővel megszokottá váló – Kolozsvár-keretben, mely életemmel együtt változik, hanem otthonná is alakítani valamelyest ezt a keretet. Ahhoz, hogy befogadjon, nem volt elég életemmel beleköltözni, hanem újra kellett magamban építenem. Képi és érzelmi elemekből, elődeim emlékfoslányaiból, hiszen ezek azok a részecskék, melyeknek egymásba illesztéséből a városhoz tartozás (is) tudatosulhat.

Régóta próbálok magamban egy olyan egységes *városképet* kialakítani, amelyről úgy gondoltam, hogy létezik, s valamennyi kolozsvári képzeletében ez elevenedik meg városának neve hallatán. Aztán, ahogy a környező határ különböző pontjairól vettem szemügyre a települést, ahogy olyan utcáit jártam be sorra, melyekbe a nem ott lakó polgár életében egyszer ha elvetődik, rá kellett jönnöm arra, hogy ez a mindenki számára ugyanazt jelentő városkép tulajdonképpen nem is létezik, ez a kép – ha tartalmaz is egységes elemeket – valójában mindenki számára más. Minden körzetről, minden utcából, minden lakójának lakásablakából más és más arcát mutatja ez a Szamos-völgy hosszában elnyújtózó város. Mindegyre átrendeződnek benne a távolságok, új hangsúlyt nyernek a tájékozódáshoz támpontként segítségül hívható, képeslapokról bárki által megismerhető „jellegzetes” épületei. Először talán e többarcúság tudatosítása vezetett közelebb a város tényleges megismeréséhez. Mert azóta hiszem úgy, hogy csak azoknak válhat igazán otthonává, akik valamennyi szegletéből egyformán el tudják képzelni!

A város lakhelyet és megélhetést jelentő foglalatosságot biztosít a benne lakóknak, s fejlődése, gyarapodása folytán azok számára is, akik

új elemként az idők folyamán benne megtelepednek. A közelebbi és távolabbi környék munkaerő-főlöslégének felszívója a város, amelyben a hagyományos életformák továbbörökítése mellett mindig helyet követel magának az új is. Az, hogy melyik polgára milyen munkaterületen talál megélhetést, vagy pontosan melyik körzetében fogja leélni életét, többnyire – a lakosság legnagyobb része számára – objektív tényezők függvénye. A befogadásnak megvan tehát a – noha mindig sajátos formában jelentkező, mégis – személytől független, objektív meghatározottsága. Mindezek ellenére, amikor vizsgálni próbáltam az itt lakók városhoz való *érzelmi kötődését*, azt tapasztalhattam, hogy a városi tudat kialakulásában a közvetlen lakóhelyhez kötődésnek igen fontos szerepe van. A város szeretete tulajdonképpen a helyek, a szűkebb életkörnyezetek szeretetére épül, megismerésük alapján. Akikben igazán él ez a város, azoknak kolozsvárisága mindenekelőtt a családhoz, házhoz és kerthez, szomszédsághoz, szomszédos utcákból kialakult lakókörzetekhez, valamint az ezek változásaihoz kapcsolódó érzelmekként rögzíthetőek. Aki érzi, hogy befogadta a szomszédság, az utca, a szűkebb környezete, annak számára nyilvánvaló, hogy befogadta a város maga.

A helyek ismeretén és a helyekhez való érzelmi kötődésen túl azonban még mindig lebegés csupán a városi (esetünkben kolozsvári) lét a történetiség hiányában! A helyekhez és azok éltetőihez kapcsolódó, nemzedékek hosszú során át fölhalmozódott *emlékezetanyag* ugyanis szintén nélkülözhetetlen eleme a városi tudatnak. Bármely esemény, bármely változás, akármilyen gyors ütemű fejlődés igazán csak a teljes időbeniségben, idődimenzióban érzékelhető és értékelhető! Aki képtelen a leaszfaltozott járda alá odaképzelné azokat az egykori szép renddel egymáshoz illesztett gubacsköveket, amelyekre az aszfaltréteg került, majd a gubacskövek alá a hol sáros, hol poros útmellékét, a járdaszegély mellé pedig a kamillavirág-illatú, békanyálas tócsákkal teli útszéli árkot, ha valaki tehát képtelen mindezeket a járda aszfaltja alá képzelné, az nem is tudhatja igazán, hogy mit jelent aszfalton járni! A jelent elképzeltetlenné teszi a múlt ismeretének hiánya! Értékelhetetlen a „mivé lett”, ha ismeretlen a „milyen volt”. A város úgy válik befogadhatóvá, ha érzékelhetővé válik benne mindenkori önmaga, a tegnapi éppúgy, mint a holnapi. Kíváncsi vagyok a régi városra, mert anélkül felismerhetetlen számomra, hogy mi benne az új! Mint ahogy idegen marad mindazok számára a holnapi város, akik esetleg évtizedek, évszázadok múltán közönyösek lesznek mai élete és éltetői iránt. Csakis időbeni vizsgálódással rajzolódna ki a város életének „évgyűri”, épülésének övezetei, az előzőeket mindig belvároshoz közelítő újabb és újabb külvárosok. Talán e mindenkori külvárosokban legkielevezettebb a régi és az új harca, legszembeütőbb a változás. Határhoz tartozó szántóterületekből, külterületekből gonddal kimért, körülkerített gyümölcsösök, esetenként zöldségesek alakultak, aztán fölépült az első ház, valamely városból kiszoruló vagy a mindenségből városszélre beszoruló háza. Rendre melléépült a többi is, és kialakult a utcasor. Majd az utcák sora. Kialakult egy új külváros, módosítva az addigi betájolást. Aztán ismét csak változni kényszerült a „bent” és a „kint” jelentése, amikor a fejlődés következtében keretein ismét túlnőtt városban egy újabb külváros, esetleg újabb külvárosok egész gyűrüje kezd kialakulni.

Játsszunk egy kicsit az időbeniséggel, a történetiséggel! Csaljuk elő korából „Andreas carnifex de Koloswar civis” urat, a név szerint legrégebbiről (1397-ből) ismert kolozsvári polgárt. Nos, hogyan járkálna ő a mai utcákon. Bizonyos lehetne-e abban, hogy egyazon városban jár? Éppoly kevés a valószínűsége, mint annak, hogy mi, jelenkori utódok valamennyien bele tudnánk képzelni „Andreas carnifex” Kolozsvárát a mai városunkba! A néhai mészárosmester számára talán még sok tekintetben csak városszéli külterületként lehetett elképzelhető az a rész, ahol a korát követő egy-két században az Óvár körüli külváros, s abból a kapubástyákkal ékes, várfallal körülvett Újvár belvárosa kialakult. A mi belvárosképünk immár jóval túlterjed azon a területen is, amely a megnagyobbodott középkori Kolozsvár polgárai számára az akkori külvárost jelentette. A mai külváros pedig a századokkal előttünk éltek számára még a városhatár részét képezte. Mint ahogyan a mai városhatárunk is az utánunk jövő nemzedékek külvárosává válik majd fokozatosan. Íme, hogyan is alakul ki a maga történetiségében az egymásra tevődő és egymást kiegészítő rétegekből a mai, a bennünk élő város. Az idő érzékelhetősége adja meg benne a változások érzékelhetőségét. Ez alakítja ki bennünk annak készségét, hogy minden alkotó elemét a maga valós értéke, korához mért fontossága szerint értékelhessük. Hiszen az első kolozsvári repceolajsajtó vagy selyemszövő manufaktúra, Rajka Péter gépgyára, a kolozsmonostori papírmalom, a dohányszárító vagy az első gázlámpák fénye éppoly szenzációszámbe menő megvalósítás lehetett a maga korában, amilyen különösnek tűnhetett később az első bepöfögő lokomotív, az „ájváj”-nak csúfolt városi vasút, vagy az első trolibusz, amilyen nagyszerű vívmányként tartunk számon egy mai acélöntödét. Az időbeniség figyelembevétel nélkül talán azt sem vennők észre – a jövő felé tekintve –, hogy a mai városszéltől semmivel sincsenek messzebb Papfalva, Kajántó, Erdőfelek vagy Kisbács, mint amilyen messze a valamikori városszéltől voltak olyan mai városrészek, mint Kolozsmonostor, Szamosfalva vagy a Kölesföld.

Az eddigiek tulajdonképpen még csak azoknak az indítóokoknak a felsorakoztatását jelentik, amelyek fontossá tették számomra e kis kötet összeállítását. Kötelességemnek érzem, hogy azt a városfelfedező utat, amelyet néhány esztendő alatt bejártam, tehetségem szerint mások számára is járhatóvá tegyem. Hogy azt az igényt, amely bennem szülővárosom értékeinek megismerése, örökségkénti továbbítása iránt jelentkezett, másokban is megkíséreljem kialakítani a saját életterületüket képező városok iránt.

*

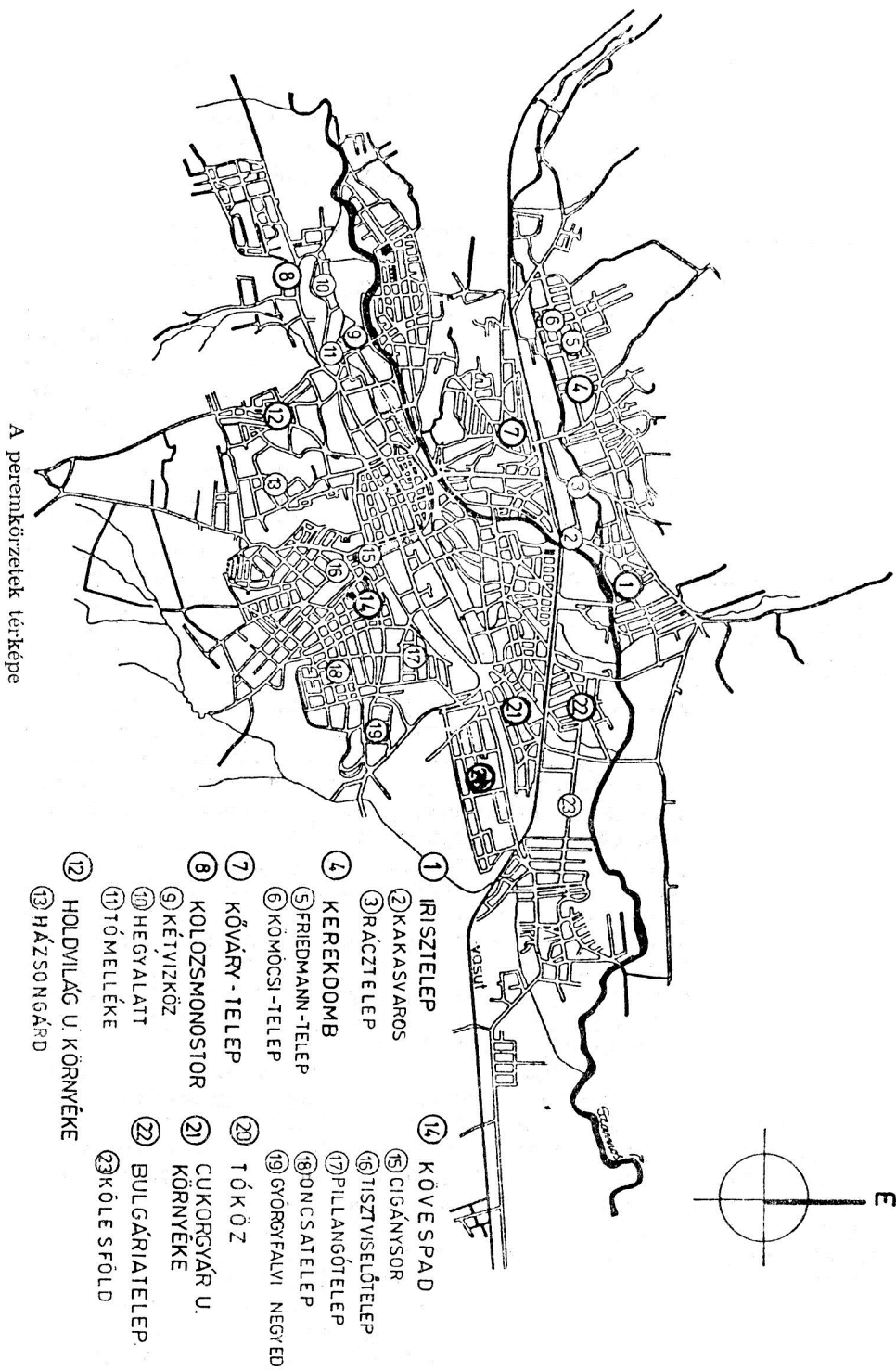
Ezek után természetesen tartozom néhány konkrét cél-, illetve módszertani megjelöléssel. Szülővárosom, sok hasonló településsel együtt, minden eddiginél gyorsabb ütemű fejlesztés, gazdasági és urbanisztikai, valamint lakosságbeli gyarapodás éveit, évtizedeit éli. Az összehangolt, szisztematikus városépítés körülményei között óriási új lakónegyedek tesznek lakottá eddigi agrárjellelű külterületeket, vagy változtatnak máris történetivé alig az utóbbi két-három emberöltőnyi idő alatt kialakult külvárosokat. E felszámolódó, tömbházak alá temetődő történeti

külvárosok, noha a városiasodásnak, urbanizációs minőségnek távolról sem érték el a városközpontban tapasztalható fokát, hosszú évtizedeken keresztül fontos szerepet játszottak a város gazdasági és társadalmi életének nélkülözhetetlen elemeiként. Valamennyi külvárost egy fejlődés kialakította szükséglet hívott létre, s a koronkénti szükségletekhez mértén valamennyi sajátos jelleget öltött, sajátos arculatú településegységgé vált, a benne lakók életének is jellegzetesen elkülönülő, saját belső értékrendhez igazodó keretét képezve. Ez a munka tulajdonképpen e települési körzeteknek bemutatására vállalkozott, kiépülésüktől, sajátos életüktől a mai változásukig próbálva felfejteni alakulástörténetüket. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy nem állott szándékomban e helyek történelmét megírni, tehát tudományos helytörténeti adatszerűsége törekedni. Legfőbb igyekezetem arra összpontosult, hogy e peremkörzetek sajátos és mégis jellegzetesen kolozsvári életkereteibe minél mélyebben betekinthessek, ezáltal a kolozsváriság többarcúságát téve feltárhatóvá, a körzeti közösségek, szomszédsági rendszerek belső életének különöségét téve megismerhetővé. A legfőbb adatforrássommá így az emberi emlékezet vált, a különböző körzetekben élő idős emberek emlékezete, mely – ha nem is lehet átfogó – az átélés közelségébe képes hozni több nemzedék mába örökített érzelmeit, szokásait, élményeit. A város mindennapos életének felszíne alatt ott lappang a nagy, több nemzedéken átívelő épülés, alakulás emlékezete! Az emlékezetben fennmaradt – helyre, emberekre, szokásokra vonatkozó – anyag alapján, sok emberi sors alakulásának végigkövetésével pedig érzékelhetővé válik a mindennaposan átélt változás.

Nemzedékek váltják egymást a városomban is. Az évszázadok során, de még az évtizedek rendjén is családok halnak ki, újabbak telepednek be, fiatalok költöznek „beljebb” vagy éppen „kijebb”, a körülmények szabta lehetőségek szerint. Az átélt változások emlékeinek egy része mindig tovább él, újabb életet kötve a helyhez. Értelmet és jelentést adva a változásoknak. A mai emlékezetben úgy élnek tovább a tegnapi vagy azelőtti életek emlékei, mint ahogyan a mai Kolozsvárban él a tegnapi, tegnapelőtti város. Az emlékezet képes újraépíteni a nemrég befejezett tömbháznegyedet éppúgy, mint a néhai szántóföldeken kialakult, mai és helyenként már tegnapivá is vált külvárosokat.

Az emlékezet, amelyet a kolozsvári külvárosokban tett útjaim során igyekeztem faggatóra venni, tulajdonképpen az elmúlt száz esztendőben végbement változásokat teszi – fényesebben vagy olykor halványabban csillogó mozaikkockák formájában – újraélhetővé: a vasútépítést követően megindult gazdasági fellendülésre, a vidéki szegénység betelepülésére épülő, jobbára spontán polgári városfejlődéstől a jelenlegi, széles frontú urbanizációs átalakulásokig. A régi nagyapa-mesék, több nemzedéken át továbbörökített történetek azonban olykor ennél régebbi előzményekig is visszavezetnek.

A peremkörzeteket és ezek kisebb településegységeit, melyeknek élete e kötet fejezeteiben megelevenedik, a mellékelt térkép jelzi. Valamennyi a vasúti szállítás 1870. évi megindulása utáni nagy fellendülés eredményeként alakult ki vagy vált a város részévé, jobbára a szaporodó gyári munkásság és a mindig városperem felé szoruló városi agrárnépes-

ség telephelyeként. Valamennyinek meg volt a maga sajátos helye a város gazdasági-társadalmi életében.

Az északi peremterület, a Nádason túli rész, mely a mai Irisztelepet és a Kerekdombot foglalja magába, már a múlt század utolsó évtizedeiben földészek és vasutasok lakta külterületként kezdett benépesedni. A kolozsvári ipar összejtjeinek jó része is itt létesült. A kötet fejezeteinek rendjén másodikként tárgyalt körzet, a Kővári-telep ugyancsak az elmúlt századvégen kezdett kialakulni, az előzőhöz hasonlóan vasutasok, illetve földészek közös negyedeként. Az itt lakókat követően az 1895-ben kolozsvárivá vált kolozsmonostoriak, az azóta legnyugatabbra eső városi körzet fuvaros-földműves lakói vallanak magukról, s az ő szomszédságukban – a múlt századi szamosi faúsztatás emlékét mába hozó – kis telepen élő kétvízköziek, valamint a magukat külön egységként számon tartó hegyalattiak és tó mellékiek. A valamikori déli városszélen néhány évtizeddel később, tehát valamivel a századfordulót követően kezdett kiépülni a Holdvilág utcai kőművestelep, a házsongárdi, valamint a Tordára vezető országúttól már keletre eső tisztviselőtelepi „úrnegyed”. A délkeleti városszélen aztán benépesült a Pata és Györgyfalva felé vezető utak környéke, valamint a Pillangótelep is. Ez a rész éppúgy, mint a peremkörzetek gyűrűjét keletről lezáró – így az utolsó fejezetekben tárgyalt – Tóköz, Cukorgyár utcai környék és Bulgária-telep azonban már csak a két világháború közötti időszakban váltak kiépült városi területekké. A Bulgáriatelep Szamosfalva felé elnyúló folytatásaként számon tartott Kölesföld pedig a legfiatalabb külső területként a negyvenes-ötvenes években alakult kertségből lakóterületté.

Ezek a településegységek képezik azt a valamikori város körül kialakult, nem is olyan régi településgyűrűt, amellyel e kötet anyaga foglalkozik. Ahány körzet, annyi sajátos arculata a kolozsváriságnak! És ahány körzet, megannyi előzménye a második világháborút követő s legutóbbi évtizedekben rohamosan felgyorsult nagy, történelem- és sorsfordító változásoknak. (Ez kívánja – a fejezetek sorrendjében – a mellékelt képanyag is jelezni.) Az emlékezés, az emberek által átélte, munkájukon keresztül megvalósult változás minden esetben a jelenbe torkollik. Mindazt, ami felépült, és mindazt, ami épül, így teszi felbecsülhetővé, értékelhetővé az, ami az emberek emlékezete szerint azelőtt volt.

A cél tehát, hogy az átélés alulnézeti perspektívájából is rögzíthetővé váljanak a bekövetkezett huszadi századi kolozsvári urbanisztikai változások. Ezáltal betekintést nyerhetünk a különböző, ebben az időszakban kialakult kolozsvári településegységek életfolyamataiba, s valósabb fogalmát alkothatjuk meg a kolozsváriságnak. Nem történelmi munka ez a kötet, történeti tájékozódásra azonban természetesen szükség volt az anyag feldolgozásakor. A Városi Tanács egykori jegyzőkönyvei, az 1899 és 1941 között több időpontban megjelent városi lakás- és névjegyzékek, az Ellenzék és más kolozsvári lapok híradásai, Szabó T. Attila munkája (*Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kolozsvár 1946), a Ștefan Pascu szerkesztésében megjelent kötet (*Istoria Clujului*. 1974) segítségével vált lehetségessé a vélekedésanyagban foglaltak leellenőrzése, a vallomások történeti keretének kialakítása.

Egy kérdés még mindenképp megválaszolásra szorul. Vajon fontos-e egyáltalán ez az emlékezetből való újraépítkezés? Fontos-e úgy látni

a mai várost, ahogyan az a tegnapi évil? Mennyivel leszünk gazdagabbak, ha megtudjuk, hogy hol volt a Dobai tanya rendezett, gazdagon termő gyümölcsöse? Vagy hogy a kolozsvári román diákoknak hol működött a múlt század közepén volt Júlia-Önképzőköre? Hogy az utolsó nagy múlt század végi tűzvész után a Csetetekert utcában szénás-major nyílt, ahova minden gazda kazlakba rakta be a télire valót, s ahol a szénásszekereket az emlékezet szerint Szigeti bácsi mázsálta a hídmérlegen? A kérdés persze meg is fordítható! Mennyivel leszünk esetleg szegényebbek, ha mindezekről nem szerezhetünk soha tudomást? A változás örökös, ez nyilvánvaló! Az emlékfosztlányok továbbélése azonban épp azokat a gyökereket teheti szerteágzóbbá, melyek a jelen dolgaiban tájékozódni akarót a helyhez köt(het)ik. Ez éppoly természetes, mint ahogyan a holnapi tájékozódás már minden bizonnyal a mából átörökíthető emlékek alapján kísérel meg befogadni a majdani Kolozsvárt is, ezekhez igazítva az összefüggések, magyarázatok keresését.

A sárguló jegyzőkönyvek anyagából, fakult újságlapok híreiből, porosodó térképekről általában a nagy történelmi változások ténye olvasható ki, amennyiben felkutathatóak, hozzáférhetőek. A város utcáiban azonban mai emberek emlékezete őrzi a sorsokban tükröződő, mindennaposan átélt változást. Hálával tartozom valamennyi adatközlőnek, a tegnapi és mai kolozsvári külvárosok lakóinak, akik a „bennük élő” várost számomra és ezáltal olvasóim számára is befogadhatóvá, otthonná avathatóvá tették.

Külön köszönettel tartozom Egyed Ákosnak, Kiss Andrásnak, Murádin Jenőnek, Miklósi Sikes Csabának és Vincze Zoltánnak, akik észrevételeikkel, általuk megismert részletekkel segítették az én tájékozódásomat.

I. Túl a Nádason

Aki ma megáll a Nádas partján, vagy valamelyik hídról kémleli az utcák, gyártelepek és kertvégek közé szorult, hátán olajfoltokat táncoltató, hal nélküli, iszapos vizű patakot, aligha tudja elképzelni, hogy volt idő, amikor libák és rucák serege lubickolt benne, és még néhány évtizeddel ezelőtt is a környék gyermekhada vihancolt habjai közt. Mint ahogyan az is nehezen visszaidézhető a sűrűn beépült és egyre tovább terjeszkedő patakon túli városrész láttán, hogy alig hetven éve még csak itt-ott emelkedett ki a szántókból, zöldséges- és dombokat uraló gyümölcsöskertekből egy-egy földészanya.

1. „Új Hídelve” születése

Még a századforduló körül is a régi Hídelve – ez a Szamos északi partján, a Kőmál alatt elterülő rész – volt a tulajdonképpeni külváros, mely ott kezdődött a középkori városból a Szamoson átjárást biztosító valamikori Nagy- vagy Veres-híd bal parti hídfőjénél. Az adatok tanúsága szerint az 1585–86-os járványok idején már négy sírásót kellett kiállítania a városi tanács rendelete értelmében. Íme a városatyák 1586. július 6-án kelt határozatának – Lindner Gusztáv *A kolozsvári Kalandos társulatok* (Erdélyi Múzeum 1894) című munkájában is idézett – szövege: „Továbbá látván, hogy a nyolc temető és sírásó emberek nem győznek a hostatokbeli [ti. a várfalakon kívüli külvárosokból való – P. L.] halottakra is vigyázni; annak okáért bíró uram ökegyelme Magyar utcának, Közép utcának, Farkas utcának is négy embert kerestessen ugyan a felső fizetésre. Hídelvén négy legyen, Monostor utcára és Zyn utcára is négy legyen...” Noha ezek szerint már akkoriban jelentős népességgel bírhatott a hídelvi településkörzet, házainak sora még az 1700-as évek végére sem terjedt túl a Boldog utcánál [ma Fericirii]. A Nagy [Horea], Új [Karl Marx] és Külső-Király [Traian] voltak az egykori Hídelve lassan észak-északkelet felé bővülő fő útjai. Ezeket kötötték össze aztán a múlt század második felére – kialakítva a máig is meglévő itteni utcahálózatot – az olyan sikátorok, utcácskák, mint a Sáros [Cloșca], Kis [Mică], Atjáró [E. Petrovici], Bejáró [Haiducului], Kijáró [Deltei], Zug [Din Dos] vagy a Nádas [Decebal], melyek legtöbbször már múlt század végi neve is árulkodik akkori állapotáról, városszéli jellegéről. A Nádas szeszélyesen kanyargó vize az azon túli határt választotta le a hozzá több évszázadosan dél felől közelítő lakott területektől és Hídelve végében patakig lenyúló szántóktól. A hídelvi külvárost az 1905. évi összeírás adatai szerint 1907 férfi és 2071 nő lakta. Mintegy negyven százaléuk írástudatlan volt...

Az 1870-es évektől egyre határozottabban lépett aztán az itt lakók tudatában is a girbegurba patakmeder természetes választóvonalának helyébe a tőle kicsit délebbre megépített vasúti töltésen végighúzódó egyenes sínpár. Mintegy jelezve annak a nagy változásnak a kezdetét is, mely az e környéken lakók életében végbement.

– Az én apámnak és nagyapámnak is még a Nagy utcában volt a háza, tata ott is halt meg 1897-ben. Apám is csak az első világháború előtt valamivel költözött ki a Nádason túlra, ott volt egy darab földje a Brétfű alatt, oda. Pár éves gyermek voltam, emlékszem, hogy a nagyapám udvarán még gémeskút állott! Képzelve el a mai emeletes házak helyén, az állomás felé vezető úton azt a magos gémeskutat, pedig ott volt, és zsindegyel volt fedve a háza az öregnek! S nemcsak neki, másnak is... Aztán rendre mindenki kihúzódott, kellett a hely az uraknak, hát kőjebb építettek, s abból, amit a telekér kaptak, még egy szénafűre, darab földre is jutott. A fiatalabb ment kifelé, az öregek rendre kihaltak, valahogy így került Hídelve a Nádason túlra...

A vasút a fejlődést hozta. A fejlődés pedig sok tekintetben megváltoztatta az emberek életét. A város a megépült vasútállomás irányába kezdett terjeszkedni, kereskedők, iparosok, tisztviselők vásárolták meg rendre a földésztelkeket. Főút lett az egykori Nagy utca, majd fokozatosan a vele párhuzamos Új utca is. A batyukkal megrakott szekerek pedig elindultak ki a Mozdony [Locomotivei] utcán, át a strekken a Papfalva [Popești] felé vezető úton (melyet „patfalvi” útnak mondanak az öregek), s aztán vagy jobbra kanyarodtak a Nádastere, vagy pedig balra a Nádasmelléke dűlői felé, aszerint, hogy hol volt a „kinti”, városon kívüli földdarabka. A mai öregek java része pedig már a kialakuló új külvárosban, a Nádason túli „új Hídelvén” született.

2. Nádas-parti „ferdő”

– A Gyufagyár [Fabricii de chibrituri] utcai Nádas-hídnál, balról, ahol az az üvegpalota [ti. a Hűtő és Élelmiszeripari Kutatóintézet épülete – P.L.] van, na ott régen egy fürdő volt. A Nádason volt rajta, kis medencék voltak leválasztva, olyan kétméterszer kétméteresek. Azokat egy-egy család bérelte ki, s ott fürödtek. Kedves kirándulóhelye volt az, kérem, a városiaknak is, meg az idevalóknak, a patakon innenieknek is...

„Szakértők véleménye szerint a Nádás vize kitűnő gyógyítóerővel bír, különösen a köszvényes tagokra. [...] A vízbe menni életveszélyes volt az óriási kövek miatt, ha pedig zárt helyre ment, ott a rothadt deszkák összeomlásától félt, mily jövedelmi forrássá tehetné pedig e vizet a város tanácsa, ha [...] rendezné a fürdőhelyet és kellemessé tenné azt. Mas város boldog lenne egy ilyen gyógyerővel bíró vízzel, és értékesítené azt; mi ellenben fittyet sem hányunk neki, miféle bolondság a Nádás vize mentén tisztességes fürdési helyekről gondolkozni...” – olvashatjuk az Ellenzék 1895. augusztus 8-i számában.

– Oda fiákerek, autók hozták ki a városiakat kirándulásra, de jöhettek gyalog is, csak a „repülőhídon” kellett átkelni a vasúti sínek felett. Mi is mentünk vasárnaponként, kádfürdőt is vehetett az ember, aztán, emlékezem, vendéglő is volt mellette, oda kiültünk a hűs fák alá sörözni. Olyan volt, mint egy víkendház, jöttek oda vasutasok, fekete, fényes csizmás hóstátiak. Volt egy kuglipálya is, nagy meccseket játszottunk ott... Ha jól tudom, először egy Ács nevű, aztán meg egy Bereczki tartotta.

„Csúzos és köszvényesek, figyelem! NÁDAS GYÓGYFÜRDŐ, amely alkális tartalmánál fogva biztos és elismert gyógyhatással bír, a nagy-érdemű közönség rendelkezésére áll. A kolozsvári közönség kedvelt kirándulólhelye. Kitűnő kerti ételek és tisztán kezelt italok. Autóbuszjárat úgy helyben, mint vidékre is előnyös árban. Luxuskocsik kaphatók. Telefon 1171.” Így hangzott 1914-ben Ács Ferenc Nádas-fürdőjének hirdetése. A kiszállítás díja a városból 1 korona 20 fillér volt kétfogatú kocsival, egyfogatúval pedig 1 korona. Akinek nem „tellett” Kolozsra [Cojocna] vagy más távolabbi fürdőhelyre, az ide járt. S akinek nem tellett bérkocsira, az jött gyalogszerrel, a szántóföldek közötti gyalogutakon. Jöttek a papfalvi útról jobbra nyíló úton is, a vasútállomás háta mögött, el néhány földműves, vasúti alkalmazott és tisztviselő háza előtt. Az útnak a század elején még neve sem volt, csak úgy jelölik a korabeli térképek, mint „Nádas fürdőre vezető út”. Csak később kapta a Gyufagyár utca elnevezést, jóval azután, hogy – a mai hűtő- és élelmiszeripari gépgyár, a Tehnofrig helyén – Reitter József 1836-ban alapított és sokáig Parajdon működött gyufagyára „minden fajtajú, kitűnő minőségű kénköves, paraffinos és svédgyújtót a legjutányosabb árban és szép kivitelben” kezdett el gyártani. Az egykori műhelyépületek mellett, ha minden arra járó tudhatná, melyek is azok, bizonyára óriásiaknak tünnének a mai – sűrűn járó teherautók nyomán megrepedezett aszfaltú – Gyufagyár utca tágas gyáracsarnokai...

3. Kertek emlékezete

Akik a régi, gazdagon termő szántókra, kertekre emlékeznek, vagy akiknek kertje még máig is megmaradt, úgy mondják, hogy a Nádas mentének kiváló a földje. Azt tartották és tartják az öregek ma is, hogy a patak vizének lágytsága áldást hozott a környékén gazdálkodók keze munkájára. A Nádas-part varázsa örök életre rögzült azok emlékezetében, akik itt laktak.

– Olyan epret én azóta se láttam, mint amilyen a Petyár- és a Giurgiu-féle kertben termett!

– Van egy rész a Gyufagyár utcai Nádas-hídon túl, bal felől, amit úgy hívunk, hogy az Új-telep, mert mindjárt a második háború utáni években ide épültek az első, nyolclakásos, egyemeletes munkásházak. Na, ez a terület régebb valami magán- vagy városi birtok lehetett, ott a két vízlevezető csatorna között nagyapám egy Pál nevű földészt emlegetett a tízes évekből... Az én gyermekkoromban abból a területről egy Kovács nevű gazda is tartott bérben egy helyet. Kérem, ott olyan kukorica termett, hogy annak karvastagságú csövei voltak! Úgy is mondták apámék, Kovács-féle kukorica. Mindenki ismerte, jó gazda volt, legalább tizenöt tehenet tartott!

– A csapgyár helyén nagy gyümölcsös volt, még most is emlékszem, hogy mekkora almákat csentünk onnan!

– Jöttem '29. november tizenötödikén Kolozsváron Bálgáriából, kellett tanulni nyelvet. Rengeteg voltak, mind földet kereste a bulgárok. Papírgyárnál fogadtunk akkor. Én még fiatal volt nagyon, Varga Dánielnek hívták, attól vettem ki három évre, hatezer lejért holdanként.

Zöldséget árultunk a piacon, Nádason csináltunk nagy bolgárkerteket, tíz holdat dolgoztam. Olyan csimasz volt, mind hüvelykujjam, kiszedtem vederrel, legalább 20–22 ezer lejre behoztam ganét, károsodtam is első év vagy hatvanezer lejre, aztán másodikban, harmadikban helyrehoztam! Mikor jó lett, akkor nagy havazás jött jövő márciusra, elolvadt egyszerre, elvitte mindent! Beiszapolta az üvegrámát, palántot, fuccsba ment a parti, kellett menni más helyt... A háromcolos pompám, mit hoztam Németországból, még a mai napig is ott rozsdázza valahol... Én szerettem a Nádast, csak ő nem szerette engemet...

– A patak fölött összenöttek a fűzfák, valóságos alagútban, zöld alagútban folyt a Nádas. A sűrű gyökérzet tartotta meg a vízre nyúló kertek végét áradáskor. Helyenként két méter mély is volt a víz, más-hol térdig süppedtünk a lágy iszapba. Íváskor úgy hemzsegték a Szamosból fölhúzódo halak, hogy mi gyermekek kosárszámra fogtuk ki őket... S vittük haza nagy büszkén!

*

Talán akad egynéhány kolozsvári, akik számára ismert a Schultz Rezső név. Ha másról nem is, de a botanikus kerti nemesített rózsákról, melyek e régi virágkertész nevét viselik, egyesek megjegyezhetnék. Nos, Schultz Rezső „műkertészete” ott volt a Nádas-fürdővel átellenben, bal kéz felől, ahogy a Gyufagyár utcai Nádas-hídon átmegyünk. A parttól húzódo a jó félszáz méter széles telek, fel egészen a Brétfű [Breaza] dombjának oldalába.

– A kerítés mellett jázminbokorral volt végigültetve, és gyönyörű lila meg fehér oltott borostyánnal. Igaz, én a kertben csak egyszer jártam, apám küldött el virágért, de most is jól emlékszem, ahogy telides-teli virággal, üvegházakkal a dombnak ment neki. A mostani Máramaros utca helyin tán még a harmincas években is mezei út volt, de sokszor olyan sáros, hogy süllyedt el szekér, ló, ember, minden! Na, az az út azér nem tudott végigmenni a Brétfű alatt, mert a Schultz-kert úgy felnyúlt, elzárta. Ezért a szekerek lekerültek a Gyufagyár utcába s vissza a Papfalvi úton, ha a Kerekdomb felé, Túzokmálba, Lomb-alá akartak kijutni. Aztán a harmincas években vágták át a kertészetet, azóta megy végig az út a gyümölcsösök alatt. Akkor a kert felső felit az öreg felparcellázta, az úton felül eső részt eladta egy Farkas nevűnek, aki szintén kertész volt s ott tanult nála. Mindenki ismerte Schultz bácsit a városban, olyan szép virágai voltak. Palocsai is inaskodott ott...

Az említett „kertészeti telep”, melynek helyén ma óvoda áll, s a felparcellázott részen beépített telkek sora végig az utca hosszában, 1881-ben létesült, és virágok, fajrózsák legnagyobb választékát kínálta főtéri Virág-csarnokán keresztül a vásárlóknak. Ez a környék akkoriban még brétfűi külterületként szerepelt a városi lakosok tudatában. Hosszan sorakoztak a kert közepén dombnak induló, apró kavicsal leszórt utacska mentén az egyforma üvegházak, melyek között rabló-zsandárt játszottak a környékbeli földész- és munkásgyermekek. Az üvegházak téglából nem egy ház épült a környéken, a negyvenes évek végén, az elhatározott lebontásuknál ugyanis sokan szorgoskodtak az egykori szomszédok közül. Így valóságosan is beleépültek a kolozsvári virágkertészet Schultz által lerakott alapkövei az új jövőbe...

4. Rác-telep – az első munkásnegyed

A Gyufagyár utcától jobbra, átellenben az egykori kedvelt Nádas-part: fürdőhellyel, a patak és a vasúti sínek határolta részen alakult ki a Rác-telepnek nevezett, néhány utcányi körzet, mely a századfordulót követően sok városszálen megtelepedő családnak adott otthont. Az Állomás [Gării], Ősz [Brîndușel], Csillag [Steluței] utcák, valamint a Gyufagyár utca jobb oldalának házai számítottak a telephez tartozóknak a környékbeliek és az itt lakók tudatában.

„Krumpli, murok, petrezselyem – a hóstáti veszedelem”, emlékeinek sokan a régi, telepi gyermekcsúfolóra, mely már jelzi, hogy ez az utcacsoport valahogy külön testet képezett abban a környezetben, melyben a meghatározó akkoriban a földészcsaládok élete és munkája volt. E kis telep az ipar betörését jelentette a patak környéki természeti tájba. A víz közelsége valósággal vonzotta a tágas, beépítetlen területre az ipari vállalkozásokat, az állomás közelsége pedig előnyössé tette különböző lerakatok itteni létesítését.

„... hogy a vasút a város terjeszkedését a Nádas-tere felé fogja irányozni, hogy gyárvárosunk e téren fog kifejleni, lehetetlen észre nem vennünk”, figyelmeztetett már jóval a sínek lefektetése előtt Kőváry László jelentős történetíró és kolozsvári városatyja, aki a gazdasági haladás érdekében már akkor kis gyártelep kialakítását szorgalmazta: „azon gyártelepet, melyet e sorok írója pár év előtt az iparosok olvasóegyletében tartott előadásában formulázott, most, amidőn a vasút saját céljaira nagyszerű gyárat állít, kapcsolatosan ezzel a legolcsóbban lehetne kivinni – miután az ipar-gyárokat a külön gőzerő teszi költségessé...”

És valóban, a Bácsba vezető régi út [ma Tudor Vladimirescu] mentén felépült Fűtőház-telep s a Vasúti Főműhely mintha ösztönzőleg hatott volna a városrészben az ipari vállalkozásokra. A Baatz-féle sportszergyár, a Ravag Rt., az „olajpogácsa-gyár”, a filcgyár, a Klemm-féle fatelep, a Calcit Rt., a Parajdról visszaköltöztetett gyufagyár vagy az északi Nádas-parton a kartongyár – mind olyan, szántókat, kerteket, gyümölcsösöket eltüntető össejtjei voltak a ma itt működő ipari egységeknek, melyekben a jelenlegi Rác-telepiek (egy részének) szülei, nagyszülei dolgoztak annak idején. Jó évszázaddal ezelőtt még a mozdonyokból kipattanó szikrafelhőköt kellett félteni a strekk melletti gabonátáblákat. Az azóta eltelt idő alatt aztán a gyárak egész sora nőtt ki a Nádas, majd torkolatán túl, messze le a Szamos mentén. Nemcsak teleppé, de egész gyárvárossá változott az évtizedek során a Nádason túli világ.

– Itt, kérem, inkább iparos-munkás családok laktak, a Nádasnak jó iszapja volt, abból csinálták az öregek a téglát, úgy épült fel itt sok kicsi ház. Azért soknál megvolt az istálló, vasútinak is, gyárosnak is volt vaj egy lova, szekere, s fuvarozott, pótlásnak. Négy-öt gyermeknek kellett a szájába adni valamit! Biza soknak az istállójában még egy-két tehén is volt, nem kellett tejet venni. Legtöbbnek volt, nekünk is, aztán a nagyobb gyermekek hajtottuk ki őket a Nádas partjára vagy a Colping-pályára legelni...

Már az 1910-es években mintegy hatvan-hetven család lakott a Nádas-fürdő környékén, s élte külön kis világba zárt életét a Rác-telepi utcákban. Vasútnál dolgozó géplakatosok, fűtők, váltóőrök, hordárok vagy

ezek szomszédságában gyári munkások, kőművesek, asztalosok, alkalmi munkából, napszámból élő házbérlők. Nemcsak a város belsőbb körzeteiből kihúzódók alakították ki e telep lakosságát, hanem velük elvegyülve a Nádas, Kajántó és Borsa menti falvakból érkezők is. Az elkülönült világhoz természetesen hozzátartoztak az itt lakókat ellátó kisiparosok, kiskereskedők is. Még ma is sokan emlékeznek vissza Wald bácsira, a borbélyra, vagy Kiss Miklósrá, aki az elkoptatott cipők életét hosszabbította meg. De gyakran csúszik be még ma is az idősebbek beszélgetésébe a „Farkas-féle ház”, „Komlósi- (vagy éppen Bacsó-, Kapusi-) féle fűszerüzlet”, „Móni Sándor péksége mellett”, „Tarba-vendéglő” vagy „Gábosek előtt” helymegjelölés...

– Mi telepi gyermekek azért szerettünk a szomszédos hóstáti gyermekekkel is barátkozni, játszani. Sok gazdasági épület volt, nagy kertek, nagyszerűen lehetett bújószkázn...

– Híres hóstáti gazda volt Hancz bácsi. Mindenki ismerte a környéken. Ott bérelt volt helyet az öreg az Aszúpataka felé, Hosszúpataknak is mondták gyermekkorunkban az öregek, azon a részen, ahol a régi Gyergyai- és Vajda-birtokok helyén a gazdaság van. Tanyája is volt, nyárára oda költözött ki a család férfinépe. Ott tele volt mindig ismerős fiúkkal, telepiekkel is. Csak az asszonyok, lányok maradtak otthon, hogy a kertet rendezzék. Én is sokszor voltam kint a Hancz-tanyán, volt vagy tizenöt marhájuk, reggelente hoztuk be szekérrel a tejet, aztán a nőféle hordta szét házakhoz...

– Ott volt a Hancz-féle kert, ahol a csizmadiaszövetkezet építette be a háború után, a Solidaritatea. Hatalmas csűr volt ott, tele finom, illatos szénával. Olyan alagutakat vájtunk abba, hogy csuda! Ott ha tíz-tizenkét gyermek nem volt egyszerre, akkor egy se...

5. Kakasvárosi fuvarosok

A Rác-telep mellett volt még egy régen kialakult, külön egységet képező része a várostól északra eső, Nádas-környéki területnek. Ez azonban már a patak torkolatához esett közelebb, hiszen ott keletkezett a fa-telepek és csúzda táján, az Állomás utca végében. Ide nem a Mozdony utcán keresztül húzódtak a városból kiszoruló, hanem többnyire az Irisztelep, majd Kajántó [Chinteni] felé elinduló úton át.

Az egykori hídelvi Új utca, amely ma Carl Marx nevét viseli a Bel-, majd a vasúti töltésen túl a Külkajántó utcában [a mai Oaşului utca része] folytatódott, s ott keresztezte a vasúti síneket a Szamos közvetlen közelében, ahol a valamikori fapiac, majd a városi járványkórház állott. Régi térképekről kiderül, hogy a „kis város” a valamikor főút „holtágaként” alakult ki. A századforduló táján még nem a Szamos fölött átívelő vashíd alá kanyarodott a Nádastere és tovább Kajántó irányába haladó út, hanem közvetlenül a síneken döccent át, néhány száz méterrel közelebb az állomáshoz. E valamikori út maradványaként maradt meg közvetlenül a strekken túl az Állomás utca farknyi kanyarulata és a valamikori Vasgyár, a mai Stephenson utca, mely utóbbi tulajdonképpen a Belkajántó utca régi folytatása volt.

A mostani útról alig észrevehető a hús ház ennek az – egyik végén lezárult – utcának két során. Szinte teljesen körülfogják a jelenkori

szomszédos gyárak legényszállásainak többemeletes épületei. Az újabban épültek már egészen közel lopakodtak e megkopott kis világhoz, míg a következők minden valószínűség szerint teljesen maguk alá temetik egyszer...

Előbb-utóbb emlékezetté válik majd ez az állomás környéki „fuvaros negyed” is, mint ahogyan azzá lettek olyan egykori körül levő dolgok, mint a fatelepek, a csúzda, a deszkapiac, a Varga-örökösök bérbe adott földjei a mostani bútorgyár helyén, vagy a Junas-féle vasgyár ott, ahol manapság a Nádasig lehúzódó, elhanyagolt park terül el. S mint ahogyan múlttá vált a fával, szénnel megrakott fuvaroszekerek zörgése, meg a városból és a környék falvaiból fáért ideáramló nép zsvijaja...

– Rég volt, kérem, ez a Kakasváros, mert így hívták a telepet. Úgy mondom, ahogyan én is hallottam! Lakott itt egy kicsi, fűrge csizmadia, Marosán bácsi. Volt két kakasa, s azok egy vasárnap délelőtt elkezdtek eszeveszettül kukurikulni a kerítésen vagy a kapu tetején. Tán kacagták, s az öreg akkor mondta volna, hogy na, ez az ő kakasainak lesz a városa, amíg csak él. Régen meghalt már, de úgy látszik, a név az megmaradt...

Kik laktak ebben az alig több mint háromszáz méter hosszúságú utcában? Aki nem volt fuvaros, az többnyire a vasútnál dolgozott. És letelepedett ide egy-két kereskedő is – aki egy személyben volt a környék szatócsa, só-, dohány- és italárusa, no meg néhány csizmadia, kerekes és ácsmester.

– Volt itt két Vári család is, egy Vári József és egy Vári Marci bácsi, de ezek nem voltak rokonok. A deszkapiac felé laktak azelőtt, a Zug utcában, onnat kerültek kijebbe. Olyan fuvarosfélék voltak, kicsibe a földdel is bajlódtak. Aztán volt Máté Gergely, annak a családja tulajdonképpen, ahogy hallottam, Kajántóról származott be, tán a dédapja korában. Akkor következett az én anyai nagyapámnak a háza, Budai Zsigmondé, ők Válaszútról költöztek be, még amikor édesanyám másfél-két éves lehetett, tehát az 1910 előtti években. Ők fuvarozással foglalkoztak. Volt aztán egy Kocsis bácsi, az nem földműves volt, hanem vasúti munkás. Az első házban, mindjárt az utca elején, ott a Lengyel család lakott, a házat aztán a második háború után egy Szatmári nevezetű vette meg. Valami vasúti szakemberek voltak azok is, Bodonkútról. A két utcában három vendéglős volt, kérem! Az egyiket Simonnak hívták, a másikat Salamonnak, a harmadikat pedig Istvánffi Jánosnak. Fűszerüzlete és vendéglője is volt mind a háromnak. Amikor például a régi vashidat építették a Szamos fölött, a munkások mind Simonnál ettek, annak volt a jó nagy, tágas vendéglője is... Megélt itt kérem, három vendéglős is, mert ez nagyon forgalmas része volt a városnak. Na, aztán volt még egy bácsi, aki úgy a '40-es évek elején volt 108 éves, s csudájára jártak. Úgy hívták, hogy Erdődi József. Állatokkal is foglalkozott, édesanyám mesélte, hogy külföldről jöttek és vették meg tőle a teheneket, bikákat. Valami különleges fajtaikat nevelt az öreg. Még megvan a helye a házának, már '44 előtt lebontódott. Egy Csákány nevű vette meg, de a város már nem engedte átalakítani, hanem átellenben adott helyette másik helyet. Lakott még itt egy Veres család, az ember, Rudi

bácsi volt a vasútnál. Már a szülők is itt laktak, az öreg nénire sokan emlékeznek még a maiak közül...

Lám, honnan került ki e néhány háznyi kiskörzet, a Kakasváros lakosága! Még élnek közöttük olyanok, akik emlékeznek arra az időre, amikor az egykor volt Nagy utcán, a régi református tempom előtt deleltek a szekerekből kikötött marhák. Aztán ahogy a világ egyre kijebb szorult, úgy húzódtott e „fertály” fuvaros-földész népe is tovább az Irisztelep és Kerekdomb [Dímbul Rotund] felé. Hídelve és a Nádason túli területek között néhányuk számára közbelső állomás lett a Kakasváros. S a szomszédok között ott voltak a Szucság, Válaszút, Kajántó, és más falvak felől érkezők, városszélre húzódtó letelepedők. Aztán szinte teljesen kicserélődött az évtizedek során e házak népe. Az utóbbi húsz-harminc év alatt ideköltözötték között, talán a feleség révén, Budai jusson kakasvárosivá lett Rozsnyai család maradt még itt egyedül az egykori fuvarosok utódai-ból. Ők is addig, amíg a bontás házukig nem ér...

6. Szőlőhegyi gyümölcsösök

Ha a Kakasváros mellett elhaladva tovább folytatja útját az ember a mai Avasi [Oaşului] utcán, s átkel a Nádas hídján, akkor a valamikor Nádastere-alja néven – határbeli dűlőként – emlegetett, majd a porcelángyár felépülte után Irisztelepként köztudatba épült területre ér. Az útnak hirtelen kell jobbra kanyarodnia, hogy a patak völgyet északról szegélyező dombokkal való találkozást elkerülje.

Ma már szinte egyforma utcák kúsznak fel ezeknek az egymással ölelkező domboknak kertjei közé. Annyira hasonlatos rendben sorakoznak a cirádás vaskerítések, s a mögöttük meghúzódó, frissen meszelt családi házak, hogy a ritkán erre járó még el is tévedhet közöttük.

Pedig van itt is belső tagolódás, vannak itt is emlékek szabta különbözőségek. Ezekről azonban csak azok tudnak, akik itt élték le életüket, itt érték meg az eddigi változásokat. Ők és életük örökösei...

– Mondom egyszer az unokámnak, hogy kinn jártam az oldalban a Béres-tanyája felé. Mi úgy neveztük régen azt a helyet ott az Északi [Odobesti] utcán kijjél, ahol a mai Gostat-telep lett. Csak nézett rám, először csak nézett. Mikor aztán vagy harmadszorra szóba került, akkor már tudta ő is, hogy mire gondoljon!

Ott kezdődött régen a Nádastere, a Béres-tanyánál. S tartott fel a Vrancea utcáig, mely a mai öregek gyermekkorában a Marianum-tanyára vitt, s onnan kapta a „Vackor út” nevét, hogy vackorfák voltak a két oldalán. Most a domboldalon végighúzódó, almafákkal beültetett nagy gyümölcsösbe lehet kijutni rajta.

– Nagy szánkahelyünk volt ez az utca! A húszas-harmincas években parcellázták fel a helyeket le a Nádas felé, az mind kukorica- és más szántóföld volt. Tizenötezer lejre emlékszem, annyiba parcellázták az akkori pénzben. Na, lett itt aztán sok gyerek, azok télen mind a Vackor utcában voltak. Igaz, az aljában is gyenge földút volt még csak, a mostani Máramaros, s télen alig járt valami rajta...

A helyek úgy élnek, ahogyan azokat az emberek éltetik! És a helyek emléke is úgy él, nemzedékről nemzedékre, ahogyan az emberi emlékezet tovább élteti...

A Nádason túli domboldalakon, melyek a patak völgyet északról szegélyezik, évszázados szőlői voltak a város polgárainak, mindaddig, amíg a múlt század második felében bekövetkezett nagy filoxérajárvány ki nem pusztította azokat. A szőlőtövek helyébe azután kerültek rendre a gyümölcsfák, de a régi szokás alapján a hely megnevezése továbbra is szőlőhegy maradt. A folyamatos beépülés következtében aztán, többnyire az elmúlt harminc-egyven év alatt, házastelkek kertjeivé alakultak át a gyümölcsösök. A dombok arculata így alaposan megváltozott. Az idősebb környékeliek azonban, ha beszélgetések során a régi dolgokra terelődik a szó, gyakran felidéznek az egykori szőlőhegyek emlékét is. Ez nem csoda, hiszen életük egy része a bennük való munkálkodással telt el.

– Úgy mondták apámék, s még mi is, hogy megyünk a hegybe. Vagy a szőlőbe. Igaz, szőlő már nem volt akkor sem, mert tán dédapámék idejében kiölte a filoxéra. Gyümölcsös volt az egész, de a régi neve, az megmaradt. Szőlőhegynek hívták, s volt rendes hegyközség, akinek ott helye volt, az mind beletartozott. Közös rendeztük a mezsgyéket, kiárkoltuk az utakat, gyűléseket tartottunk, s törvényt szabtuk, ha a gazdák között egyenetlenség adódott. Volt a Nádasteri Hegy, aztán tovább fel a Kerekdomb felé a Brétfü. Még feljebb, a kerekdombi iskola után ágazik el jobbra az út Papfalva felé, úgy mondtuk, hogy a postaút, mert a postát azon vitték ki a faluba. Na, attól az úttól jobb kézre, ott van egy kicsi kanyarodó utca, az a rész volt a Hegyesdombi Szőlő. A postaúttól a Szitás [Sitarilor] utcáig pedig, az volt a Túzokmál. A kettő fölött végig a Túzokmál teteje, attól balra fent a Lomb-alatt, jobbra pedig a Cserealja. Azok már szántók voltak, jó szántók, nyilakra osztva. A Brétfü fölött volt még két gyümölcsös rész, a Lombi és a Zsidói Hegy. Azoknak is külön birtokossága volt...

Az egy hegybe tartozók külön szervezete a hegyközség volt, mely a szőlők, majd később a gyümölcsösök rendben tartását és az utak tisztítását irányította, valamint elsőfokú eligazítását végezte el a tagok közötti különböző egyenetlenségeknek. A tagokat bizony szigorú belső törvények betartására kötelezték ezek a szervezetek, kihágás esetén pedig a közepkori céhes élet rendszabályaira emlékeztető szigorúsággal ítélték. Egy 1873. október 5-i jegyzőkönyvi beszámolóból például kiolvasható, hogy miként is törvénykezett a Nádasteri Szőlőhegy Beke János gazda ügyében, aki „felhossa panaszát” Barabás Mihály ellen, amely szerint ez nyáron a kalyibáját feltörte és szerszámaiból elvitt. Íme a bejegyzett ítélet:

„Erre a gyűlés azon határozatot adván ki, hogy Barabás Mihály hibás, és az általa tett károkat szomszédjainak térítse meg, és a főhegygazda úr előtt béküljön ki mindenkivel, a hegy salariumát pedig fizesse meg, hogy a hibái ne adódjanak a külső törvény elejibe, mind első tettét az előljárás csak ennyiben bünteti meg.”

A példa múlt századi, ez a gyakorlat azonban még a huszadik században is hosszú évtizedeken át érvényesült.

– Városiaknak is volt itt a szőlőkben gyümölcsöse. Már úgy mondom, mert így neveztük azokat, akik nem a Nádason kijjel laktak. Szóval volt kertjük azoknak is, iparosnak, kereskedőnek, ügyvédnek, vasútinak, munkásnak, ennek-annak. De a hegy dolgát azért többnyire mi gazdálkodók, hóstátiak rendeztük, akik mindig a város széle felé húzódtunk, a föl-

dek közelibe. Nekünk is volt kertünk, s tartottunk a városiaktól is, bérben. Nem volt, kérem, hídelvi földész, aki valamelyik hegybe ne tartozott volna! De üsmertük is, igaz, a helyeket, úgy, mint a tenyerünket. Úgy vettük át apánktul s nagyapánktul...

A Nádasteri Szőlőhegyben például a tagságnak körülbelül 40–55 százaléka volt földész a beépülések kezdetén, a századforduló táján. A hegyközségek tisztségviselői – főhegygazdák, gyepűsgazdák, jegyzők, jegyzőkönyv-ellenőrök – közé is számos földészgazdát beválasztottak az idők folyamán. És arra vonatkozóan, hogy a hely ismerete valamikor még perdöntő is volt, álljon előttünk példaként egy másik múlt századi jegyzőkönyvi részlet:

II. Ülés. E folyó 1845-ik Esztendő Szept. 7-én a Nádasteri Birtokosság által a hegy Közkalibájában tartatik Köz

Gyűlés a Nagy Mihály és Csizmadia Horváth János között a feljárás, azaz szabad mesgye iránti egyenetlenség eligazításáért. Jelen lévén: Kováts Márton, Sallai István Gyepűsgazdák, Gyulai Ferenc, Bruzer Sámuel, Perdéli..., Suszter, Nagy Mihály, ... Horváth János, Mezei..., ... bés György, Hatházi Balog Pista, Schuszter János úr, Nagy Antal Jegyző;

Nos, Nagy Mihálynak a Horváth Jánossal a szabad feljárás iránti egyenetlenségiben fő Hegygazda [...] Szatmári P. Gábor úrnak a folyó 1845. Esztendő Augusztus 30-ról adatott e következő Comisiója: Nádasteri birtokos Nagy Mihály úr panaszolja, hogy Csizmadia Horváth János ötlet felső lábban levő birtokához való járástól, az holott elejitől fogva járt, el kívánja zárni, sőt cselédjeit tolvajnak nevezi, marháit meghajítván, ez okon meghagyatik Nádasteri Gyepűs Gazdáknak, hogy a fent nevezett felek közötti egyenetlenségeit megvizsgálják, azt eligazítani igyekezzenek, mindenesetre kit-kit eddigi jogaiban megtartván. [...]

Kik szükségesnek tartották a Hegygyűlés s több öreg birtokosok elibe terjeszteni ezen eligazítást [...] több vitatkozás után a Gyűlés elment azon nevezett mesgyén annak tetejéig, hol is több öreg birtokos felszólítatván afelől, hogy értik és tudják az itteni Szabad feljárást, kik is csaknem egy szájjal és egyenlően azt mondták, hogy emberi emlékezet óta ottan szabad Mesgye volt. [...]” (Részlet a Nádasteri Szőlőhegy hegyközségének múlt századi jegyzőkönyvéből.)

– Ahogy erőnk és képességünk engedte, mindig igyekeztünk rendet szabni az életünknek, mert gazdálkodni csak úgy lehetett. Mindenki tartozott valahová, melyik melyik hegybe volt, s aki ment előre, azt támogattuk, hogy jobban menjen, aki állt volna félre, azt húztuk vissza a sorba...

7. Az eltűnő Kerekdomb

Ismét vissza kell térnünk a valamikori Nadas-fürdőt körülvevő, ma már szinte el sem képzelhető világba, hogy azoknak is nyomába szegőd-hessünk, akik – a Rácz-teleppel, Kakasvárossal, Nádasterével, a szőlőhegyekkel, a Schultz-kertészterületével, s a Nádastere-alja jól termő földjeivel egyidőben – a nyugatra, északnyugatra, Kardosfalva és Bács felé elterülő városhatárt népesítették be. Akár a város felől, akár a kör-

nyékről érkezett is erre valaki, akkoriban még környezetéből magasan kiemelkedve, a Mozdony utcai Nádas-híd felé mélyen benyúlva köszöntötte azt a Kerekdomb, e másik kialakuló Nádason túli fertály névadója.

A Kerekdomb tetejéről még a húszas-harmincas években is messze el lehetett látni, mondják azok, akik annak idején gyermekként, fiatalként onnan kémlelődtek. Lent nagy ívekben, lomhán kanyargott a Nádas, egészen bent, a műhelyek közelében. Körös-körül pedig emberek szorgoskodtak, vagy már a házépítésben, vagy még a növénytermesztő munkában. A síneken túlra, a város felé tekintve pedig szépen láthatóvá vált a valamivel régebbi külváros, a Kőváry-telep, amely a századforduló tájára már kialakulóban volt. Egyszóval mindent be lehetett tekinteni az egykori Kerekdombról, mely kiért egészen a mai Giordano Bruno utca, a Bács felé vezető régi főút első kertjeinek végéig.

– A Nádas itt nagyon kanyargós volt, hol a mostani út helyén, hol bent a műhelyek helyén folyt. Út igazán nem is volt a Makszim Gorkij helyén, csak olyan sárfészek, a Nádas úgy körbekerült, hogy alig volt egy kicsi hely, ahol el lehetett menni. Keskeny mezsgye volt az egész. Különösen '36 után, amikor egy nagy árvíz az egészet elmosta, alig lehetett itt lent szekérral elmenni. Negyven után aztán megkezdődött a szabályozás. A nagy kanyarokat rendre keresztülvágták... Akkor a Kerekdombot mind elhordták a csengelyes részeket feltölteni s az úthoz.

A dombot persze már előbb elkezdték hordani. Jóval az új bácsi út, a Makszim Gorkij építése előtt. Hordták a vasút munkálataihoz, a fűtőház és a vasúti műhelyek helyének feltöltéséhez, de hordták szekérral, kordéllyal az emberek is. Ahogy duzzadt az új külváros, ahogy szaporodtak a kerekdombi, irisztelepi házak, úgy apadt, fogyott egyre maga a domb. A Kerekdomb sárga homokja lassan beleépült a kialakuló új negyedbe...

– Gyermek voltam, úgy öt-hat éves forma, ... az 1910-ben vagy akörrül volt, amikor kicsi síneket tettek le a dombtól a műhelyekig. A Disi Szilágyi földjén ment keresztül, még arra is emlékszem, hogy az öreg nem nagyon akarta engedni, pedig beszéltek, hogy jól meg volt fizetve. Fent a domb még szinte egészen megvolt, csak egy kicsi ház állott ott, az Illés nénié, görbe hátú, csendes kicsi asszonyé, s mellette a vámház. Tudom, hogy egy vasárnap ott tekeregtünk a bánya körül, s hát jól meg voltak rakva a bauváglik, én biza eleresztettem egyet! S azután még egyet, úgyhogy ki is borult, ami bennük volt, s a kocsik is lefutottak a sínról. Fázott is bőröm, hogy Jóska, mit csináltál, de szerencsére nem jöttek fel a munkások...

A Kerekdomb egyre fogyott az egymást követő évtizedek során, s egyre növekedett azoknak a házaknak a száma, amelyek az elhordott homok helyébe épültek, idővel utcákká rendeződve. Húsz-harminc vagy annál is több ház lehet-e itt, nehéz volna megállapítani. Már csak azért is, mivel időről időre újabbak jelennek meg, az épülés tehát napjainkban is folyik tovább. Mint ahogy folytatódik a domb lassú fogyatkozása is. Kotrógépek teszik egyre homorúbbá a mai – házak felett végighúzódó – kitermelés körívét, billenőkocsik várnak a szomszédságukban rakományra. A bánya ma is működik, s a körülötte játszadozó mai gyerekek bizonyára ezt a látványt fogják évtizedek múltán saját gyermekeiknek elmesélni, mind olyasmit, ami elmúlt, ami már csak emlékekből felidézhető.

8. Parcellázások a Túzokmál alatt

Az ipari fejlődésnek az a folyamata, amelyet Kolozsváron a vasúti szállítás beindított, már az 1910-es évek elejére 37 ipari egységet alakított ki. Számuk csupán a századfordulót követő első évtizedben mintegy hússzal gyarapodott. Emellett pedig számottevően megszorodott a városban tevékenykedő mesteremberek, kisiparosok és kereskedéssel foglalkozók száma is. A város gazdasági fejlődése pedig természetesen maga után a népesség felduzzadását. 1890-ben még mindössze 37 957, 1910-ben pedig már szinte ennek kétszerese (!), 60 365 fő volt a kolozsvári lakosok száma. Ez a valóságos demográfiai robbanás természetesen a Nádason túli területek beépülését is nagymértékben siettetette. Nem csupán az ipari pénzbefektetések, vállalkozások korszaka érkezett el, hanem – éppen a házhelyek iránti növekvő érdeklődés következtében – a telekspekulációé is. A telekárak a belvárostól való távolsággal arányosan csökkentek. A lakott terület határának gyors ütemű kinnebb tolodása azonban érdemessé tette a – nem túl távoli s különben az iparfejlődés körzeteihez, épülő gyárakhoz közelebb eső – szántóföldekbe való pénzbefektetést. Kereskedők, iparosok, ügyvédek vagy nagyobb birtokok sorának nevét őrizte meg az emlékezet, akik ilyen rövid időn belül felparcellázható és telkenként jobb áron továbbadható földeket vásároltak akkoriban.

A Kerekdomb fogó halmától nyugatra eső, Túzokmál alatti részek is keresett helyei voltak a telekspekulációnak. Mindez a körvonalazódó külváros két színadórétegének, a vasúti munkásoknak és a hóstáti gazdálkodóknak számbeli gyarapodását érzékeltető két adatból is érthetővé válik. Ami a vasutasokat illeti, 1890-ben még alig 326-an dolgoztak az állomástól nyugatra, a Nádás közelében létesült műhelyekben, számuk azonban az 1930-as évek végére már jóval meghaladta az ezret (Ştefan Pascu, Pataki József, Vasile Popa: *Kolozsvár, város-ismertető*. 1957. 82, 91, 102–103). Nyilvánvaló, hogy a vasutasok java része a munkahely közelében, a Nádason túl is, elsősorban a Túzokmál alatt és a Nádás mellékén keresett magának házhelyet. A hóstátiak esetében ugyancsak a külterület felé húzódnak számának gyors növekedését jelzik az említett időszakra vonatkozó adatok. 1914 és 1941 között az azelőtt Hídelvén lakott közel kétszáz földészcsaládnak több mint a 70 százaléka költözött ki a kerekdombi és irisztelepi peremkörzetekbe. A Nádason túl a két világháború közötti időszak végére már majdnem háromszor annyi hóstáti család lakott, mint az őket kibocsátó Hídelvén (*Változó valóság*. II. Kritérium, 1984, 84, 87.).

– Először egy Horváth nevű hídelvi ember mérette ki telkekre a földjét, mindjárt ahogy a Mozdony utca átjut a Nádason, balra, a Kerekdomb alatt. Vidékről való ember lehetett, ahogy mondták, nem volt nagyon hóstáti, de valahogy kiügyeskedte azt a nagy helyet. Emlékszem, hogy sok Új utcai s környékbéli hídelvi földész vett akkor holdas, másfél-két holdas parcellákat ott, a Horváth földjén. Azok aztán rendre ki is költöztek, vagy ha ők még nem is, de valamivel később a házasodó gyermekeik bizonyosan. Manapság is, ha kimegy az ember a Makszim Gorkijba, a bácsi főútra, a két oldalán hóstátiakat talál az elején. Látszik már a gibli, háromablakos házakról s a régi leveles vagy az új, cirádás, zöldre festett vaskapukról. Ezeket a már korábban, úgy a tízes években beépülni

kezdő telkeken kinnebb aztán már vagy hat nagybirtok következett, 5–6, 10–15 holdas területek, amelyeket tulajdonosaik még egy ideig évi bérbe adtak ki szegényebb gazdáknak, hogy aztán ők magok parcellázásuk fel vagy továbbadják másoknak fölparcellázásra. A környéken csak azt lehetett, kérem, látni, hogy egyszer csak földmérnökök jelentek meg, ki-mérték az új utcákat, parcellákat, s itt-ott kezdődött a megvásárolt helyeken a házak épülése.

Az utolsó tulajdonosok némelyikének neve azután a kialakuló pár utcányi lakótelep jelölésére is megmaradt a köztudatban. Így nevezik például a kerekdombiak és a város régi dolgaiban járatosak Friedmann-telepnek azt a területet, amelyen az említett „Horváth-földje” hóstáti telkeit követő három utca kialakult. A jó tizenöt holdas szántó többször is gazdát cserélt a századelőn, míg utolsó tulajdonosa fel nem parcellázta, minden valószínűség szerint szép nyereséggel.

– Malmos volt ez a Friedmann, a Vasút utcában, a hóstátiak közül sokan nála öröltettek a tizes években. Jóban is voltak vele az öregek. Apám mesélte, hogy az volt a szokásuk: kinézték az eladó jobb földeket, s akkor adták a sípot valamelyik pénzesebb úrnak hamar, s az megvette. Ők aztán kibérelték attól harmadába, felibe, ahogy tudták. S megoldozták. Így jutottak jó földekhez, akiknek nem volt pénzük, hogy megvegyék. Ezzel a malmos Friedmann-nal is úgy vétették meg azt a szántót a bácsi út mellett. Egy nagy darabot egy Incze nevű kertész vett bérbe, emlékszem arra, hogy dinnyét is termelt rajta. Volt egy kétkerekű taligája, arra vagy kétszáz ráment, úgy vitte mindennap a piacra. És szép szegfűje is volt, mert virágokkal is foglalkozott. Apám is bérelt vagy nyolc-tíz árat, s béreltek mások is. Az első háború vége felé, vagy tán hús után, akkor eladódott az egész házhelyeknek. Úgy gyűlt be oda is a nép...

A ma Olténia [Olteniei], Fogaras [Făgăraşului] és Banul Udrea nevet viselő három utca nyílt meg a Nádassal párhuzamos két főút között a parcellázás után, és kispénzű munkásemberek vették meg rendre a szinte egyformára szabdalt telkeket. A Fogaras utcában például még 1941-ben is volt egy eladatlan üres telek, a 14. szám alatt. Az utca többi telkén ugyanabban az esztendőben hat vasutas – mozdonyvezetők, géplakatosok, segédmunkások –, három ács, egy-egy festő, tímársegéd, asztalos, hentes, városi napszámos, gyári tisztviselő és hat nyugdíjas család lakott. S ezek leszármazottainak egy része ott lakik ma is, amikor az utcák már egyre feljebb kúsznak a Túzokmál oldalában...

Valamivel kinnebb, Kardosfalva felé, egy másik néhány utcányi kis-körzet Kömöcsi-telep néven ismeretes a környéken.

– Egy Kömöcsi Pál nevű gazdag hóstáti lakott a Vasút utcában, azután meg a Kőváry-telepen. Annak a birtoka volt hosszú ideig ez a tíz-tizenegy hold. Úgy mesélték, hogy tulajdonképpen nem is ő mérette ki, hanem egy Segesvári Viktor nevű akkori városi előljáró. Annak azért kellett ez a Nádason túli hely, mert azon nyomban lehetett parcellázni, s adott érte vagy tizenhat holdat valahol a Fellegvár megetti dűlőben. Végül mégis Kömöcsi-telepnek nevezte el a nép, mert az régebbi birtokos volt itt, a másik csak elcserélte és adta ugye tovább. A vasutasok vették meg inkább a helyeket, a sok vidékről beszámazott. Volt közöttük, kérem, udvarhelyi, csíki, marostordai, bácsi, Brassó környéki, ahány annyi-

féle. Nagy terület darabolódott fel, fentről, a Partizán utcától le egészen a Nádasig. Két utcát is vágtak keresztbe, a Felső és az Alsó utcákat, s már 1916-ban költöztek ide egypáran. De még a húszas években is elég foghíjas volt, csak jóval később alakult ki a végső formája a telepnek. A vasutascsaládok voltak a legjobb anyagi helyzetben, aztán kerültek ezek szomszédságába gyengébbek is, napszámosok, alkalmi munkások. Földműves és fuvaros már csak elvétve költözött ide, ugye, elég messzire esett már a várostól ez a rész.

Nem mindenki a vasútnál dolgozott tehát az ide kerültek közül. Közel volt a kardosfalvi téglagyár is, közel a mai Metalul Roșu helyén a néhai patkógyár, majd a Peri-féle gumigyár is. S az asszonyok egy része lejárt a fűtőház mellé, a Weiss-féle ronggyárba, a „rongytépőbe”, mely az egykori patakparti malom helyén állott.

– Azt a részt, kérem, a Kömöcsi-telepen kijjfel, fel a Metalul Roșu gyár felé a part mentén, az első világháború után parcellázták fel, azelőtt agrárhely volt, úgy mondták. Amióta én ezt a részt ismerem, azóta kertes helyekre volt osztva. Azokat egy tanárember, aki a Máramaroson lakott, abban a palotában, amelyik rádióstúdió is lett, az adta el. Ő volt megbízva vele. Kapta a „provizort”, s adta el. Én is akartam venni, mert ismertem szabóinas koromtól, gondoltam, ád nekem is. De talán éppen mert ismert, azt mondta, hogy fiam, nem ajánlom magának, mert ezek hóstáti agrárhelyek voltak, amiket úgy sajátítottak ki, s még harminc-negyven éves perек is vannak miattuk. Aztán bátyám is mondta, hallgass ide, nem hátrafele megyünk, ha megyünk, hanem előre, Kolozsvárhoz közelebb. Kolozsvárinak jöttél ide, nem azért, hogy Bács felé húzódj! Így aztán elmaradt a vásár... De sokkal beljebb csak nem jutottam az ötven év alatt...

9. Házak és emberek

Kevés öregház élte túl hajdani építőit a környéken. Talán azért, mert a külvárosi emberek java része még ma is úgy tartja, hogy az önálló, szülőktől elkülönülő élet házépítéssel kezdődik. Igaz, a még megmaradt néhány öregház sem több ötven-hatvan évesnél. Először az 1869–70-es lakás- és lakosösszeíráskor látta el számmal a város a Nádas-tere-alja, a Brétfű-alja és a Nádas-melléke nevű itteni külterületek mintegy 150–160 kertjét és pusztá helyét. De még 1914-ben is mindössze Lukács Béláné. született Kabdebó Terkát és Benczédy Gergelyné jelöli meg nádasteri telektulajdonosként a városi lakás- és névjegyzék, s középületként is csak a Várház a Kajántóra vivő út végén, a már emlegetett Béres-tanyája felé, a Gella dombja alatt.

– A nádasteri szőlőhegyben csak két család lakott az én gyermekkoromban, a tízes évek elején, egy Vinczi Jóska bácsi nevű hóstátié és a Máté Gergelyé, aki fuvaros volt. És a Brétfű oldalában sem volt több negyven-ötven háznál. A nagy többség az az első világháború után került ide. A helyeket azért, ugye, mindenki ismerte, azt is, hogy melyik szántó vagy gyümölcsös kié, mert azok már régi időktől fogva szálltak az öregekről a fiatalokra. Amióta az eszemet tudom, ez a rész mindig a városhoz tartozott, városi embereké volt, a város földje. Már az apám, de még az ő apja idejiből...

És nem is csak azóta! Mert amíg az emlékezet néhány évtizedet képes befogni a múltból, s az öregek örökségét átmentve is csupán ha száz-százötven esztendő, írott emlékek őrzik mindazt, ami még régebb volt.

1377-ben kelt határjáró oklevél (az első a város életében) tanúskodik arról, hogy ez az Aszúpatak [Valea Seacă] és Tarcsa [Tarcea] közötti táj már akkoriban városi birtok volt. Undótelke (vagy Tarcsaháza), Boctelke, Lomb és Szentgyörgy az akkor előforduló négy itteni helymegjelölés. Undótelkét – mint birtokot – 1352-ben vásárolták kályáni nemesektől, s még a múlt században is „tarcsai praedium”-ként emlegetik, jelezve, hogy nem tartozott a város eredeti területéhez. Lombot, mely lakott falu (villa) volt, 1291-ben vették meg Miklós kolozsvári várjobbágytól. Szentgyörgyöt, mely ugyancsak falu lehetett a mai Szentgyörgyhegy [Dealul Sf. Gheorghe] környékén, már 1263-ban jelzi a kolozsmonostori apátság bir-

tokában egy oklevél, s a város számára a püspök szerezte meg 1299-ben, csere útján. De Boctelek birtokát a fejrői földesúrral való pereskedésben, 1326-ban már emberemlékezet óta sajátjának tekintette a város (vö. Mak-kai László: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvári Szemle, II. évfolyam, 87, 190.).

– ... Tudja kérem, hogy szokás azt mondani? Ló döglük, hám marad! Úgy került mindig öregről fiatalra vagy más vevő kezére, a telek parcellázásra, s most itt lakunk mi is öregen, mások után,

A Nádason túli világnak, a hetven évvel ezelőtti külterületnek ma már olyan saját külvárosai vannak, mint a Kajántóvölgy [Valea Chintăului], a Brétfű-telep [Colonia Breaza] vagy nyugat felé a Szanatórium-környék [Sanatoriului], s még nyugatabbra a Friedmann- és Kömöcsi-telepi részek... És ahogyan változni kezdett a természeti táj, úgy követte ezt az ide kiszoruló hídelvi földészek s a falvakból biztosabb megélhetés reményében behúzódó vidékiek természeti életének változása, gyárakhoz: igazodása is.

– Négy-öt éves gyerek lehettem, amikor ide kiköltöztünk a Násatorok utcába. Itt nem volt semmi, csak a sok kukorica, egymástól messze egy-egy ház vagy inkább csak tanya. S a Simon-féle cserépgyár, a későbbi porcelángyár nagy kéményei, azok úgy vetették a lángot, hogy szürkület után biza ki se mertünk jönni mi gyerekek... Azután csak megszoktuk azt is... Bátyám oda is ment be dolgozni, a porcelángyárba.

Akik itt a Nádas és a dombok közötti külvárosban éltek le életüket, azok ma is meg tudják mondani, hogy az irisztelepi vagy kerekdombi utcák egy-egy öreg házának ki volt az első lakója.

– Ott egy Toroczka nevezetűnek a háza, már a földdel nem bajlódott, a vasúthoz szegődött el. Az asszony még él, egy Eperjesi bácsi nevűhöz ment másodsorra hozzá. Az eredetileg pék volt...

– Jakab lakik ott, nem erdőszentgyörgyi, de valahonnan arról a vidékről jött, úgylehet berekeresztúri. A harmincas évek elején jöhetett ide...

– Ez a kis tornyos egy román papé volt, már nagyon régen megvan. Mellette az a Baga-féle ház, az még '20 előtti. Az öregek gazdálkodók voltak, már kihaltak, s az egy telekből lett kettő a gyermekeknek. Az egyik ember Vincről való, valami munkásféle.

– Az öreg Kilin bácsi építette, valami hordókat csináltak itt, de gyárban is dolgozott, a sörgyárból ment nyugdíjba. Se lova, se szekere,

amióta tudom, nem volt. A gyermekek is mind gyári munkára mentek. Egy időben temetőpásztor is volt az öreg a Kalandos-temetőben...

– Fuvaros, tudomásom szerint, legalábbis gyakran látom porondhordó szekérrel. De van egy nagy kert is hátul, a ház mögött, fel a Brétfűnek, abból árulnak is biztosan... Mindenesetre nem gyárosok!

– Májainak hívják, az építette, a vasútnál volt forgalmista, valahonnét vidékről került fel ide...

– Ez a Bányai családé volt. Még utca se volt akkor jóformán a Máramaros helyén, már itt egy nagy szántó az övök volt, s a ház is megvolt már. Ez olyan gazda volt, hogy mindenik lányának épített egy házat. Igaz, folyt is ki a zöldség és a tej a kapuján! Az öregház lehet úgy hetvenéves...

– Havadi-féle ház, azt mondják, ez a legrégebbi a Makszim Gorkij környékén. Mindenesetre huszonkettő-huszonháromban már rég megvolt. A többi azután rukkolt melléje. Az öreg Havadi volt a környék disznóherelője, de már ő sem a földből élt, a nagyműhelyben volt fűtő.

– Ez a kicsi ház már a húszas években állt, egy Nichita nevű szabóé volt, az építette.

– Két Incze fiú lakott itt, az egyik kályhás lett, a másik kertész.

–... vasutas lakik benne, raktáros volt a nagyműhelyben. Vagy tizenöt éve nyugdíjas már, valahonnan a Mócvidékről való.

– Ezek a házak úgy '18-ban épültek, mert a Kömöcsi-telepet 1916 körül parcellázták fel. Apám '17-ben jött fel, s tudom, hogy itt akart helyet venni.

– Dályai vagy remetei ember volt, úgy tizenöt-tizenhatban építhette. A vasútnál volt kapus. Az meg ott az Oltean testvéreké, úgy '20–25 között húzták fel. Azután egy első háborúból ittragadt oroszé s egy Kis nevezetű mozdonyfűtőé következik. Ez itt kint már vasutas fertály, előttük más nem is igen lakott itt...

10. Földészek és vasutasok

Földészek és vasutasok voltak – amint az a fentiekből kiderült –, a Nádason túli első „telepesek”. A földészek a hagyományos életformát éltették tovább, míg a vasútiak már az ipari nekilendülés első hírnökei voltak. Két külön világ élt tehát itt együtt. Egymás közelében és mégis oly távol egymástól. Elkülönülő közösségekben, sajátos szokások szerint. A kapukon belülré a szerszámaival, állataival, szegényesebb vagy módosabb bútorokkal együtt mindenki beköltöztette a régi otthonból hozott értékrendet, szokásokat is. Hogy aztán a kialakuló új kapcsolatrendszer, az új (közös) élettér közelítse, módosítsa azokat a következő évtizedekben.

*

A Hídelvéről kiköltöző, a növekvő város újabb északi külvárosába kinnebb húzódó földészek területi szóródásuk körülményei között is tovább próbálták éltetni mindennapjaik hagyományos szervezeti kereteit.

– A dolgot azt, kérem, mindenki úgy végezte tovább, mint addig. Annak megvolt a maga sorrendje, attól függetlenül, hogy a Nagy utcából vagy innen kintről csinálta az ember. A kalákára, arra is ugyanúgy jött a rokonság, koma vagy valamelyik barát, mint addig, ha közelebb lakott, ha messzebb. És a szórakozásban, abban is csak hídelviek maradtunk

mind, az Iriszen is, a Kerekdombon is. A fiatalság gyakran szervezett szombat esti táncot, mindig más legény szüleinek csűrjében. Nyári estéken is, aztán kukoricahántáskor, farsang idején. Arról minden hídelvi fiatal tudomást szerzett a mezőn vagy a piacon, s eljöhetett akármelyik utcában lakott is. A nagyobb bálókra aztán, pünkösdkor, húsvétkor, karácsonykor vagy a szüreti és a szilveszterbálókra valami tágasabb helyen került sor, az Összhangban, az volt a vasutasok kultúrháza, vagy azelőtt a nagy piacon a Tornavívodában, amíg le nem bontották. Ezek már igazi estélyek voltak, ahova idősebbek és fiatal házaspárok is elmentek. Úgy neveztük ezeket, hogy batyus bálók, mert a bál idejére minden család kendővel eltakart kosárban hozta az elemózsiát. Biza előfordult néha, hogy összeverekedtek a fiúk. Azt mondták, hogy ez hóstáti betegség. Emlékszem, hogy egy Simon nevezetűnek három leánya mellett egy egyszál fia volt, el is volt kényeztetve, s olyan összeférhetetlen természete alakult ki annak a fiúnak. Egy bál alkalmával aztán egy másik kötekedő, Szabó Misi, akit Mákónak csúfoltunk a mákbul, mert olyan magos, hosszú lábú fiú volt, egy csúszdai fuvaros fia, na elég, hogy ez a Mákó egy szíjús ólommal úgy fejbe ütötte a másikat, hogy meghalt bele. El is volt ítélve, be is zárták érette. Legtöbbször azért rend volt, a bálókban különösen, ugye ott idősebbek is megjelentek, volt tisztség kiosztva, ajtónállókat hívtak, teremgazdát és zenegazdát jelöltek ki a viták elkerülésére.

Ilyen bálók alkalmával az 1882-ben alakult hídelvi földészdalárda általában műsorral „rukkolt ki”, ahogy a földészek mondanák. Verseket szavaltak, alkalomhoz illő kórusműveket, népdalfeldolgozásokat adtak elő. Gazdag tevékenységével ez a közösségi szervezet volt az, amely jó ideig a művelődés lehetőségét biztosította a többnyire négy elemnél többel nem rendelkező gazdák számára. Az 1937-es esztendőben például, a dalkör jegyzőkönyvének tanúsága szerint, a Líra nevet viselő vasutas dalkör zászlóavatóján, a Bocskai dalkör serlegavatóján a Szenczi Molnár Albert születésének 300. évfordulóján, a Magyar Színházban a *Hóstáti lakodalom* bemutatóján, a Dalszövetség Szamosújvári Kerületi Versenyén, két bálban, négy zsoltároskerti kiruccanáson, az Új utcai iskola ünnepélyén, a bánffyhungyadi versenyen, a Bethlen Gábor Dalkör zászlószentelésén és szegbeverésén léptek föl, énekeltek a hídelvi dalosok. A dalárda természetesen nemcsak a szórakozást, a nagy, olykor életre szóló eseményt jelentette a gazdálkodóknak, hanem – az előbbieken említett hegyközségekhez hasonlóan – rendet is szabott mindennapjaiknak. Íme ezzel kapcsolatosan egy jegyzőkönyvi bejegyzés: „1922. év január 4-én választmányi ülés tartatott az oskolában. A választmány Kömöcsi János énekkari tagot a bálban tanúsított rossz magaviseletéért megbüntette olyként, hogy az elnöktől és az összes énekkari tagoktól bocsánatot kérjen. Amelyet Kömöcsi János énekkari tag el is fogadott és büntetésének eleget is tett.” Az „oskola” nemcsak a gyűlések, próbák számára adott a megalkulástól a harmincas évek végéig helyet a dalárdának, de e tevékenység irányítója is volt. A mai öregek szeretettel emlékeznek vissza Máthé Ákos igazgató-tanítóra, aki nemcsak írni-olvasni tanította meg legtöbbjüket, de a dalárda karnagya is volt hosszú évtizedeken át. A harmincas évek végén aztán új hajlékba költözött a földészek kulturális élete.

– Még néhány évvel ezelőtt is ott volt, kérem, a két nagy márványtábla a kultúrházban. Arra, kívülről tudom már, annyiszor végigolvas-

tam, az van írva, hogy „Kolozsvári hídelvi ref. földész-kalandsos-temetkezési-társulat [erről részletesebben a következő fejezetben szólnunk – P. L.], mely alakult 1587-ben, Székházát építette 1935 és 38-as években, isten segedelmével, tagjai és pártolói szeretett adakozásaiból.” És ez alatt pontosan százhuszonhét név áll. Azok ötezertől kétszáz lejjig adtak, úgy-hogy majdnem százezer lej gyűlt volt be. Adtak az emberek, a kolozsvári és az erdélyi gazdasági egylet, a Közép és Magyar utcai kalandsosok, a Nádasteri Szőlőhegyi Birtokosság, Pop Ștefan és Muntean Péter örökösei. Idős Gyulai György volt akkoriban a Kalandsos-apa, Simon Jóska bácsi az új székház titkára, Szilágyi András a gondnoka. Úgy épült közmunkával, ki lóval-szekérrel, ki két kezivel, de mindenki ott volt. Aztán harmincnyolctul ez lett minden rendezvénynek a színhelye. Ott színelőadások voltak, Jámbor bácsit elhívták, hozza jártunk mi, akkori gyerekek tánciskolába, ott voltak a bálók, táncmulatságok, nem volt fejtörés, hogy termet szerezzen az ifjúság. Még ezüstkalászos tanfolyamok is szerveződtek ott, mind segédgazdatiszti diplomát kaptak, akik kijárták. Ez volt, ugye, a munka mellett az életünk. Aztán el-elmentünk egymáshoz egy-egy névnapra, születésnapra, de az már inkább családban. Hogy mindenki egybe legyen, olyan tán még csak a lakodalom volt, ami régen három napig tartott!

*

A földészporták szomszédságában, ezektől messziről megkülönböztethető, városi pallérok által épített házaikban laktak a vasúti munkások, a fűtőháziak és műhelyisták – ahogy a munkahely szerint egymást megkülönböztették. És nemcsak e házak külsője, a kapun belüli telek szerkezete, a kert növényzete különbözött a gazdaszomszédokétól, hanem a vasutasok egész életvitele is. Saját kultúrházukba jártak szórakozni, a munkatársak közül került ki baráti körök, s külön, szakszervezeti vezetés alatt álló dalárdájukban énekeltek, fúvószenekarukban zenéltek.

– Az, kérem, hogy ki hogyan és mennyit szórakozhatott, a szakmájától is függött. Mert egy mozdonyvezető, az ugye fiatal korában, az inasévek után biza örült, hogy tanulhatott, aztán ha felkerült a mozdonyra, akkor éveken át csak éppen egy kicsit pihenni járt haza két menet között. Az asszony ugye már tudta, ha éjjel is érkezett az embere, hamar fel kellett kelni és főzni, melegíteni az ételt, mert nemsokára menni kell megint. Az ilyennek még jóformán barátja sem lehetett, néhány jó kolléga csak. Előfordult azért néha egy-egy jó kártyacsata, egy-egy vendéglői kiruccanás, efféle. Na, a műhelyisták azok már inkább össze tudtak járni. Kijöttünk a munkából, elmentünk egy-egy sörre valamelyik vendéglőbe, összebeszéltünk, s pár jó barát a családdal elmentünk a színházi előadásokra, moziba vagy kirándulni. Mert vasárnaponként, ha szép idő volt, akkor a Hója a vasutasokkal és dermatistákkal telt meg, volt hússütés, ivás, éneklés. Évente négyszer-ötször is volt bál az Összhangban, voltak nyugdíjasbankettek, néha színdarabokat adott elő a vasutasifjúság, és minden évben külön megrendezték a vasutasok szüreti bálját. Beöltöztek csöszruhába, rendesen felszőlőzték a termet. Az Összhangban mindig volt büfé, ital, volt kuglipálya. A bálókba, iparostáncba sok katona is eljött, mert ott, kérem, már kicsi gyermek koromtól emlékszem rá, mert ott leselkedtünk, a fúvószenekar játszotta a tánchoz a zenét.

– Az akkori foglalkozások között a vasutasság, kérem, az első helyen állott! Igaz, hogy nem volt könnyű munka, de pénz is jött érte. Tíz-tizenötezer lejeket is kerestünk, persze abból aztán éltünk is! Tudja, úgy mondták, hogy a hóstáti, aki gyűjt a földre, az kiszámít minden garast, a vasutas szeret jót mulatni, énekelni egy pohár bor mellett. Elmentünk egy baráthoz, durákot, jobbazenyémet, rámslit játszottunk, máriást, pár fillérbe huszonegyet, gyufaszálba römiztünk, s közben elbeszél-tük az életkörülményeket, a napi dolgokat, tanakodtunk azon, hogy is lehetne többet keresni vagy valamit megcsinálni. Aztán ugye, nálunk erős volt a munkásmozgalom, hát szervezkedtünk. Itt, kérem, sok olyan volt, aki 1945-ben lépett a pártba, de biza már a húszas évektől hordta a vonatokon szét a brosurákat, amit kellett, Nagyváradtól Segesvárig, csak ment, és a Biasini-féle szállodában, ott volt egy szoba, vette föl a kül-deményeket. Aztán már csak temetéseken találkozott később ez a mi korosztályunk. Biza, már alig van egypár azok közül, akikkel a húszas években a házakat építeni kezdtük a környéken. Pedig szép volt, de hiába, eltelt az idő! Mentünk föl a korzóra, a lányok csak úgy forgolódtak. Fekete coliban, monogrammal kivarrt fehér selyemsálban mentünk. Úgy mondom, kérem, ahogy volt, nagyok voltak a vasutasok. Apám, amikor nyugdíjba ment, ezüsfogantyús, ezüstberakásos sétatálcát kapott, úgy képzelje el!

*

A két közösség között azért már az első időktől kialakultak az egymáshoz közelítő kapcsolatok is. A gyerekek együtt jártak az elemi osztályokba, együtt játszottak, ismerték egymást. Nagyobb korban, úgy mesélik, az is gyakran előfordult, hogy vasutaslegények, „úrifiúk” kopogtak be a táncot rendező hóstáti fiú házához, egy-két üveg borral, pálinkával, hogy táncot kérjenek, egy „rendbélit”, egy táncrendet végigtáncolhassanak. A gyermekkori ismeretségnek aztán nemegyszer udvarlás lett a vége, majd összeházasodás. A gazda nem is bánta, ha vasutashoz megy a lánya, mert akármilyen utolsó lett volna az a vasútnál, az mégiscsak „állami ember” volt, annak „nyugdíjas állása” biztonságot jelentett. Nem volt tehát tiltás, aki gazdagabb volt, talán csak az tette fel a kérdést, hogy mi lesz a lány földrészével. De a hóstáti családokban akkortájt még nem egy, de háromnál is több gyerek volt általában!

– A húszas években aztán, amelyik hóstátinak sok gyermeke lett, az a lányokat már inkább iparoson járatta, mert iparosnak is szánta. Egy hóstáti öltözethez, ugye, legalább öt méter anyag kellett a szoknyának, fehér, fekete hárászkendő, kiskabát, két méter anyag lékrinek, aztán kötény, bársonylájbi, legalább három-négy alsószoknya, arra csipke, két-három pár csizma, szandál. Egy iparoslánynak volt két ruhája, s évekre fel volt öltözve. A fiúk azok inkább maradtak a föld mellett, akiknek nem fért az orrukra a gazdálkodás, csak azok tanultak mesterséget vagy szegődtek épp a vasúthoz. A gyengébb mindig örvendett az állami hivatalért. Ha házasság lett, akkor aztán már a családok is összejártak néha, a vasutasok, ugye, jól mulatók voltak, szívesen elment oda a hóstáti is. De az olyan már tudta, hogy neki hóstáti unokája nem lesz, mert a vasutasok taníttatták a gyermekeket, vagy vitték magukhoz be a műhelybe.

A vasutasság tehát sok földészfiatal szemében az előbbrelépést jelentette. Nemcsak a lányok egy része részesítette előnyben a földtől szabaddulás reményében a vasutas udvarlókat, de a fiúk valamely hányadának számára is a polgárosodás, a felemelkedés egyik, ha nem is egyetlen lehetőségét jelentette. Aztán a tovább változó világban egyre fokozódó iparosodás rendre újabb lehetőségeit kínálta vasutas- és földészszülők gyermekei számára is a gyári munkának. És ez egyre sokrétűbbé változtatta a Nádason túli körzetek foglalkozásszerkezetét.

*

A változás tehát örökös, a helyek mindegyre megváltoztatják arcukat. A Szentgyörgyhegytől a Kömöcsi-telepig mindenütt teret követelt magának az idők folyamán az új. Házak épültek egykor a kukoricások, veteményesek helyére, gazdagon termő kertekké változott a süllyedős, vizenyős Nádas-völgy. Az utóbbi évtizedekben már autóbusszállomás, autójavító műhely, mentőállomás, szövetkezeti műhely és ipari munkacsarnokok egész sora nőtt ki mindenütt a külvárosi házak, kertek, elnéptelenedett istállók között vagy éppen azok helyén.

II. A kőmáli szőlők felett

Köves, sziklás hegyként emelkedik a Szamos és az annak jobb partján elterülő történelmi Kolozsvár fölé a Kőmál. A városból a Nagyhídon vagy – a későbbi „Németek pallója” helyén állott – „Kőmál alatt való pallón” keresztül kellett átkelni a folyón, majd a hídelvi Nagy utcából induló valamelyik földúton, keskeny sikátoron át lehetett a hegytetőre kijutni. Hídelvét, ezt az 1500-as években már írásban is említett északi külvárost állattartó, gazdálkodó földészeberek lakták még az elmúlt századokban. A kőmáli dimbes-dombos gerincet pedig, mely nyugaton a Szamos-völgy mentén, északon a Nádas-patak irányába nyúlt el, kiváló szőlők és szántóföldek borították. Városszél volt tehát ez a rész, beépületlen határ. A települési terület még az elmúlt század közepére is alig érte el az Alsó-Kőmál lábánál alakult, Kőmálalja [ma: Măloasă] nevű kis utcát, s a „Hídelvi Nagy uttza végén”, a mai állomás-környéken tehát, a Boldog utcától északra is legelők, szántók, rétek és berkes részek váltogatták egymást, le egészen a Nádasig. Alig száz esztendeje még a Bácsba vezető út is a Kőmálon át haladt a korabeli térképek tanúsága szerint. A „bátsi ország úttya”, ahogy egy régen volt gazda feljegyzésében fennmaradt, „ment a Vereshídtól [ti. Nagyhídtól – P. L.] Sáncajának, Grádits utzánál [ma: Scărilor] jobb felé Kőmálnak, fel Kis Mezőnek, onattól bal felé, Török vágássá lejövő úttyával egybe-
menve le Nádas patakjának”.

Hosszú évszázadokon át csak a szőlőskerteket, gyümölcsöst és földet megmunkálók nemzedékei váltogatták egymást a kőmáli dombos határban, hogy azután alig néhány évtized a felismerhetetlenségig megváltoztassa a hely arcát, s a rohamos beépülés eredményeként már az egymás mellé felsorakozott, utcákká rendeződött házak, kisebb-nagyobb házas-
telkek szálljanak örökösről örökösre, építőről átépítőre, eladóról vásárlóra vagy éppen bérlőről bérlőre. Az élő emlékezet még bemérheti a nagy változások kezdeti éveit, átörökíthetővé téve az ide vetődött kis emberi életek emlékeit...

1. Az utolsó Nagy utcai hóstáti

„... a kevés idő alatt megnyílandó vasút az eddig vitt politikai vezér lobogó helyett az ipar, kereskedelem zászlóját adván [ti. a város] kezébe: városunk oly metamorphosissnak megy elébe, hogy az általunk végrehajtott feljegyzések nélkül csak pár tized múlva is alig mondhatná meg valaki: Erdély volt fővárosát minő elemek képezték, s minő viszonyokat talált az itteni patriarkálisnak mondható életet átváltozással fenyegető vasút fellépése...” – írta az 1869–70-es városi összeírás eredményeit összegező beszámolóban Kőváry László, előre megjegyezve az ipari fejlődés következményeit.

Miközben a századfordulóra a város 8691 házából már 552 volt emeletes, a XVIII. század végén még mindössze 151 hektárnyi terület több mint ötszörösére növekedett, az első világháborút közvetlenül megelőző

évekre pedig már elérte az 1018 hektárt! (Vö. Ştefan Pascu, Pataki József, Vasile Popa, *i. m.* 62, 90.)

– Kérem, mi úgy tartjuk számon, hogy Pál János volt az utolsó Nagy utcai hóstáti, Pál Györgynek, jó ötvenholdas gazdának a fia. Aztán meghalt az is, ott lakott a jobb oldalon, a kilencvenhat vagy tán százhat szám alatt, s az ő házat is valami városi úr vette meg. Valamivel később aztán, úgy a húszas évek végére, harmincas évek elejére lement az utolsó hóstáti kapu is onnan, ami még megmaradt volt...

És amilyen mértékben iparosodott, polgáriasodott, városiasodott Hídelve, olyan mértékben épült be és vált külvárossá az addigi kómáli városhatár.

1899-ben, a múlt század utolsó évében még csak négy gazda lakott a Kómálban kialakított és lassan benépesülni kezdő utcák lakói között. Számuk aztán alig több mint tizenöt év alatt harmincötre emelkedett. Ez a gyarapodás is jelzi, hogy az előző fejezetben bejárt Nádason túli világ mellett, sőt egy nemzedékkal már annak kialakulása előtt is, a kómáli földek biztosították az élet újrakezdésének, az újraépülésnek a lehetőségét a városiasodó Hídelve földészlakói számára.

2. A Fellegvár

Az első nagy változást azért a kómáli természeti tájban már jóval korábban, az 1700-as évek legelején, a Fellegvár [Cetățuia] építése jelentette, jelképeként a várost „fellegekből” uralni akaró idegen hatalomnak. Erről a nagy építésről mit sem tudnak már a ma és a tegnap éltek, pedig egyes források szerint csupán a várárok megásása mintegy ötezer-hétszáznyolcvankét gyalognapszámot követelt meg a XVII. század végi nyolcezernyiről 1714-ig alig ötezer főre apadt kolozsvári polgárságtól. És a kíméletlenségre jellemző, hogy a legnagyobb közfelháborodásra meg sem várták, hogy az áldozatul esett területek birtokosai legalább utolsó, gazdagnak mutakozó szőlőtermésüket betakarítsák a földmunkák megkezdése előtt (vö. Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.* 1946. 45–46.).

– Itt volt, kérem, de a mi időnkben már nemigen törődünk azzal... Mint gyermekek, még bámészkodtunk körülötte mi is néha, de közel azért nem mertünk lopakodni. Még nagyanyám s az öregasszonyok mesélték, hogy valami fene mély kút van a közepin, s abba ha egy rucát vagy valamit beledobnak, az kiúszik a Szamosba, mert az a kút össze van kötve egy alagúton a folyóval! Úgy mondták, ott kell kibukjon a gátnál, ahol a régi szegények malma, vagy ahogy később mondtuk, az Irén-malom volt. Aztán az én időmben arról lett a vár nevezetes, hogy ide rukkoltak a szkimbás lovakkal, ez már a két háború közt. Akinek vett az apja, hogy lóval vonuljon bé, az hamar megszabadult a katonaságtól a ló fejibe! Na, az ilyen szkimbások után biza forgolódtak a lányok, mert az olyan módos kellett legyen... Több bajunk nem volt nekünk a Fellegvárral...

A két világháború közti időszakban katonasorba serkentek, tehát a mai idős kolozsvári férfielemek jól emlékeznek erre a megemlített „szkimbás” [váltó- vagy csere-] lóval letöltött katonai szolgálatra. Természetesen kevesen voltak, akik megengedhették maguknak, hogy ily módon

könnyítsenek fiúgyermekük katonáskodásán. Nem csupán az anyagi megterhelés miatt, de azért is, mivel a lovat hosszabb ideig tartani kellett.

– Mi úgy mondtuk annak, hogy „kiránduló” katonaság. Az volt a feltétele, hogy a sor alá kerülő magának teljes felszerelést és lovat biztosítson. Biza egy jó ló belekerült akkori pénzben is vagy hét-nyolcezer lejbe. És oda jó ló kellett, me’ komisszió ellenőrizte, akármilyen gebével vagy igáslóval nem állhatott elé. A ruhát is maga kellett varrassa, egy Szabó István nevű Monostor úti szűrszabó egészen arra állott reá, hogy katonaruhákat csináljon. Na, aki, kérem, teljes felszereléssel, lóval rukkolt be, az aztán szkimbás katona lett. Ebédre és aludni hazajárt, első évben szolgált három hónapot, a következő három évben egyet-egyét. A lovat azt persze tartotta, s jól közben is, me’ haza is jöttek megvizsgálni, azt ugye nem használhatta másra semmire. Ez pedig drága katonaság volt, még ha könnyű is. Aki aztán, mondjuk, az első év után azt a lovat bent hagyta a hadseregnek, az az egy hónapokat meg se csinálta, esetleg egy hadgyakorlatra hívták be egyszer. Ezek a katonák voltak ott a Fellegvárbán, mi úgy mondtuk, hogy a tizenegyes huszárok és a harmincegyes tüzérek. Azért elég sok kikerült a városból, a hóstátiak nagy része is úgy csinálta, ugye, a lovat ahol tartani, az istálló megvolt, s jól fogott, hogy annyi ideig nem hiányzott egy fiúgyermek, egy legény a gazdaságból!

Helyőrségi erősségből így katonai gyakorlólhelyé, majd fogdává is alakult a földsánccal körülvett Fellegvár. Déli oldalán pedig, noha a nagyobb építkezések tilalma hosszú ideig érvényben volt, a szegénység egész negyede alakult ki fokozatosan a sziklák és agyagos meredélyek köré. Ezt a kis „hurubavilágot” aztán az 1831., majd az 1918. évi földcsuszamlásokot követő kilakoltatások ritkították, a múlt század végén pedig a Szépítő Egyesület kezdte meg számtalan kis kunyhó egyenkénti megvásárlását, hogy lebontásukkal is a tervezett sétaút kialakítását siettesse. A hajléktalanokká válók, lebontottak java részét a város – akkori – déli peremén, a Tordára induló úttól balra, az Agyagdombnak nevezett oldalban telepítették le annak idején. A Sánccoldal-beli nyomorvilágnak azonban csak nemrégiben, a hatvanas évek legelejére lett vége, akkor változott át sétányok övezetévé a teljes domboldal. Ez alatt a majdhogynem évszázadnyi idő alatt a vár túlsó oldalán, a hajdani „Fellegvár megett”, „Nádas innenső melléke” és a „Borjúmál megett” dűlőkben egyre csak szaporodtak a házak, telkekké, féltelkekké aprózódtak a beépítésre szánt, felparcellázott termőföldek... Amire tehát végleg eltűnt az említett szegénynegyed a Szamos felőli oldalon, addig a Gépész [Maşiniştilor] utca környéke már új városnegyedde szerveződött, lenyúlva észak felé, egészen a vasúti sínekig...

3. Kincsek a Kismezőben

– Az én nagyapám az 1852-ben született, ő még a Kalandos [Mecanicilor] utcát úgy emlegette, hogy Felső-Boldog utca. És hányszor elmagyarázta, ahogy mentünk kifelé, mert ott bérelt egy helyet, ahol most a blokkok vannak, a süketnéma iskolával szemben, biza elemlegette, hogy az ő legénykorában és még azután is jó ideig nem volt itt más, csak a Kismező. Ő Kistemető fertálynak mondogatta, s azon túl csak a mezei

utak voltak a szántók között, a város kútjaival. Gyenge utakon jártak fel Hídelvéből, hogy esős időben alig lehetett menni rajtuk! De ház nemigen volt, az csak mind később kezdett lenni...

Kismezőnek nevezték s nevezik ma is a régi dolgok ismerői azt a lapályosabb térséget, mely ott terül el a Kőmál tetején. A feljutást ide a telkek között meghagyott ösvények biztosíthatták, mint amilyen a Crișan utca is lehetett évszázadokkal ezelőtt, amikor még „Kis mezőre járó Sikátor”-ként emlegették (vö. Szabó T. Attila, *i.m.* 67.). Ebben a részben alakult ki az 1500-as évek végén a kis temetőkert, melyhez azután a későbbi helymegjelölés, betájolás is igazodott az immár temetői fertálynak emlegetett környéken. A földterületet 1587-ből való adománylevelé szerint egy Fleyscher Pál nevű polgár adományozta a kétvízközi Kalandos (temetkezési) Társaságnak, a nagy járványok idején igen megszaprodott halottak új temetőjeként. Ettől kezdve ide a Kismezőbe, a Kisvagy Kalandos-temetőbe temetkeztek a hídelvi és kétvízközi polgárok, mivel ez a sírkert az említett két városi tized kalandos-társaságainak közös tulajdonában volt a XIX. század végéig, s városi köztemetővé válása után is a Kalandos kezelése alatt állott, 1948-ig.

– „Kalandos társasága” volt, kérem szépen, mindegyik fertálynak! A miénk volt a hídelvi. Volt aztán a kétvízközi, külön a Kül-Magyar utcai, és külön a Kül-Közép utcai. Ezek mind az illető fertályt szolgálták ki mint temetkezési társaságok. A cél az volt, hogy ha valamelyik tagtársunk meghalt, akkor a temetésén közreműködünk. Ha meghalt valaki, azt a hozzátartozók jelentették a Kalandos elnökének, vagy ahogy mondtuk, az Apának, az aztán azonnal értesítette az egész társaságot. Az úgy történt, hogy elindult tagtól tagig, kérem, a Kalandos-tábla. Az utolsó vitte vissza az Apának. Voltak aztán Dékánok, azok tudták, hogy a sírásához melyikek a sorosak a fiatalabbak közül, azokkal ásatták meg a sírt. A többiek, alapító tagok, évdíjasok, a működő tagság, vagy ahogy még hittuk, a sírásók rendje, mind kirukkoltak a temetésre. Amikor már nagyobb lett a körzet és, ugye, szétszéledtünk, biza három tábla is járt, hogy mindenki időre értesüljön. Akkorra már két Kalandos is lett Hídelvén, az egyiket Öreg-Kalandosnak, a másikat Ifjabb-Kalandosnak hívták. A nagyapám idejibe ugye volt gyűléstábla és volt halálértesítő tábla. De legutoljára már egyformán használódott mind a két célra. Amikor bészűnt ez a dolog, már öt tábla járt, annyian lettünk. A legrégebbi még 1865-ből való, egy Kőmőcsi Márton apaságából. Az a legrégebbi, amelyiket láttam. Na, aztán el sem hinné a mai ember, hogy milyen törvénye volt annak, ami hírben jött. Hagytunk mindent, és mentünk, mert egykettő jött a büntetés! De nem is csak félszűl, ment mindenki tisztessűl.

Az első fejezetben szerepel annak a városi tanácsi rendeletnek a jegyzőkönyvi bejegyzése, amely az 1586. évi járvány idején a város tizeidet sírásók kiállítására kötelezte. Nos, ebben a majdnem háromszáz éves rendeletben kell a Kalandosok – céhes szigorral majdnem napjainkig – fennállott szervezeteinek keletkezési forrását keresni, hiszen ezek szervezték meg – a hagyományossá váló más ceremóniák mellett – a sírásást a hatáskörzetűkben elhaltak számára. E mellett a nagyon is gyakorlati feladat mellett azonban a Kalandos igen fontos közsűgformáló szerepet is betöltött a hídelvi (és ugyanígy valamennyi másik említett)

külvárosban, mivel a tagság java részét az itt lakó gazdálkodó réteg, a hóstáti földészek képezték. Így annak ellenére, hogy az alapszabályzatok reánk maradt paragrafusai szerint „a társaság tagja lehet minden fedhetetlen életű férfi vagy nő, korra és vallásra való tekintet nélkül, aki az együletet anyagilag támogatja”, a Kalandos tulajdonképpen a körzeti adminisztratív szervezetből hóstáti közösségi szervezetté alakult az évszázadok folyamán. Ma is így emlékeznek rá azok, akik tudnak valamikori létezéséről, esetleg tevékenysége utolsó időszakában tagjai is voltak.

A mai Kismezőben lakók körében azonban nemcsak a Kalandosnak él egyre homályosabb emléke, de a helynek, a városszéli temető egykori környékének is alig néhány régvolt emlékét őrizte meg az emlékezet. Azt is inkább a különössége folytán.

– Nagyapám, nyugodjék, valahányszor indultunk a határba a szántások idején, mindig azt mondta nekünk gyermekeknek, hogy na, gyerekek, fiaim, megyünk kincset ásni. Mi aztán komolyan is vettük, figyeltük az ekevas nyomát, a borozdákat, de a földön kíjjel ott semmi se fordult ki. Egyszer aztán elmesélte, hogy még az ő gyermekkorából hallotta, ő is a nagyapjátul, hogy az akkori emberek nagy bolondul kincseket kerestek itt künn a Kőmálban, az egyik tagban, valami Gáspár havasán. Az egyik útnak is úgy mondták, nem amelyik Bácsnak megyen, hanem tán a fellelte levőnek, hogy Gáspár-szorossa. Azt tartották, hogy Daréjosz, a régi perzsa király valahová ide rejtette el a kincseit, egy föld alatti pincébe. Mások úgy tárgyalták, hogy a várból ástak oda valamit a katonák. Ma már csak kacagja az ember, me' ugye, mese az egész...

Mese volt, persze hogy az, mégis XVIII. századi eseményeket mába örökítő emlékfoszlány, mégis valóság! Az 1700-as években ugyanis egész mozgalommá vált egy vándorló „kalugyer” jövendőlése nyomán némely kolozsvári polgárok kincskereső tevékenysége:

„Kolozsvár városban és határán különböző helyeken elrejtett kincsek léte iránt oly erős volt sokakban a hit és babonás képzelődés, hogy 1790 körül úgynevezett bányász vagy Kincskereső Társaságot alkottak, céljuk az volt, hogy a vezetőik által kijelölt helyeken rejlő kincset közös munkával és költséggel kiássák s egymás közt felosszák.” (Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bp. 1870–1888. III. 731.) A társaság körül összesereglett hitegetők és szélhámosok mozgalma néhány év alatt annyira kiterelődött az emberi hiszékenységet folytán, hogy végül egy 1796. évi rendeletével a főkormányzónak kellett beszüntetnie. Amint az kiderült, a kincskeresők soraiban ekkorra már legalább 14 más városból való és 39 kolozsvári polgár volt, egy Tövisi Faur János pedig, akit az összes kincskereső meghatalmazottjaként hallgattak ki 1796. szeptember 15-én, azt is előadta, hogy a három feltételezett városkörnyéki lelőhely közül kettő épp a Kismező környékén, a Kőmálban és Gáspár-havasán van. Lám, kétszáz évvel ezelőtti – akkor minden bizonnyal nagy eseményként átélte – valóság emlékét örökítették át máig azok, akiknek az élete e helyhez kötődött! (Vö. Szabó T. Attila, *i. m.* 50, 76.)

4. Az épülő Kőváry-telep

A XIX. századi Felső-Boldog, későbbi nevén Kalandos, mai Mozdonyvezető [Mecanicilor] utcán gyarapodó és a temetőkerthez közelítő házak

csupán az első hírnökei voltak az itteni élet újrendeződésének. A tulajdonképpeni beépülés aztán a múlt századvégen, Kőváry László itteni földterületének telkekre osztásával kezdődött meg. Kolozsvárnak ez az 1820 és 1907 között élt, jeles személyisége egyidőben volt történetíró és a város gazdasági fellendítésén munkálkodó városi elöljáró. Biztosító társaságok, kölcsönös segélypénztárak és gondoskodó intézetek létesítéséért küzdött, az ipari fellendülés nélkülözhetetlen elemeiként. Aztán a társadalmi átalakulásokért, a város gazdaságának felvirágoztatásáért, „iparfabrikák” egyre nagyobb számú létrehozásáért szállt síkra az 1870-es évekre már vasúti szállítás lehetőségével is rendelkező városban. Mint mindenben, a telekfelosztásban is jó példával akart a város birtokossága, polgárai elé járulni, a parcellázásban látva a városfejlesztés, a gyáripar kialakításához nélkülözhetetlen nagyszámú munkásság biztosításának, a beáramlók városban való letelepítésének lehetőségét. Nem anyagi előny szerzése, hanem a példaállítás volt kőmáli birtoka felosztásának is legfőbb indítéka. Korának tehát nem csupán krónikásává, historikusává szegődött el, hanem a fejlődésért való kiállást is magára vállalta.

– Kicsi gyermek voltam, ahogy édesanyámtól tudom, még pólyában vittek az új házba, Vas utcába. Ez akkor 1898-ban történt, mert én akkor születtem. Egy városi embertől, Kővárynak hívták, attól vették a kertet, adott pénzt is kölcsön a felépítéshez, aztán mindenki olyant épített, amilyent akart. Úgy mondták, hogy nem volt annak gyermeke, de nagyon szerette a gyermekeket, s azért pártolta a gyermekeseket. Kamatot se kellett fizetni, ahogy szüleim mesélték, a pénzt is csak házbérnek megfelelőt kellett havonta megadni. Azért is nevezik sokan Kőváry-telepnek ezt a részt, mert nagyon pártolta itt az építést.

A Kőmál tetején és északi oldalán terül el az a néhány utcányi telep, mely a parcellázást követően rövid idő alatt teljesen be is népesült. A város lakossága, mely 1860-ban 26 628 volt, a századfordulóig már több mint kétszeresére, 49 295 főre gyarapodott. (Vö. *Változó valóság* 1984, i.m. 56.) A betelepedők, a telkeket megvásárlók és házépítők között tehát sok volt a Kolozsvárra újonnan beköltözött is, akiknek az egyre lendületesebb ipari fejlődés biztosított megélhetést.

– Itt olyan pusztaság volt az elején, hogy emlékszem, szegény édesanyám sírt is, hogy hova jövünk. A Vasút [Căii Ferate] utcában laktunk azelőtt, s kérem, akkoriban még a kismezői temetőbe jól fel lehetett látni, olyan gyéren voltak a házak. Iparosember volt a legtöbb, aki ideköltözött, annak is a java része vasúti: vagy a fűtőháztól, vagy pedig, ahogy mi mondtuk, műhelyista. Aztán közöttünk egy-egy hóstáti.

Olykor a helyi sajtó is közölt híradásokat a városi közfigyelem középpontjában álló telep épüléséről:

„A kolozsvári vasúti pályaudvar felett lévő úgynevezett Kőváry-telepen meglepő gyorsan fejlődik az ott alakult városrész. Az alsó utcában berendezett 42 telekből már 24 teljesen be van építve, s az egyik városi mérnök segítségével a napokban parcelláztattak fel a telepnek a Hercegovinához, illetve az ott elvonuló bácsi útig nyúló felső részén is az egyes telekhelyek. Ezen a részen a 30 telekhelyből már szintén több [...] vásároltatott meg [...]. A telepen most már kilencedik kút épül, úgyhogy a vízszükséglet is előnyösen kielégíthető. Szóval a telep mahol-

nap egyike lesz a legnépesebb és legrendezettebb városrészeknek [...]” (Ellenzék, 1890. augusztus 18.)

Alig ötutcányi volt az egész telep, de 1914-re már mintegy százhetven házsám alatt laktak lakói. Az először Nagy, majd Új, aztán Kőváry László nevét felvett (ma is az), a Vas [Fierului], Kalauz [Conducătorilor] s a Mozdonyvezető [Mecanicilor] utcával párhuzamosan ezeket keresztező Közép, később Kárpát [Carpați] és Szélső, újabb nevén Raktár [Magazinei] utcák nyíltak a kialakuló új külvárosban. Az építés, terjeszkedés többek számára kínálta fel a vállalkozás, egy további befektetésekre alkalmas alaptőke megszerzésének lehetőségét. A kapitalizálódás akkori folyamatát jól példázza a telepre került egyik fűszeres sorsának alakulása:

– Volt egy Landesmann nevű fűszeres a Kalauz utcában. Az azzal kezdte, hogy egy fabódét eszkábált, s kosztot adott az egymást érő építkezéseken dolgozó munkásoknak. Sok ház építőit kiszolgált, aztán házat építtetett ő maga is, sütödét is nyitott, és ő lett a környék egyik pékje...

Az itteni élet szerveződése elevenen él még azoknak az emlékezetében, akik itt, az említett utcákban nőttek fel s agg napjaikat itt élik ma is, akik – kevesen – ittmaradtak a régiek közül:

– Olyan volt itt az építkezéskor még minden, mint a világ végén! Ahol a Kőváry utca s a negyed is kezdődik, a Boldog utca végénél, ott még a vasúti víztoronynak akkoriban híre sem volt, nagy bokrokkal volt tele a hely, és ördögcérnával, oda jártak nyáron aludni az összes állomáskörnyéki tekergők... Aztán csak kialakult valahogy! Emlékszem, hogy az állomással szembeni nagy Albina-raktárak helyén is csak egy mozi volt még a harmincas évekig...

– Az igazság az, kérem, hogy kevés a kolozsvári iparos a negyedben. Nézzük csak az én szomszédaimat, ahogy sorban jöttek! Az egyik kapusi volt, a másik mákói, aztán mellettem vett helyet egy kolozsvári román ember, de már a felesége annak is valami székely volt, úgy került Kolozsvárra cselédnek, azután Benkő, Fülöp bácsi, Aranyos, mind székely volt... Emlékszem például egy emberre, olyan 10–12 éves koromból, az még mind rendes parasztságában járt, pedig már itt lakott a városban! Nem volt hóstáti, ugyancsak valami beköltöző lehetett...

– A hóstátiak inkább a Kőváry utcában és a temető felé, a Kalandos utcában telepedtek meg. Bagaméri István, Bányai József és István, Víg György, egy Bálint nevű, Hantz Sámuel, ezek a Kőváry utcában voltak megtelepedve, jó nagy telkeken. A Kalandos utcában is volt például egy Havadi-Nagy család, azoknak akkora helyük volt, hogy később még két ház épült rá arról, s a Vas utca felől is kettő, és még így is maradt egy jó nagy kert az öregház körül is... Csak azután már ki tudja hányan követték ott egymást, mert az öregek kihaltak régen! A többi utcában aztán egy-egy lakott elvegyülve a vasutasnéppel...

5. Szélső vagy Raktár utca

Az 1890-es évekre Kolozsvárnak már 14 olyan iparvállalata volt, melyekben húsznál több fizetett munkaerőt foglalkoztattak. A város munkássága majdnem elérte az ötezret, a vasút műhelyeiben is már több mint ötszázan végezték kenyérkereső munkájukat. (Vö. Ștefan Pascu, Pataki József, Vasile Popa, *i. m.* 82.) Számuk gyors ütemben nőtt a következő

évtizedekben is. E vasúti dolgozók jó része innen, a Kőváry-telepi utcából indult munkába reggelente, hogy a Mozdony utcán át az állomáshoz, a fűtőműhelyhez vagy a vasúti fűtőházhoz érjen. Vasutasok jártak le innen dolgozni, s közben éltek a régi városi szokásokhoz és az új igényekhez egyformán igazodni próbáló életüket. Az új telepen lassan kialakult az élet belső rendje, a szántókból lett házastelkeken immár egy „őslakos” nemzedék kezdett felcseperedni...

– A Raktár utcában laktunk akkor, az elején, s ahogy visszagondolok a szomszédságra, az utca népére, szinte mind vasúti alkalmazottak voltak. Az alsó szomszédunk Pádár Ferenc, a fűtőházban dolgozott, az Alföldről származott, rajtunk felül pedig Adorján Viktor volt, műhelyista. Igaz, utána a Gibitz-féle házban kőművescsalád lakott, s Pádárék alatt, Sándor István valami hivatali szolgáló volt, tehát egyik sem vasutas, de aztán mozdonyvezető, egy vasúti pénztáros, fűtő, asztalos, még lennebb egy lakatos, esztergályos, kazánkovács, azok mind a vasútnál dolgoztak. Két hóstáti lakott csak az utcában, egy Kilin fiú és Székely Mártonék. Aztán volt egy napszámos, Hurubaş Teodor, egy csizmadia, Pánti Lajos, és volt a Vas utca sarkán egy kereskedő, Róth Mór, legtöbbször oda jártunk vásárolni. Nagyszüleim is ott laktak a páratlan soron, na, ugye nagytata sem volt vasutas, mert pénztáros volt a hidegszamosi erőműnél. A Kalauz utcával való sarkon túl pedig volt egy ház, hosszú udvarral, kicsi lakásokkal hátrafelé, abban vagy négy család is lakott, egy Schlosser néni volt a tulajdonos, akit aztán később Lakatosnak hívtak. A mellett még egy olyan hosszú udvaros ház épült, a Muntean-féle, az is több lakóval. A helyzet az volt, hogy aki tehetett, az úgy épített, hogy a sajátja mellett legyen még egy kicsi lakás is legalább, s ha azt kiadta valami inasnak, segédnek, faluról frissen bejöttek, abból már ki is jött a törlesztés vagy öregségre egy kis pótlás.

Így él az emlékezetben a régi Raktár utca, mely akkor még a telep legszélső utcája volt. A páros oldalán folyamatosan épültek a házak, a Bács felé vezető földúttól le egészen a Kőváry utcáig. Lezárta tehát a negyed, s csupán a kertek nyúltak ki még vagy néhány száz méternyire, a későbbi Fa [Lemnului] utcáig, mely akkor még bozotos, girbegurba ösvényként képezte a kinnebb tolult városhatárt, lejárásként a vasúti sínekre. De bármelyik utca emlékét idéznénk is, az egyidejű betelepülés a szerkezetet is nagyon hasonlatosan alakította. A Kőváry utcában például, az öt földészcsalád, két gyufagyári és egy dohánygyári munkás, két cipész, egy „vasúti hajtány kereskedő” és egy bérkocsitulajdonos családja szomszédságában összesen harmincegy vasúti alkalmazásban lévő alkotta a megtelepedő első nemzedéket. (Vö. *Kolozsvári cím- és lakásjegyzék 1914. évre*. Kvár, 1914.)

6. A kőmáli „luxusvilág”

A tízes évek elején volt még jó néhány kerthelységnek használt vagy beépítetlen, gyommal benőtt puszta telek a Kőváry-telep öt utcájában, de egymást egyre sűrűbben követő vonatok fűttyéhez, kattogásához, kormos-savanyú füstszagához szokott telepi gyermekeknek már mégis nagy serege kémlelte a domb másik oldalának, a szőlőkkel és gyümölcsösökkel teli Alsó- és Felső-Kőmálnak fokozatos beépülését. Erre ugyanis jó más-

fél évtizeddel később került csak sor. Ahogy aztán lassan a város „belsőségéhez”, lakott területéhez tartozóvá vált e rész is, úgy kapott városi utcanévet a Bács felé menő addigi mezei út. A tetőig terjedő részét akkortól kezdték Erzsébet (Elisabeta majd azt követően az 1. szám alatt sokáig lakott természettudós emlékére Emil Racovița) utcának emlegetni. A tetőn túli, kezdetben csak a Raktár utcáig beépült része pedig szinte ugyanakkor kapta a Gépész [Mașiniștilor] utca nevet.

– Kisdiák voltam, úgy 1910 körül, itt laktunk a Vas utcában. Én még most is jól emlékszem, hogy minden héten, már nem tudnám a napot megmondani, de szépen sorban állva jöttek felfelé a kollégisták az unitárius iskolából az Erzsébet úton. Fenn a tetőnél volt a nagy sporttelepük pályákkal, hatalmas nagy kertben. Mi telepiek lestük, mikor jönnek, aztán lopakodtunk be mi is, és néztük, hogy mit csinálnak. Persze máskor is nyitva volt ez a kert, sokat játszottunk ott kicsi korunkban. Úgy hívta mindenki, hogy a Berbécs-kert, mert az volt az unitereknek a gúnyneve. Jártak a mi környékünkről is oda, úgy mondtuk, hogy na, az is a berbécshez jár...

A rendszeresen 1696. május 4-étől emlegetett iskolakertben gyepből készítettek ülőhelyeket, nyúlfogókat az elmúlt századelőn élt diákok, ami miatt azt játszó- és kerengőhelynek, labirintusnak vagy nyúlfogónak is szokták volt nevezni. Mélyen lenyúlt a domboldalon, a kismezői sikátor mentén, a Horea utca házai mögött máig megmaradt, hosszú kertekig. Egy időben tele volt eperfával, mert egy Nagy Lázár nevű iskolamester, „előkészíteni akarva Kolozsváratt az eperfatenyésztést, s később a selyemtermelés hasznos iparágának útját”, miközben „sok ezer csemetét ajándékozott olyaknak, akikben hozzá kedvet látott”, ide a kollégium kertjébe is sokat ültetett. Ma már nyoma sincs a hajdani eperfáknak, ami nem is csoda, hiszen már az elmúlt század második felére is egy maradt csupán meg közülük, a leírások szerint (vö. Jakab Elek, *i. m.* 836). A mai emlékezés azonban hozzánk ennél közelebbi időszak, a tízes évek berbécskerti állapotainak felidézésére vállalkozhat, a gyermekkori játszóhely időbeni változásait is jelezve.

A Crișan utca helyén volt Kismező utcában az említett tízes évek elején alig három ház állott az utca bal oldala mentén végighúzó kert szélében, s a negyvenes évekre is legalább öt kiterjedt üres telek maradt még, az 5. szám alatt időközben létesült Lengyel-szanatórium (a mai gyermekkórház) és a tíz-tizenöt felépült villa között. Az Emil Racovița út felől pedig, csak a „felső lábban”, a Fellegvár alatti részen szaporodtak először a pénzesebb kolozsvári polgárok kisebb-nagyobb villái. Átellenben, Alsó-Kömálban még hosszú évekig uralta a feljárást a kaptató közepe táján ma is meglévő kis épület, a megszelesedett utcára kissé kiugró vincellérház. Az Ellenzék 1880. október 7-i híradása még a közelgő szüretre várható terméseredményt mérte fel, nem túlságosan lelkes hangnemben: „A kolozsvári szüretnek gyengén fognak kiütni. A kevés szőlő is, ami termett, nagy részben rothadásnak indult. Különösen a kömáli termés nagy része. Pedig a kömáli egyike a legkitűnőbb boroknak.” De még 1890 januárjában is közgyűlését hirdette a kömáli szőlőhegy, s a szövegezésből ítélve még akkor sem sokat sejtettek a gazdák a hamarosan meginduló nagy átalakulásokból: „A kömáli szö-

lőhegy birtokosságának vasárnap du. 3 órakor közgyűlése lesz, mely azzal az értesítéssel hozatik tudomására a t. birtokos uraknak, hogy a gyűlés a szabályok értelmében még abban az esetben is meg fog tartatni, ha a különben megkívánt szám nem lenne jelen. Tekintve, hogy a gyűlés tárgya a hivatalnokok megválasztása és a középső út megcsinálása kérdése, mely minden birtokost közelről kell hogy érdekeljen, tisztelettel felhívunk minden birtokost, hogy a jelzett időben a Kisegítő Takarékpénztár helyiségében megjelenni szíveskedjék. Az elnökség.” (Ellenzék, 1890. jan. 3.)

– A háznak úgy mondtuk, hogy az irányító, vagy úgy, hogy csőszház. Azon alul csak az utca aljában volt vagy 5–6 ház, egy Körözi nevű cipész, két bádogos és egy Cserei nevű csizmakereskedő lakott ott, akikre visszaemlékszem apámtól... Azokon felül aztán csak kert volt az egész, a Boros-püspöké, most is előttem van, ahogy a nagy csebrekbe taposták bele a szőlőt szüretkor, s azután a Berbécskert, az is akkora volt, hogy legalább hat villa épült abba a helybe később. Noha az utca és a Fellegvár közötti sor már valamivel hamarabb kezdett beépülni, azért a házak fölött még ott is jó ideig megmaradtak szőlők, kaszálók. Az első háború előtt néhány évvel megindult a nagy építkezés, mindenféle úriemberek kezdtek itt rohamosan építkezni, tanárok, bankosok, ilyen-olyan pénzes kereskedők, tisztek, törvényszéki emberek, nagy tisztviselők, és emlékszem, lakott itt egy öreg, arra mindig mutogattunk, hogy né, ott megy a főszolgabíró... Fényesség volt itt, nem úgy, mint a mi kis telepünkön...

A Hercegovina mulató, mely rövid időre hozzá tartozott a Fellegvár alatti „fényes világ”-hoz, a tetőhöz közel, a várhoz balra felkanyarodó „Fellegvárhoz vezető” [Cetății] út sarkán állott. Forgalmas nyári szórakozóhelye lehetett a századforduló táján az akkori városszélre kiruccanóknak. A városi fiákereknek külön díjszabásuk volt a mulatóig, más és más összeget jelölve meg az egy- és kétlovas fogatok számára, függően a várakozási időtől. A környékbeli gyermekek pedig gyakran bámméskodtak a hajdan volt nyárikert környékén:

– Ültünk föl a kerítésre, és onnan figyeltük a benti mozgást. Volt ott szín, istálló, akik kocsival jöttek, ott hagyhatták, s mentek befelé mulatni. Csak pénzesek jártak oda, olyan luxushely volt, olyanok, mind akik most járnak az Erzsébet út közepin lett vendéglőbe, amit Fehér Háznak mondanak! Egyszer, képzelje el, hoztak oda a Hercegovinába egy négert, az volt az első néger Kolozsváron. Na több se kellett, csak úgy özönlött a nép, mindenki látni akarta, mindenki azt akarta, hogy az szolgálja ki! Azért is hozták biztos, hogy jobban menjen az ipar. Na, akkor egyszer ment el apám is, kíváncsiságból. Többet öltözött, mint amikor templomba készült vasárnap... Azt mondta, fél órára ő is lehet úr egyszer életibe, máskor úgysis a „körülzarosba” jár, úgy hívtuk a telepi kiskocsmákat. Persze közöttük is volt sok rendes, tiszta hely, csak az volt a csúfnevük. Na így volt a Hercegovinával, aztán eltűnt az is, mert beépültek azok a helyek is idővel...

Ez a „luxusvilág” azonban csak a dombtetőig tartott. Azon túl, a Kőváry-telepen, s egyre többet hódítva el a szántóföldekből nyugat felé is, a nagyobb részt munkások lakta utcák éltek mindennapjaikat...

7. Fél utcányi „kuncsaftkörök”

A kis szobányi vagy nagyobbacska boltok szinte a teleppel együtt alakultak, s továbbították az utcányi, fél utcányi „kuncsaftkörnek” az élet legszükségesebb kellékeit, végezték a legfontosabb szolgáltatásokat. Az üzlethelyiségek aztán többnyire máig megmaradtak, s jóllehet az évtizedek folyamán gyakran változtak a tulajdonosok, s ma már soknak egészen más a rendeltetése, mint ami eredetileg volt, gyakran használatos itt is az öregektől hallott első tulajdonosnév.

– Sokszor mosolygok rajta, mikor hallom, hogy a Roth-boltba ez jött, vagy a Placsintárba az, így terjed a hír az utcában, s biztos a többiben is. Eszembe jutnak ezek a régi, számomra gyermekkori arcok! Szinte minden utcának megvolt az üzlete, mindenkinek a szatócsa, akihez járt, akihez küldte a gyermekeket. A központ azért a Kárpát és a Kalauz utca sarkán volt, mert ott volt a Landesmann-féle fűszerüzlet és vegyeskereskedés, ennek sütődéje is volt, aztán ott működött Rosenfeld Mór suszterája és a Baga bácsi mészárszéke is, s ugye pont a telep közepén volt. A szatócsüzletek, fűszerezsek, azok mind a Kárpát utcában voltak, a Placsintár-féle fent a Gépész utcai sarkon, a Pap Antalé pedig a Vas utca sarkán. A Roth-bolt, az a Raktár utca és a Vas utca sarkán létesült, ahol most az élelmiszerüzlet van. És volt még egy vegyeskereskedés a Gépész utca letelején, az volt a Gedeon-bolt. Két pékség is fungált akkoriban, inkább olyan kenyérsütődék. Az egyik a Landesmanné, a másik pedig az Ecsedi Gyula bácsié a Vas utcában, amelyiket aztán később egy Heinrich nevű vette át. Az egész telep hozzájuk járt süttetni! Vitték le a hathetüs malacot tepsiben, a libát, tyúkot, a tésztát, s mindenki Vitte szakajtóban vagy tálban a kenyeret. Akkoriban nem árult az ilyen pék a sajátjából, csak mindenki a maga kenyérét süttette vele. Megvolt a szokás, hogy ki melyik sütésre dagaszt, s akkorra vitték a pékhez. Suszter, az aztán volt vagy hat-hét, szinte minden utcában kettő is. Ki Halászi bácsihoz vitte a talpalni valót Kárpát utcába, ki Pusztaihoz a Raktár utcába, ki pedig Szarkához a Vas utcába. Mindig ahhoz, aki a legközelebb lakott, vagy akinek éppen kevesebb volt a munkája. Rossz cipő, az volt elég, mert gyermekláb is volt bőven! Akkor, emlékszem, hogy volt egy fodrászüzlet Mohácsiéknál, egy nagyon jó hírű ácsmester, Kovács Márton a Vas utca 1. szám alatt, a mostani Botez-házban, és egy Balázs József nevű kőműves a Kárpát utcában. Ezzel aztán le is zárul a sor. Később jöttek ugye mások is, de gyermekkoromban ezek voltak. Általában mindenki megszokta, hogy miért kihez megy, s az aztán állandó maradt. A tejet Bácsból és a hóstáti szomszédoktól hordattuk, a búst mindenki Baga bácsinál vette. Majorság és disznó azért a legtöbb háznál tartódott amellest. A felvágottat, effélét pedig azt a városból hozták, Kirkósától, Fesztől. Ugye az asszonyok akkoriban még nemigen dolgoztak, s mentek minden reggel a piacra, városi boltokba.

A mindennapos családi beszerzés útvonalai így állandósultak a kialakuló telepen, s a legtöbbször véletlenszerű, spontán szerveződés eredményeként létesült kapcsolatokat – jóllehet változtak az évek során az eladók és az itt lakó vásárlók is – többnyire már belső szokásként örökítették tovább a régiek az újabb betelepülőknél, a szülők az esetleg itt maradó gyermekeknek.

8. Telepi szokások

Az utca és abban pedig a család volt a fokozatosan kiöregedő és a közben felcseperedő új életek telepen belüli szűkebb kerete. A népes gyermekhad úgy csöppent, úgy született már bele az elődök által kialakított itteni világba, mintha az örök időktől fogva létezett volna. Nevelkedtek a gyermekek, majd a gyermekek gyermekei, az éppen adott lehetőségek között, hogy azután tehetségük és szerencsájuk szerint munkáljanak az idő hozta változásokon, vagy csak részeivé váljanak azoknak. A szülőknél mindig többre vágyás természetes törvényéhez igazodva éltek, miközben az általuk épített jövő is fokozatosan múlttá vált, hogy ami volt, arra ráépülhessen az, ami van.

– Bátyámnak nagyon nagy kezűgyessége, tehetsége alakult ki, de tanulni nemigen szeretett. Kétszer is megbukott, de azt mondta neki édesapám, hogy fiam, addig jársz iskolába, amíg bevégezed! És járatta is, járatott mindenikünket. Akik a vasútnál dolgoztak, már inkább áldoztak arra, hogy a gyerekeket taníthassák, akárhogy is volt. Az egyikünk végül ipariskolát járt, épp ez a bátyám, jó rajzoló volt és műszaki lett, másikunk fogtechnikus, a harmadik irodai tisztviselő. Csak egy maradt a négy fiúból vasutas! Az alsó szomszédban egy orvos lett, kettő a vasúthoz, egy pedig a villamosüzemhez került. Volt persze olyan is, aki a Rennerbe ment bőrmunkásnak, de olyant keveset tudok a telepről. Az úgy volt, melyik hogy haladt a tanulással, s ha nem ment tovább, akkor be a vasúthoz az apja mellé! Valahogy ez is hagyomány volt, egy vasúti majdnem minden családból kikerült, igaz, nem is volt olyan változatoság, mint amilyen később lett. Az akkori négy polgárit, azt mindenki elvégezte, azután a fiúk vagy továbbtanultak, vagy munkába álltak, a lányok férjhez mentek, s asszonyok lettek. Kevés lány ment munkába, mert legtöbbször sok gyerek lett. A kettő-három az ritkaság volt még... De nemcsak a magunkfajta vasutasnál volt meg a törekvés, mert lakott itt egy kőműves, annak is az egyik fia könyvelő lett, a másik villamossági szerelő. Az igazság az, hogy mindenki egy kicsivel többre akart menni!

A szülők foglalkozása mindig meghatározta a családban állandósuló életformát. A foglalkozás, a megélhetéshez szükséges anyagiakat biztosító mesterség hasonlósága aztán a családi életformák hasonlóságát is eredményezte. Így alakult ki ebben az új negyedben is a vasúthoz kötődő életek sajátos arculata. A vasutasság, mint nyugdíjat biztosító állami munka, a századforduló körül különösen nagy rangot jelentett a kolozsváriak szemében is. Nemcsak a városba került vidéki fiatalok, de a helybeliek számára is keresett munkalehetőséggé vált. A lányok, a telepiek is, előszeretettel fogadták a vasutasfiúk udvarlását. Az azonos státus, a közös munkahely – amely tulajdonképpen a város társadalmának új rétegét hozta létre – már az első nemzedéktől kezdődően nem csupán a közös gondokat alakította ki, hanem az együttészórákozásnak új kereteit is. Amint az már az első fejezet vasutas-életmódra vonatkozó adataiból kiderült, az 1892-ben alakult dalárda, a Kolozsvári Vasutas Dalkör, aztán a fúvószenekar vagy a közös kultúrház, az Összhang rendezvényeinek sora egyre szorosabbra fonták már kezdettől fogva a vasúti munkából élők közötti emberi kapcsolatokat is.

– Az igazság az, hogy olyan nagy törődés nem volt egymással, hogy mi most itt a telepen mind tartsunk össze, mint a más telepiek. Sok-

félék is voltunk, nemcsak azért, mert sok helyről valók, de ugye a váltókezelő és a forgalmista vagy a mozdonyvezető az mind vasúti, de más és más mégis! Lehet, azért is alakult úgy, hogy nem volt nagy szokás a házakhoz való összejárás, az utcabál vagy az, hogy ide ne udvarolhasson más és ilyesmik. Sokfelé is laktak vasutasok, nemcsak a telepen. Volt mindenkinek egy-egy jó ismerőse, katonacimborája, na, azokkal jöttek össze néha, de főleg aztán a rokonságban olyankor, amikor valami családi esemény vagy más ünnep volt. Inkább mindenki a maga családjában élt, egy-egy szeretett elmenni színházba, jó operettekbe, moziba, és szeretett olvasni, járatta az újságot, vagy kikért a könyvtárból. A férfiak szívesen eljártak az Összhangba, ott volt kugli, sakk, biliárd, a fiataloknak birkózás, bokszt, és voltak olyan táncestélyek, ahová aztán a feleségükkel mentek.

– Nyáron nagyon szerettünk kirándulni! A Virágosban és a Hójában nagy majálisok voltak, többnyire vasutasok gyűltek össze, aztán jó nagy mulatságok kerekedtek olyankor, zenével, tánccal. Mikor gyermekek voltunk, akkor inkább összegyűltünk, sok vasutas vett egy-egy gyümölcsöst a Brétfű felé, oda aztán egy csoport gyerek csődült ki mindig. Vagy volt egy-egy nagyobb udvar valamelyik háznál, akkor mindig oda jártunk össze játszani. Volt úgy, hogy vagy tízen-tizenketten egybesereglettünk. Sokszor jártunk le fürödni valamelyik szülővel a Nádasra is. Amikor aztán nagyobbak lettünk, akkor vittek a szüleink Jámborhoz, Stadlerhez a tánciskolába. Az volt a fiatalok legnagyobb szórakozása, minden este a táncóra, s aztán a fillér-estélyek. Ez volt még egy kedves szokás, amiben sokan részt vettek a telepről. Akkoriban még nagy divat volt, a kezdetén, a korzózás. Két hűgom volt, visszaemlékszem, hogy milyen nagy izgalommal várták, hogy vigye őket anyám a korzóra. Volt a déli, az csak a főtéri Layda-soron, és volt a délutáni, hat órától nyolcig, kilencig, az egészen körbe. Csak sétáltak szépen karon fogva, nagyokat köszöntek, ha ismerős ment szembe, otthon aztán megtárgyalták, hogy ki volt, ki nem volt, s ki hogyan volt felöltözve. Na, ilyesmik voltak, kérem, akkoriban, az elejin! Azután ugye sok elmaradt, és lett sok más is. Itt nagyon hamar cserélődött a nép, és a fiatalok közül is nagyon sok másfelé telepedett le, más utcákban, más fertályokban...

A rövid idő alatt kialakult és viszonylag egységes foglalkozás-szerkezetű telepen, noha a kialakult szokások jó része, a környezethez való viszonyulás sajátos arculatúvá tette is, tulajdonképpen nem jöhettek létre szoros szomszédsági kapcsolatokra épülő utcaközösségek. Annál sokkal gyakrabban követték egymást a nagy, sorsfordító események, mintsem normatívvá válhattak volna a spontán módon kialakult értékrend elemei.

Ahogy lassan már egy évszázaddal ezelőtt a Kőváry-telep költözött rá a kövér szántókra, úgy telepedett azután a második, majd a mostani harmadik, előzőt követő nemzedék Kőváry-telepe az „őstelepre”, az új életfeltételekhez mérten megváltozott életmóddal, szokásrendszerrel. A változás, mely a már kialakult utcák életében végbe ment, legalább háromirányú volt. Az egyiknek mindenképpen a számbeli gyarapodás tekinthető. Alig négy évtizeddel a kialakulás után már legalább harminc új házszám jelentette a növekedést. Páros oldalán tizenegy, a páratlanon pedig tizenhét házzal nyúlt meg a Kőváry utca, összesen nyolccal bő-

vült a Vas és héttel a Kalauz utca. Ez a vasútvonallal párhuzamos terjeszkedés már a két háború közötti és az azt követő időszak további beépülésének irányát is jelzi. A gyors ütemű számbeli gyarapodással egy időben azonban éppoly jellemző volt az ittlakók kicserélődése is. A század negyedik évtizedére már csak mintegy harmada volt a Raktár, Vas és Kalauz utcákban lakóknak az első letelepedő vagy annak leszármazottja. A legkevesebben a Raktár (hárman a harmincból), a legtöbben a Vas (húszan a harmincnyolcból) utcában maradtak a régiek közül. Ebben a kicserélődésben nyilvánvalóan nagy szerepük volt a történelmi változásoknak, melyek a vasútnál dolgozók munkaközösségében is jelentős átalakításokat hoztak. Az „iparosnak” számító vasutasszaládok élete azonban már egyébként sem kötődött annyira a (lakó)helyhez, mint például a hóstáti gazdálkodóké. Ugyanakkor a továbblépés, a társadalmi hierarchiában való fennebb kerülés igénye is sokkal hangsúlyozottabban jelentkezett már a telepiek életében. A szülői aspirációkban csak végső megoldásnak számított, hogy a gyermekek továbbörökítsék a vasutasságot, ezért tanították, nevelték őket a tőlük telhető legnagyobb áldozatvállalással. Ez is közrejátszott abban, hogy általában sem a foglalkozásnak, sem pedig a hozzá kötődő életformának nem alakult ki több nemzedéken átívelő, családokon belüli folytonossága. A harmadik nagy változás aztán, mely a Vasutasság s így a telep életében is bekövetkezett, minden kétséget kizáróan az itt lakók életének minőségében, politikummal telítettségében mérhető, mindabban, amivel a vasutasok rangot vívtak ki maguknak a munkásság körében...

9. A Gépész utcától a Törökvágásig

A század első másfél évtizedében alig tizenkét ház épült a régi báci útból lassan kialakuló Gépész utcában. Azok is a vasút felőli oldalon, a Kőváry-telep lezárásaként, mindössze a Raktár utcáig húzódtak. Az úttól balra, a Fellegvár felőli részeken szántók, búza- és kukoricatáblák követték egymást kisebb-nagyobb tagokban a virágosvölgyi, még 1914-ben is „üdülőhelyeként földkönyvezett, a korabeli várostérképeken „Játszótér” alakban feltüntetett városi kaszálóig, s azon túl ki a „Borjómál megett”, a Törökvágásig. És a Bácsba vivő földút, valamint a sínek közötti területen is szántóföldek, ahogy egyes környékeliek mondták: „agrárhelyek” voltak, a Raktár utcai kertek végétől egészen addig a részig, amelyet „Nádas innenső melléke”-ként jelölnek a régi térképek, s ahol már akkor is sorompó szabályozta a Nádas-völgybe átkanyarodó út és sínek kereszteződésénél az átkelést. Akik a Kőváry-telepen öregedtek meg földész-ként, vagy akik a húszas évek telepesei között kerültek ide, azok átérték a teljes beépülést az első parcellázásoktól a legutóbbiig, mely – egy-két éve, már 1980 után – a Vadász [Vînătorului] utca környéki tömbházlakók kertfoglalásának eredményeként a Virágosvölgyet, ezt az évszázados téli paradicsomot, nyári sétahelyet szüntette meg.

– Legelőször a tetőn épültek házak, abban a hegyes részben, amelyik a Gépész utca eleje és a között az út között van, amelyiket. Gruinának hívunk. Annak, kérem, régi neve nem is, létezett, mert azelőtt egyszerű, kisáncolt mezei út volt, s csak a két háború között épült be. Egy

Hancz nevű vasutasnak, Kővárynénak és Adorján János, Rudolf úti birtokosnak volt ott egy-egy kis parcellája elől, de, az egész nem lehetett több vagy két holdnál. Na, ezen a részen lett elsőre vagy tíz ház a Gépész utca bal felén, a Lakatos [Lăcătușului] utcáig. Attól kifelé egy Kajántói Szabó János nevezetűnek volt több mint huszonegy holdas szántója, azután az került sorra. Eladta a vasútnak az egész területet, a Lakatos, a Gruia, a Trombitás [Trîmbițașilor], a Vadász és a gépész utcák között. Az első felén lett a vasutas sporttelep, a többit pedig a fellegvári laktanya bérelte egész két háború közin, s csak-most, a második háború után épült be egészen. Vasutasok kapták, kis kertes házak épültek a telkeken, csak fent a végiben, a Vadász utcánál lettek blokkok. A Trombitás és a Vadász utca sarkában egy Tárkányi nevű hóstátnak volt még vagy másfél holdja, s azon felül pedig ott volt a Fellegvár lőszerraktára, meszsze az akkori lakott helyektől. Úgy mondogattuk gyermekkoromban, hogy megyek a puskaporos magazin felé. Azzal szemben épült a húszas évek táján a Cosmuța-szanatórium. A Gruiatól fel a várig, azok mind olyan egy és öt hold közötti szántók voltak. A várba vezető útból indultak a földek, keresztbe. Na, ott tudom, hogy '18 körül osztottak valami „hadi-földeket”, s azok aztán be is épültek a harmincas évek végire. Az utcák is mind úgy mennek keresztbe, ahogy régen a szántás volt! Lett oda is vagy százötven-százhatvan ház... fel a vár melletti játszótérig. Ott csak egy földésznek volt helye régen, Adorján Józsefnek a Kalandos utcából. A többi birtokos, ügyvéd, cipész, mészáros, szíjgyártó, efféle volt, mert az a szokás járta, hogy ami kicsi pénz összegyűlt, nem számít ha iparosnak is, vett egy darab földet. Azt aztán ki is lehetett adni bérbe hóstátnak, de a pénz benne volt, s lehet, hogy többet is kamatozott, mint a pénz magába...

A Gépész utcában, a sporttelep utáni szakaszon, a „Szabó-föggye másik felibe” egyforma ikerházak, vasutasoknak szánt, kedvezményesen felhúzott földszintes munkáslakások épültek az ötvenes évek legelején. Szomszédságukban ma már majdhogynem az útig leérnek a tömbházak – Vadász utcától az oldalban lefelé – sorakozó kockái. A 111. számtól aztán már ismét régebbi házak jelzik a korábbi beépülést.

– Lakott, kérem, Hídelvén egy olyan jó harminckét-harminchárom holdas hóstáti gazda a Vas utcában, akit úgy hívtak, hogy Kömöcsi Pál. Annak a Nádas túlsó mellékin volt vagy tíz hold helye, amit elcserélt egy itteni, akkoriban úgy is mondták, Sánccoldal-beli földdel. Ez eléggé meredek hely, és csak keresztbe, teraszosan lehetett megdolgozni, azért kapott cserébe a tíz holdért vagy tizenhatot. Ezt a tizenhat holdat, körülbelül tizenöt éves lehettem, tehát úgy '18 után mindjárt, szintén feldarabolták. Nem az egészet, mert ez felment a Virágosvölgyig, csak úgy három holdat a mostani száztizenegy számtól errefelé. Apám is akkor vett, s akkor vett más is itt, volt összesen vagy 56 házhely. Hétezer lej volt akkori pénzben egy hely, amelyik a legdrágább volt, jobb minőségű. A martosabb, meredélyesebb az olcsóbb. Akik akkór idejöttek, azoknak a hetven százalékát a vasutasok alkották, csak azután kerültek be mások is, cserével, vásárlással. A megmaradt földet pedig felosztotta tízfelé, volt tíz gyermeke, azoknak adta, egy-egy kis házzal, a 133. és 151. szám között...

Vasutas-, fényezőmunkás-, szücs-, kereskedő-, műlakatos- és asztalos-családok kerültek véletlen szomszédságba a telekvásárlás révén, és éltek le életüket egymás melletti házaikban, a Gépész utcában, majd idővel a belőle leágazó néhány utcácskában is. Közöttük elvegyülve, városszélre kiszorult földészcsaládok is újrakezdtek a fedeleskapuk mögötti „giblis” portákon elkülönült, gazdálkodó életüket.

– Még húsz évvel ezelőtt is volt olyan hóstáti fiatal közöttünk, aki azt mondta, hogy iparos barátnak se kell, úgy neveztük csúfosan azokat, hogy „csibészek”. Aztán az lett a vége, hogy a mieink is mind „csibészek” lettek, iparra mentek! De nemcsak most, hanem előbb is sokan, amióta ez a vasutasvilág bejött ide Hídelvébe és a városba. A hóstátiak szorították a pénzt, az is hozzáadódott. Nehezen keresték, fődekbe rakták és mindig kellett a más évi befektetésre. Én legénykoromban, a húszas évek elején kaptam apámtul egy vasárnapra három lejt vagy hatot, egy pohár pálinkára, egy felszabadult kőművesinasnak pedig huszonhat volt az órábére! Télen nem dolgoztak, jártak disznót vágni, csízet fogni, hát beálltam én is közibük. Pedig szép nagy gazdaságok voltak, még itt, a kinti világban is! Szilágyinak volt három lova, vagy tíz marhája, nálunk is huszonöt, fejősök, jó tejelők, szép fehér ökrök, de volt Bagamérinek is, Bányainak is, Szász Pistának is jó nagy istállója, és az biza nem állt üresen... De valahogy választottuk a könnyebbet. Mentek az asszonyok a kosarakkal a fejükön a piacra, biza, hazafelé már mondogatták, hogy jaj, hogy nő ez a Kárpát utca! Aztán most már nő kosár nélkül is, me’ beleöregedtünk. A fiatalok pedig iparosok lettek...

*

Miközben a hajdanán idekerültek fokozatosan beleöregedtek kis életük mindennapos, apró-cseprő, mégis fontos tennivalóiba, amíg a lassan már évszázados, jelenbe torkolló itteni városfejlődés a Törökvágás [Tăietura Turcului] strekkre ereszkedő vonaláig ért, addig biza már sok régi emléke ment feledésbe a telepi életnek. Ki ismerne rá például a Kőváry utca 59. szám alatti mai épületben a századelő kolozsvári városi vasútjának fűtőházára?

– Többször is átalakították, kérem, nagyapám mindig emlegette, hogy az az Ájváj, a városi vonat mozdonyának az éjszakai szállása volt. Az a vasút, ahogy nekem is magyarázták a régebbiek, az állomástérről indult a lefektetett síneken a Fótér [P-ța Libertății] felé, majd onnan egyfelől a Magyar [Lenin] utcán át a Téglás [Fabricii] utcai „Gazdasági szeszgyárig”, másfelől a Monostori úton, Nép [Gh. Coșbuc] utcán a „Városi uszodáig”.

Csak nagyon idős emberek emlékeznek még arra az első „vontatós szántógépre” is, amelyet a vasúti töltés mentén osztott „cséférés” kert-helységeken használtak volt. Ahogy mondják, két „tüzesgépből” állott, amelyeket a parcella két végénél helyeztek el, s ezekhez kötötték ki a három összefogott ekét. Mindig egész gyermekhad sereglett össze bámészkodni, amikor a gépek pöfögni kezdtek, s a parcella egyik végéből a másikba, majd vissza húzták az ekéket.

A sportpályával szemben, ahol azóta ugyancsak szép, kertes családi házak épültek, egykor a Dancinger-féle fuvartelep tanyája állott. „Büszke,

nagy húzólovakat” tartottak az ottani istállókban. Ma már alig kerül szóba a tájékozódás támpontjaként a Bíró-major, mely a Fa [Lemnului] utcán túli területen volt, vagy a néhai Adler-kert, valamivel innen az előbbieken már említett sorompón. Ki tud ma már Manea bácsiról, a Gépész utcai szűcsmesterről, vagy a Kalandos Társulat kismezőbeni házárról? Pedig ezek ismeretében a Szél [Vîntului] utca feletti, félig már elhordott Messzelátóról is betekinthehetőbbé válik a jelenvaló „Fellegvár megett”-i világ.

III. Faluból lett külváros

A falu Kolozsmonostor [Mănăștur], mely hosszú évszázadokon át élte a város nyugati határán túl a maga független, bármely más peremfaluéhoz hasonló életét. Kolozsvár terjeszkedésének azonban már a legrégebb időktől fogva irányt szabtak a beérkező, majd innen továbbinduló fő közlekedési és kereskedelmi útvonalak. Így a Kalotaszeg, majd a Királyhágón át Nagyvárad felé kivezető főút mentén is egyre terebélyesedett az önmagát egykor évszázadról évszázadra, majd utóbb szinte évtizedről évtizedre kinövő város, hogy a benne már nem férőknek, oltalmába ide telepedőknek és ide felépítetteknek hajlékot nyújthasson. Már a XV. század elejének nagy városerősítésekor „intra muros” és „extra muros”, tehát falakon belüli és azokon kívül eső részét választotta ketté a „Monostor uczának” a megépülő Újvár vonala. A XVIII. század végétől aztán az egyre nagyobb méreteket öltő beépülés következtében távolabb és távolabb jutott a városközponttól a természeti táj birtokbavétele ebben az irányban is. Mielőtt a vasút a Nagy utca és az északi körzetek felé fordította volna az érdeklődést, a Belváros után a Külmonostor utca [Calea Moșilor és ennek folytatásában Calea Mănăștur] volt jó időre a legkedveltebb építkezési övezet. Közben, a főút menti beépüléssel párhuzamosan, a Malomárok és Szamos közén fokozatosan kialakult a Sétatér, majd még kinnebb olyan települési kisegységek is létrejöttek, mint a Kétvízköz [Intre Ape], a Hegyalatt [Sub Deal] és a Tókönyéke [Jurul Lacului]. A terjeszkedés, városiasodás évtizedek múltán elérte a valamikori városhatárt jelző vámsorompót. Aztán ezt is egyre nyugatabbra toltá, mígnem az elmúlt század végén elérte és a város területévé változtatta az addigi falut, Kolozsmonostort is.

1. A Külmonostor utca

Először a szűcscéh gondozta és oltalmazta fontos kapubástyán, a Monostor-kapun kívüli térségre tört ki a falak szorításából a város élete, arra a pusztá, tágas térségre, amely ágyúlövésnyi távolságra a várat (vagyis a fallal körülkerített várost) szegélyezte. Ott, ahol a szatmári békekötés előtt még épen állott a kettős várfal a vívfolyosókkal, kiugró bástyákon a szakállasok és ágyúk lőhelyeivel, a kapubástya tornyában az időt jelző, nagy aranyutatójú órával, az 1800-as évek elejére már nagy változások jelei mutatkoztak. Katonai szempontból szükségtelessé vált a középkori erődítés, s az út jobb oldalán, a Vereskereszt-fogadó körüli telkeken és átellenben, a (mai megyei néptanácsi épület, a régebbi vármegyeháza helyén volt) Kirmayer-féle faragótelepen kialakított két nagy tároló is, melyeknek vizét veszély esetén zsiliprendszeren keresztül vezették a vár külső hídja alatt a várárokba. De szükségtelessé vált a várárok is. Ez az akkori Belmonostor [December 30.], Belszén [Jókai, majd Napoca], Kismester [Bob], Farkas [Kogălniceanu] és Torda [Egyetem] utcák tehén-, borjú-, kecske- és sertécsordáinak ki- és hazahajtási helyévé vált, benne évtizedekig az osztrák megszállók ágyúinak, tábori

szekereinek, gyógyuló állatainak és postalovainak, katonai faraktárának foglaltak le területet és sok helyütt már a XVIII. század közepétől kisebb-nagyobb gyümölcsösök, veteményesek és virágoskertek alakultak ki. Amikor 1705-ben a várárok területének város általi eladhatására a császári rendelet megszületett, a védművön kívül a tehén- és sertéspásztor hatvan négyszögöles helye, balra Telegdi Mihály, az úttól jobbra pedig Pávai János és Mihály kovácsműhelye, Seres nevű csizmadia háza és Lukács József százférfi (ti. a városi tanácsba, vagyis a százak tanácsába bevásztott) telke volt látható. 1795-ben már öt polgár építkezett a várárokban, s ezzel megkezdődött a később egyre nagyobb méretűvé váló beépülés az „örökáron” vagy „becsáron” megvásárolt telkeken. (Vö. Jakab Elek, *i.m.*)

A fokozatosan benépesülő múlt századi Külső Monostor (később csak Monostor) utca egykori állapotára jellemző, hogy két oldalán az árkokat csupán 1869 októberében szabályozták és rakták ki kövel, közepét pedig „őszi szokás szerint” apróra tört kavicssal hintették le, ki a vámig. (Vö. Erdélyi Gazda 1869. október 13.) S miközben az árkokon kívül folyamatos sort alkottak az épülő házak, keskenyebb-szélesebb szalagcsíkokban követtek egymást mögöttük a kertek, a bal soron mostani Klinikák [Clinicilor] utcája, jobb soron pedig a Malomárok partjának irányába.

– Kilencszáználba vagy -kilencbe költöztek ide apámék, a telek már akkor is így állott. Kicsi, szoba-konyha lakások voltak egymás után, de nem egyszerre építve, csak úgy egyik a másikhoz ragasztva. Biztosan, ahogy jött a nyereség, úgy ment egy újabbnak neki a gazda. De a kert az odáig nyúlt, ahol a Malomárok folyik, a Fürdő [Pavlov] utca felől. Minden kert odáig rúgott. Csak azután kezdték a villákat arrólfelől építeni. Valami malmot is emlegettek, s egy időben, úgy a negyvenes évek elején még egy kis utcát is akartak nyitni keresztbe, a Linczeg [V. Alecsandri] utca és a Gyár [M. Eminescu] utca közt, hogy még parcellázzanak a hosszú kertekből házhelyeket. Apám még látta a malomházat, de már nem fungált akkor sem...

A malom valószínűleg az egykori Gyár, a mai Eminescu utca Malomárok felőli végében létezett Libucgáti malom volt, melynek árka ott kanyargott végig a Szamos felé a mai sétatér területén, az elmúlt évszázad vége fele, a mai dédapák apáinak korában. De lehetett esetleg a Zsemlelések malma is, mely valamivel feljebb, ugyancsak a Malomárok partján működött még a múlt század második felében is. A három keresztutca, mely a Malomárokhoz ágazik le a Monostor felé vezető főutcából, az elmúlt évszázadban alakulhatott ki. Olyan – ipari fejlődés előhírnökeinek számító – vállalkozások jöttek létre a gyéren lakott környékükön, mint amilyen a Gyár utcai „Lasky-féle repceolajgyár” is volt. De ilyenek tekinthető a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület” által „nemre és vallásra való tekintet nélkül kizárólag a rászorultság és érdemesség szem előtt tartásával” „negyven mindkét nemű szegény számára” 1832-ben alapított „Nép-utcai [Gh. Coşbuc] dologház” és a ványolómalom, majd a „chemiai [...] machinákkal” felszerelt – Fillippi János által működtetett – „Kamuka-gyolts-fejéritő-gyár” s az 1841–1848 között üzemelő selyemfonó gyáracska. A méretekre jellemző, hogy e nőegyleti vállalkozások összesen 104 font tollút, 300 kalangya lent és kendert, 104 font gyapotot, 128 juh gyapját dolgozták fel évente.

2. Sétatéri emlékek

Miközben egyre szaporodtak a Külmonostor utcai házak, s egyre népesebbé vált a környék, az úttól jobbra, a Malomárok és a Szamos közén, más városok példáját követve, városszéli kirándulóhelyet, sétateret alakítottak ki a polgárok. Igaz, mindehhez szinte százszázadnyi időre volt szükség. E városszéli területnek tehát egész múlt századi léte a szépséggel, „csinosítással” telt el. Az első szórakozóhely mindjárt a Monostorra vezető út mentén alakult ki. A Malomárok felé bevezető, Gheorghe Coşbuc utca mindkét oldalán nagy kiterjedésű kertek voltak. Bal felől, már szinte a városhatár akkori széléig, a Nemes-kert terült el. A jobb oldalon pedig, ahol a Monostor úti sarkon később az inasiskola létesült, s le a Malomárokig a városi vízművek épületei, majd a felparcellázott részen villák épültek, ott a Haller-, későbbi nevén Nép-kert létesült. Ezért is nevezték hosszú ideig Nép utcának. A kert a múlt század második évtizedének végén már úgy működött, mint a „publicumnak egy kedves Mulató hely, melynek a más városok példája szerint való kiépítése már régolta gondolatban van”. A területén, melyen az 1830-as évektől a fent említett jótékony nőegyleti házak, „gyárak” is épültek, akkoriban uszoda és fürdőház is létesült, no meg egy híd a „Szamos-árkán” (ti. a Malomárkon) keresztül, „hogy e kert a városnak Szamos mellett levő eperfáshelyével összeköttetésbe jöhessen”.

Az 1826-ban emlegetett „eperfás hely” a város parlagon hagyott, nagy és elhanyagolt 24 holdas területe volt, melyet igaz ugyan, hogy már 1812-től bérbe adott a városi tanács, „hogy ott bort, sert, méhsert, pálinkát és ételneműt árulhasson, hogy az eperfákat és fűzest sértetlenül hagyja” a vállalkozó, de a Sétatér tulajdonképpeni kialakulása csak jóval később kezdődött meg, a több ízbeni „árendába adás”, azután a már előbbieken is említett asszonyi jótékony egyesület, később (1837 és 1865 között) a sétahely-bizottság, majd ezt követően (1866 és 1886 között) a sétatér-egylet tevékenységének eredményeként. A „vizes, mocsáros, a Szamos gyakori kiöntése miatt járhatatlan hely” fokozatosan sétányokkal átszótt sétálóhellyé alakult.

– Nyugodjék békében szegény nagyapám, vele biza nagyon sokat sétáltunk kisgyermek koromban a hús fák alatt. Ez úgy a tízes évek elején lehetett, az öreg akkor már volt olyan hatvanöt-hetven éves. Annyi mindenben keresztülmentünk, nyomorúságon, háborúkon, de még ma is rengeteg olyan dologra emlékszem, amiket akkoriban mesélt. Ugye ő körülbelül az 1860–70-es években lehetett legényember, mivel 1847-ben született, s emlékezett az egész sétatéri kialakulásra. Úgy emlegette, hogy tán Bonchidáról hozták az első jegenyefákat, amikor a sétányok elkészültek. De azoknak jó része leégett egy tűzijáték alkalmával, amit a sétatéri szabad színpadon, ahogy hívták, az arénában tartottak. Voltak lovartársaságok, azok is mindig az arénában szerepeltek. Az volt a rend, hogy már akkor három járdán zajlott itt a közlekedés. Az egyik a sétáló, a másik a kocsifogatok, a harmadik pedig a lovasok részére volt fenntartva. És hetenként tán kétszer is tartottak zenenapot, amikor aztán perselyeztek a placc javára. Nagyapám fiatalkorában szűnt meg a disznóperzselés is a sétatér területén, azt is gyakran emlegette, hogy milyen nagy volt a morgolódás azért a városi tiltásért. Azelőtt sokan hozták ide ki a disznót megszúrni, leperzselni, s vitték haza lemosva, a

Szamosban ugye elég víz volt és még akkor tiszta is, otthon nem volt annyi mocskolódás. Na, aztán megint csak fásítottak, a koródi erdőből és a görgényi uradalomból hoztak fenyőket, virágházat is építettek. Az emberek akkor se voltak jobbak, mint ma, mert biza az öreg is büszkélkedett vele, hogy karácsonyfának, pipaszárnak törtek ki innen fiatal fákat. Azért ugye a legtöbb megnőtt, s tán még ma is megvan. Ezek lennének a régebbi dolgok, na és azt se felejtsem ki, hogy egy Miliard Albertet emlegetett, az volt a sétatéri kertész abban az időben, akit Segesvár környékéről hoztak ide. A többi aztán, a promenáda, cigányzene, verkli, körhinta, hattyúk, állatkiállítások, azok még az én gyermekkoromban is léteztek.

„Nagy idő kellett, míg a jó házinők és anyák a sétatéri megjelenést a tisztességgel kiegyezhetőnek kezdték tartani. A külvárosi fiatal-ság, mely vasárnap délutánjait most oly szívesen tölti itt, csak akkor kereste föl, ha rajta át kellett berki fáért csattogatni, s jólesett, ha osztorával egy-egy ifjú fa- vagy bokornak fejét vehette” – jegyezte föl a kezdeti gondok egyikeként a Sétatér múlt századi kialakulásának krónikása (Kövár László: *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812–1886*. Kvár 1886. 13.). A terület, amelyen valamikor nem volt egyéb, mint néhány száradni indult eperfa, vagy sáté termett, csakhamar „széna- és törökbúzatermő helyé lett”, 150 Rfrt-os béresföldekké változott. A ma nagy viharai által ki-kidöntött öreg fák is minden bizonnyal a jó másfél száz esztendővel ezelőtti csemetékből lettek oly girbegurba vastag törzsűvé, néma tanúiként az árnyas ágaik alatt vagy távolabb lezajlott eseményeknek. „Hangyásberek”-nek hívták azelőtt ezt a Malomárok és a Szamos között, akkoriban még a Németek pallójától [a Malom utca közepétől] a monostori faraktárig elterjedő mocsaras, tavas területet, amelyre vadrucázni, libucozni jártak a száz-kétszáz évvel ezelőtti város vadászai. A századforduló tájára változott aztán ez a terület – a maihoz hasonló alakú – Nagysétatérré, olyanná, mint amilyenek az egykori itt sétálók emlékezete is megőrizte.

– Kihajtatni a sétatérré az nagy élmény volt, de nemcsak a gyermekeknek, hanem a nagyoknak is. Déli tizenkettőkor fogattak be a kocsiba, beültek a gyerekek az anyjukkal, és hajtottak ki kocsikázni a sétatérré. Volt, aki lóháton léptetett ki, aztán ott ugratott, az ügyességét mutogatva, a kocsik között, a középső felin, aminek úgy mondtuk, hogy a sétatéri nagy fasor. Kettőt-hármat fordultunk, esetleg többet is, s mentünk máris haza ebédelni. Két oldalon pedig sétáltak a gyalogosok. Szinte mindenki ismerte a másikat, nagyokat biccentettek egymásnak az emberek, a kicsik kendővel integettek. A sétatér felső feliben baloldalt ott volt a csónakázótó, a mostani vendéglővel, aminek mi mindig azt mondtuk, hogy a korcsolyacsarnok. Közelében még ma is megvan a filegória, ahol minden vasárnap tэрzene volt. A másik oldalon, a Szamos felől megépült a Kerékpár Egylet versenypályája, aztán még kinnebb a városi uszoda, s ott, ahol most a nagy, betonlelátós futballpálya van, na, annak a helyén, már tényleg a város szélén ott állott a Lövöldekert. Azon túl már semmi se volt, csak a Fásberek...

Itt, az említett Lövölde szomszédságában, a régebbi „mutatványos helyen” alakul ki az az állatkiállítási terület, amelyre már az előbbieken utalás történt. „A városunkon létesítendő évenkénti állandó állat-

kiállításnak nemzetgazdasági üdvös céljára városi bizottság [...] a sétatérnek nagy Szamos felől eső részén, a lövölde felől levő szeglet területét határozza helyiségül átengedtetni [...]” – olvashatjuk az 1882. január 31-i tanácsülési bejegyzést. Néhány éve pedig még bizonyosan élt, s talán él még ma is olyan kolozsvári földészgazda, aki legénykorában végigvezette a sétatéri sétányok valamelyikén az apja kiállításra kiválasztott marháját...

3. A többarcú Kolozsmonostor

Vol egyszer egy falu...

Miközben házakat, „promonádát”, „fabrikákat”, malmokat, sportpályákat sorakoztatva egymás mellé, majd időben egymás helyébe is, egyre nyugatabbi területeket vett birtokba a város népe, a szomszédos Kolozsmonostor az évszázadok óta megszokott módon élte hol egyházi, hol – földesúri birtokosait gyakran váltó – világi uradalmakhoz igazodó, faluközösségi életét.

Nehéz eldönteni, hogy a történelmi szükségszerűség folytán kellett Kolozsmonostornak faluként Kolozsvár városába olvadnia, vagy ha a két település sokévszázados sorsa másként alakul, talán fordítva is lehetett volna? Olyan elképzelhetetlen lenne egy gyarapodó népességével egyre kelet felé terjeszkedő Kolozsmonostor, mely fokozatosan bekebelezi, mondjuk egy Óvárnyi területen (és fejlettségi szinten) megrekedő Kolozsvár lakóit? Hiszen korban egymáshoz közel álló a két szomszédos középkori település, ugyanakkor kezdeti feudális jogállásuk is hasonló volt. Sőt, a kezdet kezdetén, XI. századi hiteleshelyként Monostor még fontosabb, tekintélyesebb is lehetett. És volt időszak, amikor – Nagy Lajos 1356. évi privilégiuma értelmében – az itteni egyház, hospesek (vendégek), jobbágyok a kolozsváriakéval azonos kiváltságokkal rendelkeztek, úgyhogy ez a település a XVI. századra már mezővárosszámba menő ranggal bírt. Az 1500–1600-as évekre a fennmaradt urbáriumok tanúsága szerint Kolozsmonostornak már jelentős kézműves rétege is kialakult, amit az igazol, hogy jobbágyai közül sokan „művel”, vagyis mesterségük termékével adóztak. Ha tehát ennyi minden lehetségessé tehetné volna, akkor mégis miért nem tette azzá az esetleges szerepcserét vagy a hasonló ütemű továbbfejlődést? Erre is szolgáltatnak bőven adatot az oklevelek!

Ennek a – végül is városba beolvadt – falunak az esete is igazolja, hogy kisközségek és helyek sorsának időbeni alakulása sok tekintetben kiszámíthatatlan. Mert a nekilendülés évszázadai után Kolozsmonostor számára is sorsfordítónak bizonyult az 1600-as évek eleje. A századelő zavaros eseményei, Basta seregének kegyetlen vérengzése nyomán ugyanis 1638-ra a hetvenhat akkori kolozsmonostori házhelyből – a falunak 1588-ban még 207 colonusa volt – összesen negyven vált pusztává, lakatlanná, a „Castelion [kolostoron – P.L.] felliwl malom utzaban” például az alsó és másik renden azelőtt virágzó tizenkét telekből nyolc, „az felszeghen ezen soron” és „az erdeo feleol ualo soron vissza teruen Colosuar fele” pedig valamennyi...

És mindez csak egy példája az egymást követő pusztításoknak, melyek eltüntették az egykor virágzó monostori „promontóriumokat” –

hegyfoki szőlőket – is, és az állódium, az urasági terület, mely az akkori viszonyok között a gazdasági nekilendülést biztosíthatta volna jövedelmével, a XVII. század elején már alig 58 hold szántóból és 112 kaszának egy napig munkát adó rétségből állott. Ez pedig alig haladta meg egy-két tehetősebb jobbágy birtokának a nagyságát! (Vö. Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár 1944).

Kolozsmonostor tehát így rekedt meg a fejlődésben több ízben is. A lemészároltak vagy elmenekültek és soha vissza nem térők helyébe új lakókkal gyarapodva kényszerült újjáépíteni a szomszédos Kolozsvárénál szerényebb életét. Lakóinak száma 1787-ben még mindig összesen 747 fő volt, de a városba olvadás évére is csupán 1528-ra növekedett. A számszerű változás mellett a települést a XVII. századtól a népesség számottevő kicserélődése is jellemezte. Mezővárosként vonzotta ugyanis az új elemeket, egyre gyakoribbá vált az összeírásokban a román, szlovák, lengyel vagy néha másfelől érkező magyar családok nevei mellett az „advena” (azaz jövevény) megjelölés. 1857-ben például 210 római katolikus, 46 református, 4 evangélikus, 10 unitárius, 1060 görög katolikus és 37 izraelita lakott a falu házaiban. Az arányok tehát folyamatosan változtak. (Vö. Jakó Zsigmond, *i.m.*)

A város és falu kapcsolatai, az élet követelése szerint, a ráutaltságtól is vezettetve vált egyre szorosabbá, különösen a XIX. század évtizedeiben. A monostoriak mindinkább Kolozsvárott találták meg „néminemű terményei[k]nek és saját szükségletei[k]nek piacát”, az országos és hetivásárokon. Majd ugyanott bocsátotta áruba munkaerejét is az a monostori ember, aki számára nem nyújtott megélhetést az otthoni föld. A kapcsolat természetesen nem volt ennyire egyoldalú! Mert hiszen a város népe is sűrűn látogatta Monostor vidékét, a Kálvária környékét, a kiterjedt erdőket, az itteni sörházat.

„... közvetlen folytatásul tekintendő ez Kolozsvár városa monostori utcájának” – már az elmúlt évszázad közepén is így tájolták be a falut az idegenek, ami nyilvánvalóan az egybeépülésnek, a területi egységessézésnek már akkor előrehaladott állapotát jelezte. Ez a közeledés azonban nem volt teljesen egyirányú! Mert a „ronda vályogviskók, mohos szalmafüdéllal, gyéren termő szántók, pusztá udvarok, műveletlen kertek” szomszédságában Kolozsmonostoron is megkezdődött egyfajta gazdasági fellendülés, mely a falut Kolozsvárhoz közelítette. Egy 1869-ből való beszámoló szerint „itt helyben van élénk tevékenységben egy nagyobb serfőzési és egy szeszgyári üzlet, úgyszintén háromrendbeli őrlőmalom, nemkülönben több téglagyár”. Fontos lépést jelentett aztán a város és falu kapcsolatainak szorosabbá válásában a gazdasági tanintézet létesítése is, melyhez a korabeli laptudósítások szerint „hazai gazdaszatunk jövő felvirágzása s a szakismeret terjedésével nemcsak reménye, sőt biztosítéka is van kötve” (Erdélyi Gazda 1869. okt. 31.). Az oktatás 1869 őszén kezdődött meg az addig elhanyagolt és leromlott haszonbéres helyen, a katolikus iskolai alap – szántóból, kaszálóból, legelőből, valamicske szőlőből álló – 755 katasztrális holdnyi birtokán, valamint kiterjedt erdőségében. Ez a mezőgazdasági főiskola a lapok híradásaiból is követhetően még inkább Monostor felé irányította a város figyelmét, hozzájárulva ahhoz, hogy egyre terhesebbé váljon az elválasztó vámsorompó.

A falu Kolozsvárral való egyesítésének ügye már 1882-től a városi tanácsülések visszatérő témája volt, mígnem – a közgyűlési jegyzőkönyv 1894/296-os számú bejegyzése szerint – a csatolás végleges dátumát 1895. január 1-ben jelölték ki. Az egyesítés évében a falu központ négy utcájának, a Főútnak [ma Calea Florești], Templom [Govora], Királydomb [Frunzișului] és Oldal [Laterală] utcáknak összesen 207 háza közül mindössze 99 volt kéményes.

A monostoriak

– Mindig úgy mondták, hogy az összejárás már régi dolog volt. A monostoriak jöttek szekérrel, lóval, hoztak valami portékát, a sorompónál kellett fizessenek. Az idevalók is mentek kifelé, nagyapám emlegette valamikor a régi nagy májusi juhvásárokat. De mentek csak úgy szórakozásból is, mert ahogy mesélték, ott a sörháznál olcsóbb és jobb sört is lehetett inni, mint benn a városban. A határ ott volt a Szélső utcánál. Azon túl, már a gazdaság az már Monostor volt. Le a Szamos felé pedig a Cigány-patak, s ahol ez beömlik a Malomárokba, onnan a Malomárok volt a választóvonal. Aki azon túl lakott, mind monostorinak számított, ha falusi volt, ha iparos...

„Monostori”, a századforduló körüli város közembere számára ennyit jelenthetett mindaz, ami az alig kialakult hatodik kolozsvári kerületet képezte. Városiak tájékozódásának támpontjául a néhány akkor is létezett gazdasági vállalkozás, a tanintézet és kinnebb a Kálvária szolgált. A város és annak körzetévé vált falu között is csupán valamely munka elvégzésére, elvégeztetésére szorítókapcsolatok alakultak ki eleinte. A helyi értékrend, az itteni népesség belső tagolódása, a falu hagyományozott közösségi élete sokáig rejtve maradt még a városi polgárok számára. Igaz, hogy végeredményben a monostoriaknak kellett a városhoz igazodniuk, és nem fordítva! Mint ahogyan igazodtak is a többször zaklatottá váló együttélés eddigi – immár közel négyemzedéknyi idején. De ahogy az idő telt, közben egymáshoz is egyre inkább igazodni kellett, hiszen a monostoriak foglalkozásszerkezeti rétegződésével, a kilencven esztendő egyéb változásaival egyre mélyült a belső körzetesedés, utca-közösségekre különülés is.

– Mi mindig úgy éltünk, hogy akik egyfélék voltunk, azok jobban ismertük egymást. Voltak, tudja, olyan telepfélék. Mind Monostor volt, de mégis mindenik más. Fiatal, öreg, mind a saját körzetéhez húzott akkor. A tókönyeki tókönyékivel, kétvízközi kétvízközivel, hegyalatti hegyalattival, falubeli vagy monostori, úgy hívtuk azokat, akik a főútnál laktak, az monostorival, a Mező utcai Mező utcaival, kalányos kalányossal. Az egyik inkább a malom körül tömörült, a másik favágó vagy kőműves lett, a harmadik fuvarozott, a negyedik megmaradt a föld mellett, az ötödik fakanalat faragott, virággal, Mikulás-napi virágccsal, karácsonyfával kereskedett, tavasszal barkát árult. Inkább azok jártak együtt, akik egyfélék voltak. Utcánként, szomszédságban, ahogy a szakmákra is szakosodtak. Egy utca egy nagy család volt, mert nemcsak egyfele dolgoztak a szomszédok, hanem szórakozni is együtt szórakoztak, amikor arra lehetőségük adódott. De az akkor volt, azóta az emberek úgy megcserélődtek, hogy már nem is lehet tudni, ki kicsoda, micsoda. Kevés az a szomszéd, aki ismeri egyik a mását... Most mindenki magá-

val van, akkor mindenki mindenkivel volt. Egy szegény koldusasszony lakott az utcában, az egész utca tartotta, pedig mind szegények voltunk. Egyik nap vitt neki az egyik, másik nap a másik, jutott a kicsiből is...

Két világ találkozása

Alig néhány esztendeje, hogy a Kalányos utcán [Lingurarilor] jóval túli városszélen megkezdett lakónegyedépítés, a dombalji szántókon visszakanyarodva, elérte a Mező [Cîmpului] utcai házakat. Furcsa módon nem a belváros felől, hanem a városszéli szántók irányából érkeztek a tömbházak, hogy betelepdedjenek a Cigány- vagy Kalányos-patakig hosszan elnyúló kertekbe. Akkor, amikor az utca közepe táján az első sokemeletes épületek elkészültek, néhány kis házat is eltüntettek, bekötőutcaik megnyitása céljából. De maga az utca, s hagyományos élete akkor még sértetlen maradt. Az itt lakó gazdanép végezte tovább a maga mindennapos állattenyésztő, földet művelő életét, mintha mi sem történt volna. Két világ találkozott akkor! Akik a nagy pusztulások után valamikor újratelepült Kolozsmonostor falu közösségének életét örökítették a mába, szembekerültek azokkal, akik az új Monostor csillagvárosába, tömbházrengetegébe költözve váltak a város[rész] lakóivá. Sokáig fognak emlékezni a régebbi és újabb ittlakók is arra, amint a munkába siető tömbházi seregekkel szembe menve, a közeli legelő felé baktattak az utcacsorda ijedt szemű tehenei...

– Ez volt a falu, aztán ez is Kolozsvár lett. De ezek a régebbi mellékutcaik is csak későbbben keletkeztek, a központ az a Florești [Fenesi] út volt. Mikor innen a Cîmpului [Mező] utcából vagy Bisericii [Templom, ma Govora] utcából mentünk befelé az úton, csak kérdezték, hogy „meri în sat” (mész a faluba)? Ott volt a központ, ahol az iskola van, a kultúrterem, ilyesmik, a sörgyáron kívül. Mi úgy mondtuk, hogy „Mănăstur satu”. Ahol a sörgyár utáni kicsi utcát elhagyjuk, ott volt régen a katolikusoknak valami területe [ti. a „Róm. Kat. Status Tanalap uradalom – P.L.], aztán a kultúrház és az iskola következtek. Na, azok után volt egy ház, amelyikben Borza Alexandru lakott, egy földműves, attól kifelé számítjuk a falut! A másik felin ott volt az akadémia, s aztán egy Chiorean Pavel háza volt az első...

Mint akármelyik faluban, alig öt-hat évvel ezelőtt is úgy ültek délutánonként, késő estébe nyúlóan a kis fedelekapuk melletti padokon a még épen maradt Mező utca lakói, figyelve a fel és le igyekvő „városi” tömbházlakókat, megtárgyalva a legfontosabb helyi kis eseményeket, az időjárást, az állatok és a föld, a növények dolgát. És ott ülnek az utcai padokon ma is, akik a bontások miatt egyre foghíjasabb „régii” utcában még megmaradtak. Beszélgetnek és tisztességesen köszönnek minden elhaladónak, régi szokás szerint... A városhoz csatolás évében, 1895-ben még alig 5 ház volt a Kenderes nevű határrészbe kivezető Mező utcában. Az 1940-es években pedig már 151 házszámot jelöltek az utca két oldalán.

– A házak mentek le a Florești [Fenesi] út két oldalán, a Lingurarilor [Kalányos] utca felé, addig, ahol szemben ott a régi templom a Kálváriánál. Annak úgy mondjuk most is, hogy „la coștieiu”. Azon túl még nagyon kevés ház volt az öregek idejében. Inkább a Calvaria [Kálvária] utca és az iskola közt. És itt kint a Cîmpului [Mező] utcában is kevesebb ház volt, de a régi családok már mind itt laktak. A legnagyobb nemzet-

ségek a faluban a Borzák, Chioreanok, Căpuşanok, Sălişteanok, Albok, Felecanok, Mureşanok, Moldovanok, Băgăreanok, Stoicák voltak. Volt más is, de ezekből a legtöbb. Aztán jöttek mindig mások is, innen-onnan a falukból, románok, egy-egy magyar is, vettek földet, építettek házat és abba beleköltöztek. Csak itt a szomszédban van egy Valeria néni, az egeresi, Nastasia néni, Vasi bá, Rădaiából való, van egy Ţineghe Andrei, az Sînpaulból [Szentpál]. Egy jó kovács volt az akadémiánál, az Suatuból [Magyarszovát] való. Úgy hívják, hogy Bodor Márton. Itt lakik most is az utcába. És még voltak mások is. Nem volt soha, hogy te ez vagy, vagy az vagy. Nagy földek voltak, mindenkinek volt egy-egy jó hold, akkor az egyiknek volt lova, szekere, a másiknak tehene, mindig segítettünk egyik a másiknak...

Ahogy a helyek élnek

Az emlékek éltetik tovább azokat a helyeket is, melyek már tulajdonképpen halottak. Azok, akik kisgyermek koruktól itt éltek a monostori dombok környékén, állatot legeltetve, játszadozva, majd a pénzen vett vagy örökölt földeket, utóbb a gazdaság földjeit megdolgozva, behunyt szemmel még most is olyannak látják a tájat, mint amilyen a nagy építkezések előtt volt.

– Ahogy megyünk felfelé, a Cîmpului utcától balra, van egy forrás, oda sokan jártak régen vízért. A temető alatt van, ahol régen a pápa földje volt, s azért mindenki úgy nevezte, hogy „Ciurgăul popii” [Pap csorgója], felfele pedig az egész oldálnak az volt a neve, hogy „La Ciurgău” [Csorgónál]. Most a gazdaság szántója, de már régebb kiosztották a szegényeknek a papi földet. Ott, ahol most a blokkosok a szemetet gyűjtik, az iskola mellett, nekünk kicsigyermek korunkban jó játszóhelyünk volt, az volt a „Groapa Moşului”. Azon túl pedig, messzebb valamivel a legelő volt, a „Capul dealului”, ahová a csorda járt. Sok erdő van erre-fele! Mentünk ki reggel, jót játszottunk, mint gyermekek, nem kellett félni senkitől, délután pedig húztuk haza a nagy, hosszú ágakat. Tettük a végeket összefogva a vállunkra, és húztuk befele az úton, csak úgy szállt a por mögöttünk. Nem volt gáz, kellett a tüzelő! Nem mondtuk másképp, csak úgy, hogy „la pădure”, és annak az oldálnak, amelyik a „fîntina Sfîntu-Ioan” [Szentjánoskút] felé ereszkedik be, „Galcerul” a neve, régen ott legeltettek, s a pásztornak kellett vinni az ebédet, amikor jött a sor...

Ma már utcák nevei váltották fel sok helyütt a kolozsmonostori határ dűlőinek nevét, ahogy a lakónegyed a szántókra, legelőkre rátelepedett. Az öregek azonban inkább a régi nevek szerint tájékozódnak most is, még akkor is, ha netalán valamelyik új lakóházat kell azonosítani. A régi helynevek olykor továbbélnek, túlélnek a hely változásait! Tehenek jártak és járnak legelni a „Galceru” domboldalába. Mi Gálcsereinek szoktuk emlegetni. Egy 1590-es urbáriumban „Kazalo Reth ketteo Also Rúdasban, harmadik Omlasban”, „Berecz” nevű „teolj erdeo”, „Byk”, s a falu használatában levő „Apad erdeye” felsorolása között azonban az áll, hogy „vagon Gatt chereye az malom zewksegera ualo”! Íme, a Gálcsere tulajdonképpen Gátcsereje, s a monostori malom gátjának időnkénti megerősítéséhez szolgáltatva a faanyagot, mielőtt legelővé nem ko-

párult volna... Lám, amilyen előre nem látható a helyek sorsa, olyan a helyek neveinek élete is!

– Sokszor elgondolom, tudja meg, ahol most az új gát van a Szamoson, az átjáróval a Donát-negyed felé, mi oda vittük a kendert áztatni, a nagy gáthoz. A part mellett voltak áztatóhelyek, tapostuk bele jól, s raktunk rá köveket, hogy nehogy elvigye a nagy víz. Télen fontunk, énekeltünk, szóttunk, a kovács felesége ügyes szováti asszony volt, sokat tanultunk tőle. Jól főzött, mikor nunta volt az utcába, hívták főszakácsnak. Jártunk kalákába is, megfőztünk egy jó nagy mosófazék dőblecet, azt ettük. Ősszel volt a kukoricahántás, akkor is összegyűltek a szomszédok, ilyen események voltak itt... Öröltetni levítették a gabonát „la moara din rîț” [Csikoskerti malom], egy Bács Mihály nevezetű tartotta, nagy, magas, piros ember, akit mindenki szeretett, tisztelt. Az már egy másik rész volt, a „Sucoastei” [Hegyalatt]. Azért nem is vitte oda mindenki a Kálvária alá, hanem volt itt az utcában is egy malom, szárazmalom volt, egy ló húzta, forgatta a kereket, később villamossággal ment [ti. Mattai Gyula Mező utcai malma – P.L.], de az első háború után hamar leállt.

A földet, a kisebb vagy nagyobb darabkát mindenki megdolgozta, többnyire a család szükségére. E század első évtizedének végén azonban a monostoriak még alig több mint nyolc százaléka volt önálló gazdálkodó. Minden második-harmadik napszából, minden negyedik fuvarozással, minden hat-hetedik pedig dohány-, gyufa- vagy sörgyári munkásként teremtette ki a családi szükségletre valót. Így váltak fokozatosan Kolozsmonostor lakói is kolozsváriakká! Napszámosként, fuvarosként, munkásként kapcsolódtak be a város gazdasági körforgásába.

– Volt azért a mi részünkön is néhány mesterember, mint Borza Gligore, a kerekes, Căpusan Teodor, a mészáros, akinek egy jó korcsmája is működött, Baranyi Jóska bá, a kovács, aztán egy Chiorean nevű mezőpásztor is, akikre hirtelen visszaemlékszek. De akadtak szorgalmas, igazi jó gazdák is, az öregek idejében még úgy nevezték az olyant, hogy „ökrös gazda”. Na, ilyen legalább vagy húsz is volt, ha nem több.

Napszámos-fuvaros „faluként” kezdett századunkban fejlődni Monostor, az új városi kerület. A gazdasági akadémia is sokaknak adott munkalehetőséget, de a fuvarosoknak aztán a beinduló nagy építkezések egész sora. Az asszonyok végezték a ház körüli munkát, s hordták helyekre a tejet onnan, ahol tehenet is tartottak. Esténként kártyáztak dióban, vagy csak elbeszéltek azt, ami másnap következik... Néhány porondhordóból aztán évek múltával fiákeres lett, sőt egy-kettőnek az autóbustulajdonossáig is sikerült vinnie. Legtöbbjük azonban csak az anyagot, a patak kövét hordta továbbra is. Az asszonyok pedig, akik munkába álltak, úgy rendezték, hogy valami közelebbi hely kerüljön, a kendő- vagy sörgyárban, a „magvizsgálóban”, az akadémiánál, vagy az ötvenes években még a Monostori úton működött kötődében, a „Varga Katalinban” (amelynek neve később Someșulra változott). A mostani fiatal nemzedéknek pedig már valamennyi tagja szakmát tanult, és a város valamelyik, termelésében és munkahelyeinek számában is meggyarapodott gyárában helyezkedett el.

– Ezek, kérem, már nem a fa tetején tanultak, mint mi annak idején! Rendesen jártak iskolába. Mindegyiknek rendes [!] foglalkozása van,

nem túrja a földet. Pedig van olyan, hogy alig várja a délutánt, aztán csak befogja az apja lovát a szekérbe és hajtja. De azért már mégse fuvarosok!

A régi Kolozsmonostor falu mai maradványa és a Monostor várost alkotó tömbházrengeteg tehát ott él a fenesi főút és Mező utca környékén, egymás közvetlen szomszédságában. Az öregek még ma is az egykori dolgok rendje szerint tájékozódnak. A fiatalok élete azonban már inkább a tömbházakhoz igazodik. Vajon az ő Monostor városi gyermekeik gondolnak-e majd a szemétygyűjtő és iskola helyén volt „Groapa Moşului”-ra, valamikori Monostor falusi gyermekek nagyszerű játszóterére? Fogják-e tudni (legalább azt), hogy hol van a „Galceru” vagy a „Coşteiu”, gondolnak-e majd arra, hogy a Lingurarilor utca neve a néhai Kalányos utcaiak: Lingurar Gábor, Grélus Ghica, Ghicáné, Indrei, János, Costan, Silip, Simion, Vasile és a többiek fakanálkészítő mesterségének jelzője volt? Megértik-e vajon, hogy mit jelenthetett a néhány száz évvel ezelőtti olyan urbáriumi bejegyzés, mint „Vagion [...] Byk erdeo bewseggel; Nyers Byk fa tilalmas...”

4. Kétvízközi sikátorok

Fásberek vagy „Berki Magazin”

A Fásberek „nevét alighanem onnan kapta, hogy e tájon, a Malomárok egyik kivezető oldalága mellett állott a Csúzda és a vele kapcsolatos fátalep; itt csúztatták és raktározták el a Gyalui-havasokból úsztatott fát” (Szabó T. Attila, *i. m.*). Monostorról vagy a Kálvária-domb alatti Hegyalja [Sub Deal, majd Plopilor] vagy pedig a sörgyár melletti egykori Határút, később Sörgyár [Berăriei] utcákon lehetett ide, a Szamos-part mentére kijutni. Ha pedig a város irányából közelített valaki e száz évvel ezelőtt még bokros, pázsitos, vízjárta hely felé, akkor először a Sétatéren kellett keresztülhaladnia, majd el a fentebb már említett Lövölde-kert s az állatkiállítások rendezésére kijelölt terület mellett. Néhány javakorú kolozsvári polgár még e régi nevén (is) ismeri a szóban forgó területet. A fiatalabb nemzedékek számára azonban talán már könnyebb a tájékozódás, ha úgy jelöljük meg, mint a Sétatér vége és Villamosművek [Uzinei Electric] utca, valamint a Szamos és Malomárok határolta részt, melyet ma gyermekjátszóter, tenisz- és labdarúgópálya, Sport-szálló, városi strand foglal el.

Nos, ez a – századunk első évtizedében is még – Fásbereknek nevezett terület tehát nemcsak a szomszédos Lövölde pisztoly- és puska lövéseitől volt hangos valaha, hanem a famunkások hórukkozásától is, az egymáshoz ütődő rönkök kondulásától, az úsztató vizének csobogásától. A Szamoson történő úsztatás ugyanis a fa szállításának hosszú időn keresztül legfontosabb módja volt.

„... Az idén is nagy mennyiségű hasított fát bocsátottak le a Szamoson, mint rendszeren minden évben” – olvashatjuk a Kolozsvári Közlöny 1871. június 10-i híradását. A város, kiterjedt erdőségek birtokában, élénk kereskedelmet folytatott a fával. Városi bizottsági jegyzőkönyv tanúsága szerint 1882-ben például „a város kabalapataki erdejében levő 42 centiméter és azon felüli átmérőjű 27 327 szál tölgyfának elárusítására” hirdettek árverést. Ugyanebben az évben pedig a „fás-

berek haszonbérlete iránt kötött szerződés” alapján a királyi kincstárat perelte a város, „a Nagyszamos [ti. Kisszamos] partja megerősítése végett” (Városi Bizottság jegyzőkönyve, 1882. 86.). Ez a tevékenység még az elkövetkező néhány évtizedben is virágzott, csupán az 1910-es években szüntette meg teljességgel a vasút. Így például 1894-ben is hozzájárult a város a m. kir. erdészeti kincstár és a kolozsvári m. kir. erdőigazgatóság „által a Szamos folyón Kolozsvár [...] határában gyakorlandó faúsztatás”-hoz. Az engedélyezési feltételek között szerepelt „a város tulajdonát képező, a kolozsvári határon levő és a kir. erdőkincstár által jelenleg faraktár céljából haszonbérben bírt fekvő birtok” területén úsztatási és védőművek építése, valamint „úgy az úsztatott fának öblítés útján való kiemelésé[nek], mint a kötött alakban való faúsztatás[nek]” a tilalma (Városi Bizottság jegyzőkönyve, 1894. 330.). A csúszda és faraktár itteni létezése természetesen jóval régebbi, mintsem az néhány múlt század végi adatból kiolvasható lenne. Már 1837. november 4-i dátummal is adat szól például arról, hogy „hóstáti lakosok és marhás gazdák (Tárkányi Márton, Benedek István, Kálmán Pál, Tárkányi György, Szöllösi Márton) ... a Ns' Városra répartialt 267 öl fának a' Berki Magazinumból való bevecturázása” céljából meghirdetett pályázatot megnyerték (Protocollum contractuum et licitationum, 1836–1865. 75.).

– Amikor én kicsi gyermek voltam, akkor már a villanytelepet építették, ez az úsztatás, a famunka már nem létezett. De beszélni beszéltek később is, hogy a csúszda így és a csúszda úgy! A Kisszamosból [ti. a Malomárokból] ágazott ki a mostani kendőgyár fele egy csatorna, öreg fahíd volt ott a közelben, amit Fekete-pallónak hívtak mindenki, mert korhadt, gombás, fekete színe volt. Egy Korcsárdi nevezetűnek a nagy zöldségeskertje volt azon a részen, a gyár helyén. A felesége Vaszinak szólította, mert román asszony volt. Így aztán az egész környéknek csak Vaszi bácsi maradt. Elég az hozzá, hogy az az árok most be van fedve, és úgy ömlik a Szamosba, de régen szabadon folyt benne a víz, jól bekanyarodva a kétvízközi házak elé, s csak azután balra, neki a Szamosnak. A mostani utcák vége és a Szamos-part közötti részen volt a Csúszda, egy farakó hely. Azon túl pedig, a Sétatér felé vizenyős rét-ség terült el, amire aztán később a sportpályákat költöztették, azt hívták Fásbereknek. Mindenesetre az a facsúsztató rész, amikortól már én emlékszem rá, egy nagy gödrös helyiség volt, mélyebben, mint a többi rész, s az tele mindenféle törmelékkal, szeméttel. Mielőtt a blokkor épült volna, s az új híd a dónáti rész felé, egy kis ideig kerteket csináltak oda az utcákból valók, mert itt ugye zsúfoltan vannak a házak és kicsik az udvarok. De az már az ötvenes évek vége fele volt és csak rövid ideig...

Hat szűk utcácska

A két víz, a Malomárok [amit rendszerint Kisszamosnak mondanak az itt lakók] és a Szamos [Nagyszamosként emlegetik] között hat szűk utcácskából alakult a Kétvízköznenk nevezett kicsi telep, az egykori Csúszda hátánál. A keskeny, járda nélküli, közepén esőlevezető és szennyvízcsatornává mélyülő sikátorok, a várostól kifelé véve számba őket: a Cigány [majd Dalos, ma Cobzarilor], Görbe [Strîmbă], Fűzfa [Salciilor],

Sütő [régebb Pék, ma Brutarilor], Nagyereblye [Groapei] és Kisereblye [Libelulei] utcák. Az Akácfa [Salcîmului] utcából ágaztak le valamikor, különös párhuzamossággal, és egymáshoz nagyon közel. Keskeny és rövid telkeken sorakoznak bennük az apró vagy nagyobbacska házak, és az alig kétszáznyi házszámból álló „városkában” legalább kétszer annyi család élte és éli részben ma is belső szokásokhoz, szomszédsági szabályokhoz igazodó életét.

– Ugye, már a nevében is benne van, olyan kicsi vízi város volt ez mindig, mert háromfelől víz vette körül. És ott, ahol most a nagy sportpalota van, még egy jó tavacska is létezett valamikor. Azt mondták, hogy a kétvízközi gyerekek úszva jönnek a világra, mert itt mindenki már néhány éves korára tudott úszni! A Malomárokban sokszor kétméteres víz is volt, de az mindig tele volt gyerekekkel, csak úgy ugrottunk bele! Ahogy egy kicsit kimelegedett, már áprilistól megkezdődött a fürdőzés. Nem számított, hogy ki melyik utcából való vagy ki kicsoda, a gyermekek is, nagyok is mind egyek voltak. Erősen összetartottak. Az Akácfa utca volt a központ, abban voltak szinte mindenik utcasaroknál az üzletek. A mostani komplex előtti részen, úgy mondtuk, hogy a Takács bácsi házával szemben, ott egy-két zöldséges is árult, s az az utca valahogy urasabbnak is számított. Nagyobbak voltak a telkek, nagyobbak a házak is. És ott zajlott a társasági élet, ott találkoztak a kicsi utcákban lakók. A gyerekek mindig megvárták egymást, és kis csoportokban mentek, akinek fizetett a szülője, azok az Augusteumba vagy a reformátusokhoz, a többiek az ingyenes állami román iskolába, a Monostori útra. A felnőttek pedig szintén ott találkoztak, és együtt mentek munkába. Az volt a jó benne, hogy mindenki mindenkit ismert, aki idevaló volt.

A városrész, a néhány utcányi telep kialakulásának körülményeire már nemigen emlékeznek a mai kétvízköziek. Még a legidősebbek, tehát majdnem a századelőtől itt lakók sem. Csak sejtések hozzák kapcsolatba az itteni megtelepedést a Gyalui-havasok fájának néhai úsztatásával és kifogásával.

– Van itt, kérem, sok százéves kicsi házikó is, van hetvenéves is, és olyan is, amelyik tíz-húsz éve készült. De azt, hogy mikor épült az első és melyik lehetett az, ma már senki sem mondaná meg. Amikorra én visszaemlékszem, úgy a tíz és húsz közötti években a Dalos és a Nagyereblye utcák már jól meg voltak tömve, s azokban sok favágó lakott. Most is előttem van, ahogy vonulták reggel korán végig az Akácfa utcán, vállukon a bakkal, kezükben a fűrészszel. Mentek fel a nagy piacra, és álltak ki, várták a klienset, hogy hol kell fát felvágni. Aztán felvállalták, mentek és fűrészelték egy napig, kettőig, amíg bevégezték. Antal, Fricz, Turdean, Zsiga, Vasvillás, Chiorean, ilyen nevékre emlékszem, de majdnem az egész Dalos utca ilyen napszámos volt, s a másik is. A Sütő, Fűzfa s a másik Gereblye utca, azok még ritkásabban népesültek be akkorra, s más emberek is voltak, inkább iparosok. Úgy emlékszem! Na, és lakott a Nagyereblye utcában egy Budai bácsi, úgy emlékszem, hogy ő favágó géppel is járt, ami ritkaság volt az elején! Egy kicsi ló húzta, ő pedig ült rajta. A gyereksereg meg utána, amikor elindult. Ezek, kérem, lehet ugye, hogy valamikor ott dolgoztak a csúzdánál, vagy az apjuk, de biztosra nem merem mondani...

Az 1860-as évek végén még alig nyolc-tíz házat jelölt a várostérkép közvetlenül a „Kisszamos” mentén, minden valószínűség szerint az akác-fák övezte későbbi „főutca” összejtjeként, melynek a város felőli, nyilván előbb betelepedett részét kezdetekben Elő utcának is nevezték. A XX. század első évtizedére aztán már a teljes utcaszerkezet kialakult. Alig több, mint százéves élet emlékét őrzik tehát a gidres-gödrös kétvízközi utcák! Mindazt, amit az ide születő gyerekek vagy a később ide költözők esetleg örök időktől fogva létezőnek hihettek.

Favágók, kőművesek, szövőasszonyok

A XIX. század utolsó évtizedeiben is virágzó itteni faúsztatás minden valószínűség szerint sokfelőlről csábított ide munkásokat. Párhuzamosan ezzel azonban már megkezdődött az a – vasútépítés eredményezte – nagy méretű városépítés is, amely ugyancsak sokakat vonzott valamelyik építkezési szakma felé. Iparosok tehát szintén szép számmal telepedhettek meg az apró, nyilván olcsóbban is megvásárolható itteni telkeken. Az építkezések mindjárt 1869 után, épp a kolozsmonostori Mezőgazdasági Akadémiával kezdődtek, hogy ezt azután a többi között az egyetemi épület (1893–1902), a klinikák sora, az Egyetemi Könyvtár (1906), a zenekonzervatórium, az új Nemzeti Színház (1906) kövesse. Ezek mellett már 1887-től csatornázás, 1888-tól pedig a vízművek és a vízhálózat építése folyt a városban, a lakóházakról és a vállalatokról, gyárakról nem is beszélve. (Vö. Št. Pascu, Pataki J., V. Popa, *i. m.*). Nem csoda hát, hogy amikor a fa vízi úton való szállítása századunk tízes éveiben megszűnt, s az ittlakók életéből eltűnt a csúszda, akkor a Kétvízköz szinte egész népe az építkezések felé tódult, építők negyedévé alakítva e különös világot. Mintha jelezni akarta volna a bekövetkező változást: 1906 táján a szomszédos Fásberek délnyugati csücskében épült meg a villamos művek telepe, s miközben a városi gázlámpák helyébe rendre izzószálas égők kerültek, a Villamos művek utca vált a kétvízközi fertály keleti határvonalává... Mindezek alapján nem csoda tehát, hogy a ma élők emlékezete már egy itteni munkás- és iparosnegyed régi eseményeinek mozaikkockáit őrzi.

– A férfinép, az szinte mind iparos volt már a tízes években, amikor kezdtünk cseperedni, lakatos, kőműves, asztalos lett némelyik, de a legtöbb az építkezéseken dolgozott. Az egyik pallér volt, az felvállalt valamilyen munkát, azután pedig járt házról házra a munkatársakhoz, hogy szedje össze a csapatot. A Kalános utcaiak hordták a kulimájszt, a monostoriak, Mező utcaiak voltak a fuvarozók, azok szállították az állásokat, a porondot, kavicsot, ami kellett. Ez volt, kérem szépen, a nagy monostori munkamegosztás. Aztán a gyermekek is csak hogy kijárták a négy osztályt, már mentek az apjukkal, tanultak be azok is. Kőművesből volt a legtöbb, de lakott itt elég más mesterségű is. Szinte minden utcában lakott egy-egy ács, aztán volt egy csomó csizmadia, hiszen csak a Sütő utcában volt belőlük legalább öt. Édesanyám mindig küldött a késekkel; eridj át Viski bácsihoz, fenje meg őket – a Görbe utcában lakott és köszörűs volt. Volt itt, kérem, szűcs, szobafestő, szabó, seprűkészítő, cserepező, csaptakarító, kéményseprő, fiákeres, na mit mondjak? Akadt mindenféle! Ilyen kereskedőfélékből a Görbe utcában élt a legtöbb; három fűszeres is lakott ott, és a három kenyérsütő közül

is kettő ugyancsak abban az utcában működött. Cipész is volt egypár, mi mindig Zelinger bácsihoz vittük a talpainivalót, a Kisgereblye utcába. Szóval itt mindenféle ember összekerült, de azért a kölcsönös tisztelet az mindig megvolt... Idősebb korban aztán a kőműves is vett egy lovat, szekeret, és fiákerezett, ha már nehéz munkát nem végezhetett... Vagy pedig, ha kicsit nagyobb volt a háza, akkor kicsi egyszobás lyukakat adott ki házbérbe, fiataloknak és a rengeteg segédnek, aki itt faluról, innen-onnan összesereglett...

A negyedik, tehát a Sütő utcácskában például a két sor harminc kis udvarából csupán hétben nem találunk a húszas években lakót, s a többiben hét napszámos, négy-négy cipész- és kőművessegéd, három-három gyári munkás, utcaseprő, két-két postaszolga, szobafestő- és lakatossegéd, valamint egy-egy favágó, kocsis, kárpitós, szabó-, pék- és ácssegéd élt egyedül vagy népes családjával a „háziakon” kívül. És ebben az utcában működött a telep „ipari létesítménye” is, Wettenstein Dezső seprűkészítő üzeme, melyben három nála lakó és több más „seprűgyári munkás” is dolgozott.

– Kicsi lánykák voltunk, s fiúk is, összesen vagy húszan, a vakációra elszegődtünk a Zsák utcába, ott működött egy fogpiszkálógyár, ha jól emlékszem, a Györke-féle asztalosműhelyben. Csomagoltuk a fogpiszkálókat, hogy legyen pénz irkára és tandíjra... De a Heinrich-féle szappangyárba is járt sok idevaló gyerek, ugyancsak csomagolni, fényszerítetni... Nem nézték, hogy hány éves, tették oda hamar, hogy kevesebbet kelljen fizetni!

– A fiatal lányok, asszonyok is szinte mind a szövással foglalkoztak. Tessék elképzelni, hogy alig voltam tizenkét éves, már mentem szépen a szövőgyárba! És milyen büszke voltam, hogy hoztam haza édesanyámnak minden héten a száz lejt, ugye akkori pénzben, a húszas években. Jártak az Ady harisnyagyárba, aztán a Dibellába, később a Lady kötöttárugyárba a Zápolya [Dostoievski] utcába, ahol most a cukorkagyár van, vagy a Belga-Romanába, a Csertörő [Scorțarilor] utcába, az is szövődé volt. Álltunk ki a sarokra, ott megvártuk egymást, s akkor indult a csapat végig a Sétatéren, a munkába. Régen ugye nem harcoltak úgy az iskoláért, egyetemért, inkább a kereset után néztek. Sok volt a gyerek, kellett a pénz...

– Kocsárdi Vaszi bácsi az volt itt az egyedüli földműves, mindig bő gatyában járt, bő fehér gatyában, s marhát, lovat tartott, zöldséget árult. Na, a húszas években az ő kertjébe épült a kendőgyár. Ötvenen-hatvanan dolgozhattak benne az elején, azok is innen kerültek ki a mi utcánkból. Akadt aztán egy-egy bejárónő, takarítóasszony, bőrgyári, dohánygyári vagy gyufagyári munkásnő is, de volt elég sok ott-hon ülő, ha több lett a gyerek.

*

Nemcsak a házak, lakások szoros egymáshoz tapadása, hanem a közös sors, közös gondok is egymáshoz kötötték az ittlakók életét. Talán mert úgy érezték, megosztva könnyebb viselni a terheket, és megosztva a kis örömeik is nagyobbakká válnak, kitárulkoztak egymás előtt, élénk figyelemmel követték a szomszédság helyzetének alakulását is. És az emberi, családi sorsokon keresztül a kis utcák házainak sorsa is fokozatosan beépült a Kétvízköz emlékanyagába... Idős emberek hordoz-

zák emlékeik között a házak néhány nemzedéknyi életét mindenik utcában.

– Csizmadia lakott itt, margitai származású. Úgy mondták, hogy a Sánca alatt laktak azelőtt házbérben, de kirakta őket a gazda a sok gyerek miatt. Kilenc gyermekük volt, igen sokat kínlódtak velük, amíg felnévelték. Az ember később elment postaszolgának, de már nem élnek régén. Az egyik leányuk s annak a gyermekei laknak ott a családjukkal...

– Egy asszony élt benne a két lányával, kiadott két kicsi lakást, és abból éltek, de lebontódott az a ház a blokképítéssel...

– Az egyik szobában, nem volt több négyszer-ötösnél, egy nagyon szegény ember lakott a feleségével és négy gyermekkel. Nem is tudtuk, miből élnek, csak reggel ment el az ember, este pedig jött haza, legtöbbször részegen. A hátsó szobában egy takarítóasszony lakott, a vonatokat pucolta, az ura suszter volt, inkább csak segéd, mert a városba járt valami suszterájba. Egy-egy flekket tett itthon is, a fizetés kellett fára, házbérre, a fusiból kijött a kenyérrevaló! Leghátul pedig egy öreg néni tengődött, a fél utca hordta neki felváltva az ebédet. Ezek is mind kihaltak, a gyermekek közül egy se maradt telepinek. Egy beköltöző falusi vette meg a rozoga viskót, az eleje már le is volt romolva, épített a helyibe másikat...

– Gázgyári munkás volt az ember, az asszony kertész. Három leányt és egy fiút neveltek fel. Mind elkerültek, s adogatták ki bérbe, de aztán egyszer összeomlott. Szerencsére lakó akkor éppen nem volt. Elhordták, és a szomszéd megnagyobbította az udvarát.

– Szobafestője volt, nem volt gyermekük, s így egy idevaló fiatal pár vette meg a rokonoktól, azok nagyon szépen helyrehozták, még a tetejét is megemelték. Régén nem volt ilyen óriási...

– Már akiket én ismertem, az első háború előtt, azok is jöttek valahonnan, kőműves volt, a fia maradt benne utána egy darabig, de aztán elköltözött a családjával egy másik városba, s eladta egy falusi román családnak, de már ki vannak öltözve, nem járnak falusiasan, mind az elején...

– Még a klinikánál is dolgozott az ember az építéskor, kőműves volt, jó szorgalmas. Gyermekek nem voltak, de volt a testvérének sok, annak egy fiát és egy leánykáját ők nevelték. Most a leány leánya lakik benne a családjával.

– Az egész család, kicsi, nagy a sörgyárban dolgozott! Nem lakik senki benne, csak úgy áll, bezárva, erőssen megy tönkre...

Így tárgyalgatják egymás között is, így sorolják elő, az utcasorokon végigmenve, az érdeklődőnek is! Sok gyermek született, de kevesen maradtak közülük itthon. A néhány utca tovább már nem gyarapodhatott, hogy őket is kétvízközivé fogadhassa. Szétszéledtek, elköltöztek, „elnyelte” őket a város. Más körzetek lakói lettek, és emlékezetükben származásként tartják számon esetleg a kétvízköziséget, az itt eltöltött gyermekkor jussán. Az elnéptelenedő, eladott házakba vagy az azok helyén épülő újabbakba új szomszédok költöztek az évtizedek során. Az ő gyermekeiket már egy újabb gyermekkor öröksége avatja – szintén – kétvízközivé...

– Itt nem laktak akkoriban, kérem, cigányok, magyarok, románok, itt csak kétvízköziek voltak! Együtt éltek, együtt szórakoztak...

A Malomárok kideszkázott zubogójának vize, a sok mezítlábas játék öröme, később felnőttként a pék sütökemencéje, a szatócs boltja vagy valamelyik kiskocsmá is ugyanaz volt valamennyi ittlakónak. És a mindenki számára valahogyan csak kikerülő, megélhetést biztosító munka, az építés, szövés, favágás vagy máségyéb utáni együtt szórakozás emlékeit is mindenki egyformán eleveníti fel a rosszat és nyomorúságosat feledtető, de a szépet még szebbé téve megörökítő évtizedek távlatából...

– A fürdés mellett a legnagyobb szórakozás a Farkas bácsi körhintája volt! Ott volt felállítva a Cigány utcán túl, a Fásberek felé. Úgy hívta az egész gyermekserég, hogy a „numájkádés”, „gyertek a numájkádéshez”! Ugye már húsz után volt ez, egy nagy kereket is felállított ez a Farkas bácsi, azt meg kellett forgatni, és ha a nyerőszám leesett, nyerhettünk poharat, kanalat, fogkefét, ilyesmiket. Ha nem esett le, akkor ő mondta jó hangosan románul, úgy ragadt rá az a név [t.i.: nu mai cade = már nem esik le]. Mi gyermekek nagyon szerettük azt a bácsit, mert a telepiektől sohasem vett el pénzt, akikről tudta, hogy szegények. Mindig azt mondta, ülj csak fel, fiam, sokan vagytok testvérek, nincs apádnak pénze!

– A legtöbben a Fűzfa utcába küldték süttetni a kenyeret, Matlák bácsihoz. Az is nagyon kedves volt, mindig megkérdezte: „te gyermek, mit mondott anyád, csináljak lángost?” Mi mondtuk, hogy persze, még ha nem is hagyta meg édesanyánk! Mindenki oda vitte a tepsit a tésztával, a kalácsot, ami volt; a zsidóknak sütötte a csólentet. Aztán Káin úr volt a könyves fűszeres, nála lehetett hozomra vásárolni, s mindenkinek volt könyvecskéje, abba írta bele... Így volt akkoriban... Mi gyermekek sokat szórakoztunk ezeken!

– Ennek a mi Kétvízközünknek a legnagyobb eseménye, kérem szépen, a halászbál volt! Az aztán felejthetetlen! A kis tavat, amelyik a mostani sportcsarnokon túl, a fedett uszoda táján létezett, minden évben egyszer lehalászták. Úgy nyár vége fele lehetett ez a nagy halászat, a férfiak mentek a hálóval, sort alkotva. Hálóval fogták akkoriban a Szamosból is a halat, ott is állt egy sor férfi, akik a hálót fogták, és szemben velük azok, akik a halakat hajtották a hálóba. Na, amikor a kicsi tóból fogták ki a halakat, akkor vitték a Móni-féle vendéglőbe, az Akácfa és a Dalos utca sarkára. Széthordozták addigra a meghívókat mindenik utcába, akkor szépen, rendesen felöltözve mentünk a bálba s a jó halvacsorára... Ez minden évben megtartódott! Ami hal nem ment be a vendéglőbe, azt szépen szétosztottuk a szomszédok között. Ez akkora esemény volt, hogy szinte ünnepnek számított a környéken! Persze máskor is voltak bálók, ugyancsak ott Móninál, és a sörgyár kertjében, jobban mondva a kerthelyiségében is. Olyankor persze mentek a szülők is, különösen a lányokkal, mert gardi nélkül akkoriban biza nem ment egy se olyan helyre! A fiúk azok magukra is járhattak, esténként ültek be Mónihoz vagy a Weisz-kocsmába a Görbe utcában, aztán amikor eljött a záróra, gyűltek ki az Ecetgyár [Ořetului] utcai hídnál, üldögéltek kétoldalt a korláton és szépen énekeltek. Azt minden utcában jól le-

hetett hallani. Az öregebbek lekuporodtak a szobajtó elé otthon, és hallgatták, közben beszélgettek. Ez volt az esti szórakozásuk. Összetartottak a fiatalok, mást nem is igen engedtek maguk közé. Az idegent elmarták, úgyhogy igen sok összeházasodás volt. Ha más körzetből való fiú ide kezdett járni egy lányhoz, biza még meg is ruházták... Azért jutott belőlünk mégis az egész városba, ugye bolondság volt az a harcoskodás!

– Laktak itt egypáran muzsikusok is, egy Mezei nevűre emlékszem, az bőgős volt, aztán itt született ugye a Nagygereblye utcában Szentkirályi Albert, a primás, innen költöztek el a Sánalá. De azért ő is olyan volt, hogy egész életében kétvízközi maradt, nem volt olyan újév vagy nevezetesebb névnap, hogy el ne jött volna magától is, de bármikor, ha hívták...

– Volt itt egy nagy rét, most a sportpark részét képezi. Két sor szép eperfa volt benne, és minden nyáron fehér volt a margarettától a hely. Marosán bácsi, vagy Gábor bácsi, így is hívtuk, úgy is, az volt a pásztor ott, olyan felvigyázó, kalyibája állott ott, disznója, majorsága volt, mint gyermekek mindig szivarat vittünk neki az apánkéből, s akkor annyi epret legelhettünk a fákról, amennyit csak akartunk. Az a kert már nemcsak a kétvízköziet szokott helye volt, mert a városból is sokan látogatták...

5. Tókönyéke – a monostori „iparnegyed”

Táborhely és Anyagát

Kolozsmonostornak a városhoz csatolásával mintegy 33 négyzetkilométerrel nőtt meg Kolozsvár területe. A városszél, az azelőtti Szélső [Mărginașe] utca képviselte vonaltól néhány kilométerrel nyugatabbra elhelyezkedő Kalányos [Lingurarilor], Kálvária [Calvaria] utcák vonaláig tolódott ki. Ettől kinnebb már csak mezőgazdasági területek szegélyezték az országutat. Szászfenes fele menve balra a határ első fordulós földjeit jelölte az egyesülés kori, tehát 1895-ös falutérkép. Jobb kéz felől pedig ott volt a Táborhely nevű határ, II. Rákóczi György szerencsétlenül járt seregének [1660 májusában] a fenesi csata előtti táborozóhelye. Ez ugyancsak beépítetlen szántóföld volt még az 1930-as évek végén is, sőt egyes kiterjedt területein egészen az elmúlt évtizedig. A Kalányos utcától már újabb betelepődők házai között rendeződtek kezdetleges utcákká az azelőtti mezei utak, mígnem aztán alig több mint egy évtized alatt a tömbházak sűrű tömege népesítette be az erdő aljáig és ki majdnem a Plecska-völgyig az első fordulót, aztán a Cigány-patak és – a Kenderes nevű helyben tulajdonképpen e században kialakult – Mező utca közötti második fordulót is. A Táborhelyen a mezőgazdasági tanintézet kertjeinek, újabb épületeinek szomszédságába épült – egyforma, népi építőművészet stílusjegyeit magukon viselő házakból – jó negyven esztendeje a város egyik Oncsatelepe, majd a sok újabb lakóház, az autójavító és a szakmai iskolaközpont, végül a monostori lakónegyednek főúttól jobbra is „lemerészkedő” néhány tömbházsora. A több mint háromszáz évvel ezelőtti – törökök elleni – vesztés csata és a fejedelem halálát hozó sérülése emlékét helynévként a Táborhely megnevezés

őrizte hosszú ideig. A beépülő dűlőkön a fokozatosan megváltozó határ nevét a néhány évtizede használatos Tábor [Taberei] utcanév örököltette a mába...

*

– Régen úgy hívták azt az emelkedő részt, mely a Szamos felé a Táborhelyet lezárta, hogy a Kányamál [ma str. Arinilor]. Az alatt Anyagátnak is mondták a fő zúgót, amelyiknél a Malomárok a Szamosból leágazik. Mi a Kálváriánál laktunk, de csendes éjszakákon, különösen ha nagy volt a víz, odáig is elhallatszott a víznek az a nagy zubogása, onnan a gáttól...

A gát fölött kolozsmonostori asszonyok áztatták egykor a falu kenderét. A gát alatt pedig megkezdődik a Malomároknak Szamosból táplálkozó, az újabb zúgóknál további oldalágakba terelt, ma többnyire bűzősen csordogáló, de nem is olyan régen még malmok sokaságát működtető élete. Az első nagy leágazás még a Kétvízköz előtti „Fekete-hídnál” volt, ahonnan a valamikori Csúzdához, később a kendőgyárhoz terelték a folyóból leválasztott víz egy részét. Valamivel lennebb, ott, ahol a Zúgó [Sunătoare] utca kezdődik, ugyancsak zsilipek terelték két mederbe a Malomárok vizét, kialakítva a Tókönyéket.

Malmok és sörgyártás

– Valóságos kicsi sziget volt az a Tókönyéke, a Malom-árka két ága fogta körül. Az egyik ment egyenesen, az Akácfa utca elejénél, az, amelyik most is látható, a másik pedig felkanyarodott a Monostori út felé egy darabig, a Zúgó utca mentén, aztán egy nagy kanyart írt le a malom után, a sörgyár háta megett, s vissza a villanytelep irányába. Ahol a mostani városi strand van, ott már megint együtt folyt a kettő... Ezt a kanyart aztán eltüntették, vagy csöbe rakták, úgy tudom...

„Le a malom után, a sörgyár háta megett...” E két vállalkozás avatta a háromutcányi Tókönyéket a monostori körzet külön egységévé, „iparnegyedévé”. Mindkét mesterségnek sokévszázados hagyománya van Kolozsmonostoron, a kis „sziget” környékén, melynek „partjait” a Malomárok vize „nyaldosta”.

Oklevelek tanúsága szerint már 1308-ban helyet bérelt – évi másfél márka (jelentős) pénzösszegért – a kolozsmonostori apáttól két kolozsvári német polgár, Gilnicer Ottó és Sliger Teoderik, majd ugyanott az említett század végén Csemete Pál kolozsvári polgárnak is volt malma, mely 1413-ban az ugyancsak kolozsvári Sértő Mihály birtokában volt. 1414-ben itteni malmot bérelt Fejér Lénárt „hospes” is.

„...vagon az feiedelemnek három kerekeo Molna az Zamoson, az harmada az malom mestere, az malom por is...” – ez már egy 1590-ben készült urbáriumban olvasható, amikor is a falunak 115 adózó jobbágya volt.

A sörgyártás kezdeteire vonatkozóan pedig azt érdemes megemlítenünk, hogy a nagy pusztulásából éppen újraledő falu 1638. évi urbáriumában „Serfeozeo János” nevére bukkanhatunk, aki „szekeli feoldereol jeott” és „zolgallia egethbor es zabad ser feozessel”. Az 1618 táján, a Bardóc-fiúszéki Magyarhermányból érkezett férfiú az „alzeghen” tele-

pedett meg, tehát abban a fertályában Kolozsmonostornak, ahol a későbbi sörgyár is kialakult.

Mindezek természetesen régi előzményei a ma működő két ipari egységnek, s az emlékezet számára a Molnár és Pintér malom, a századelő Czell vagy a két világháború közötti időszak Ursus sörgyára képezi a történelmi előzményeket, az alapokat, melyekről az elmúlt negyven esztendő alatt a jelenlegi műszaki és teljesítményi szintre eljutottak.

– Mi nagymalomnak is mondtuk ezt a tókönyékit a Sörgyár utcából, mert volt kinn a Kálvárián túl, de a Kisszamos [ti. Malomárok] másikk felin, a kertek és zöldségesek mögött egy másik is. Azt Réti-malomnak vagy Bács-félinek hívták a faluban, de ő csak a molnár volt, mert '14–'15-ben Molnárék kezére került az a malom is. Kicsi kétköves parasztmalom volt. Mellette a nagyobb, az, ahogy mondták, a Heltai-féle papírmalom, amelyik ott áll most is, de semmi sincsen már benne, s az épület is csak romlik szét. Pedig a tízes években még nagy munka folyt ott! Emlékszem, nagy henger örölte a papírt, külön árok hozta a vizet a réten át, az forgatta a nagy lapátos kerekeket. Ahogy kitavaszkodott, és ugye amikor nem esett az eső, akkor nagy polcok voltak kirakva a szabadba, és ott száradt a papír... Akik a Mező utcán túl laktak, azok inkább ott öröltettek a papírmalom mellett, abban a kicsi réti malomban...

Utcák a tó körül

A Tókönyéke, melyben a „nagymalom” állott, az Ecetgyár [Oțetu-lui], Zúgó [Sunătoarei] és a Tókönyéke [Jurul lacului] utcácskákat foglalta magába. A főutca, tehát a Monostori út felől a Sörgyár [régebbi Sörház, ma Berăriei] utcán át, a Kétvízköz felől pedig az Elő és a Zúgó utcai hidakon keresztül lehetett ide bejutni, mielőtt a malom és a sörgyár területi terjeszkedése meg nem változtatta volna a régi rendet.

– A közepén nagy tó volt, a nevét is arról kapta ez a rész. Szemetes és elhanyagolt környéke volt, ahogy visszaemlékszem, de azért a vízbe jól belebújtunk mint gyermekek. Jó nagy pontyokat lehetett kihálászni, s valami csónakok is járkáltak néha rajta, tán valami Farkas nevű gondozta a tavat, a sörgyár megbízásából. Mert azt hiszem, ez is valami gyári tó lehetett tulajdonképpen, s a téli jégvágás volt a célja. Abból gondolom, mert kinn a papírmalmon túl is volt egy tavacska, s azt is a sörgyár rendezte. Téltre feltöltötték a Malomárokból vízzel, aztán mikor jó vastag jég lett rá, leeresztették a vizet, a jégvágók pedig feldarabolták a jeget és elvermelték nyárára. Amikor víz nem volt benne, egy Vincze nevezetű hegyalatti kertész bérelte azt a kinti tavat, s a jó iszapos medrében jó zöldségeket termelt. Itt a nagy tó egész évben tele volt vízzel, úgy emlékszem. Mellette ott állott a malom, a végében pedig alig volt vagy négy ház a húszas évek elejére. Irimieș és Szegli bácsi nevére emlékszem, az egyik ács volt, a másik valami vállalkozó, fiai pedig kőműves- és kőfaragósegédek. Ennyiből állott a Tókönyéke utca, s egy pár nagy, terebélyes diófából a házak kertjeiben.

Már a század első évtizedeiben valamivel népesebb volt az Ecetgyár utca. Igaz, hogy a tó felőli során egyházi birtok húzódott végig, s az izraelita imaház kapott helyet, de a Malomárok s Kétvízköz felől a páros

oldalán már nyolc család lakott, kőművessegédek, napszámosok, dohány- és szappangyárba járó asszonyok.

Az ittlakók száma aztán, igaz, lassan, de azért az elkövetkező évtizedekben folyamatosan gyarapodott, s így a negyvenes évekre már a Tókönyéke utca lakott oldalán is mintegy tíz család élte életét, a foglalkozás tekintetében kárposztos, pincér, géplakatos, villanytelepi alkalmazott, cipész, fodrász, bádogos... A Zúgó utca néhány telke közül pedig az egyik, az 5. szám alatt, jó néhány évtizedig működött a „kolozsvári elaggott iparosok” századelőn alapított menedékháza...

– Sokfélék voltunk, ugye itt borbély, igazgató, aranyműves, színházi felügyelőféle, minden fajta ember lakott. Azért mégis érezte valahogy mindenki, hogy egybe tartozunk. Tuggya, hogy milyen az? Mint ahogy a kolozsvári tudja, hogy ő nem vásárhelyi, s a vásárhelyi, hogy ő nem kolozsvári. Nem számított, hogy az építkezésen sokan dolgoztak innen is, pont úgy, mint a kétvízközi vagy hegyalatti. Ez ez volt, és az pedig az! Nagyon ritka eset volt, hogy egyik átment volna a másikhoz, hogy né, van valami munka, gyere te is... Itt a tókönyékieknek is volt egy vállalkozófélejük, például egy Fekete bácsi az Ecetgyár utcából, az felvállalta a munkát, s akkor idevalók mentek dolgozni, kőműves, kőfaragó, szobafestő, asztalos, ami kellett. Még bérkocsi-tulajdonosunk is volt, egy Komáromi nevű.

6. A Hegyalatti utca

A „Serfőző-gyár melletti kis utcán lemenve” vagy a tókönyéki „Múmalom” melletti fahídon átkelve máris a Hegyalatti utcába ért az ember, mely a Malomárok és a jóval magasabban fekvő Monostor úti kertvégek között kanyargott és kanyarog le ma is a Kálvária-domb alá. Noha már 1895-ben, a városhoz csatoláskor negyven házat írtak össze ebben a körzetben, valójában csak jóval később vált igazán népessé, kiterjedt kertjeibe csak fokozatosan kerültek kerítésekkel körülzárt parcellák s a parcellákra lakóházak.

– Az út jobb oldalán, ahol a sportkert alakult a két háború között, ott egy ház se volt az én gyermekkoromban, de még később se egy jó ideig! A malmon túl, ahová ebben a rendszerben a blokkok jöttek, az a rész, amelyet Nyárfasornak [Plopilor] hívunk, az a monostori tangazdaságnak volt egy nagy kertészete, néhány épülettel és öntözőcsatornákkal, rengeteg ágyással. Egy kis utca következett azután, amelyik a Malomárok hídjáig, úgy mondtuk volt, hogy a Fekete-hídig vezetett, s onnan a Csíkosc kert felé tért el. A neve is az volt régen, hogy Fekete-palló [Pandurilor] utca. Azon túl egy másik nagy kert következett, egy hatalmas zöldséges. Egy monostori román emberé, Mureșan bácsié volt a kert, de bulgárok tartották bérben. Azelőtt szántó lehetett, egy Ilia, tán Zsebelán, Stoiov bácsi, Radu bácsi, ők voltak a vállalkozók, aztán hoztak munkást is. Vagy pedig megfizettek idevaló kicsi gyermekeket, biza még tíz-tizenegy éveseket is, azokkal dolgozták meg a kertet. Sokat kínlódta velem, a vizet nagy kerekekkel húzták ki a Malomárokból, azzal öntöztek. Kivették aztán bérbe kinnebb a Csíkosc kert mögötti részt is, a papírmalom körül. Legalább vagy tíz hold lehetett összesen, óriási kupás vízikerek forgott éjjel-nappal, lehetett úgy öt méter az átmérője.

Két koszorúja volt, azon a lapátok. Volt aztán egy másik kert is, Monostor szélében, a Fenes fele vezető út mellett is. Egy olyan városszéli fogadóféle állott ott, ahol a Szentjános-kút és a Plecska völgye felől a patak bejön, mindjárt az országút mellett, az volt a Zöld sapka, románul Şapca verde. Na, akörül is tiszta zöldeges volt, az is bulgár kézen, csak ott ló húzta a vizet...

Ahogy a régiek emlékeznek rá, a Hegyalatti utcában két sor nyárfa szegélyezte a kavicsos leszórt hajdani úttestet, melyen a szekerek a malomhoz vitték a zsákokat, vagy a nagy kertek zöldejét dőcögtették a piacra. Házak csak az utca bal oldalán épültek, a malomhoz tartozó épületektől kifele, a tanintézeti kerttel szemben. Itt laktak a malomban dolgozók, a „malommunkások”, és itt lakott a nagy kerteket megművelő napszámosok jó része is. Ezek mellett pedig – éppúgy, mint a Tókönyéken vagy a Kétvízközben – legnagyobb számban ácsok, kőművesek, kályhások, asztalosok vagy az ezek soraiból kiemelkedett pallérok telepedtek meg az utca házaiban. És innen sem hiányoztak az olcsó és kicsi bérlakásokban megtelepülő vidékiek, akik szakmát kitanult segédkekként, betanított gyári munkásokként vagy várost szolgáló „zselléreként” próbáltak gyökeret verni, meghonosodni.

A Tókönyéke felől inkább a város, a Kálvária irányából pedig jobbra a falu vette először birtokába a Hegyalatti utcát. A kertek rendre beépültek. Három irányból a tömbházak negyedei, negyedikről a Malomárok itteni szakaszát is „bekebelező” sportpark kerítése alakította ki a kis körzet mai szomszédságát. Valamikor külön csapatokban jártak, játszottak a hegyalatti gyerekek is, éppúgy, mint a többi kicsi, néhány utcányi körzet gyermekhada. Az ő gyermekeik, unokáik számára már egy másik besorolás vált elsődlegessé a városszélebe vált falu utcáiban, a „kolozsvárivá” lett Kolozsmonostoron. Vannak „blokkosok”, és vannak a régi falu házaiban vagy az újabban épült földszintes, kertes házakban lakók...

*

Amikor Kolozsmonostor – kilenc évtizeddel ezelőtt – „kolozsvárivá lett”, faluból városi peremkerületté alakulva át, összesen hatszázhatvan négy háza és hatvannégy sárkunyhója, hurubája volt, s házai közül alig négyszázötvennyolcnak volt csupán kéménye. Ma pedig már annyi lakás van tömbházainak betonrengetegében, amennyi az 1920-as évek teljes kolozsvári lakosságának otthont tudna nyújtani. A sörgyár, kendőgyár, a malom új részlegei, a sportcsarnok és a fedettuszoda épületei, a nyárfasori, Fogadó [Ospăţiei] utcai s a kinnebbi hatalmas lakónegyed tömbházai fokozatosan rátelepedtek a Tókönyék egykori tavára, a Kocsárdi-féle nagy kertre, a kétvízköziek Csúzdából lett halastavára, a mezőgazdasági főiskola régi kísérleti tangazdaságára, a valamikori fordulókra osztott monostori határ szántóira, a város polgáraivá lett monostoriak házaira, telkeire. Már csak alig egy-két otffelejtett házikó, az apátság valamikori temploma, körülötte néhány írásában megkopott, kidőlni készülő sírkő, a feltört és szétbontott kriptá helye s ott lent a réten, ahol gyermekek labdáznak a nemrég volt zöldegeskert gyom- és fűlepte területén, egy valamikori papírmalom bomló épülete maradt meg tanújaként a megkopott emlékezetnek, Kolozsmonostor régi életének.

IV. Az Akasztófadomb alatt

Nagy koronájú, öreg fák alkotnak terebélyes zöld szigetet a Felek felé fokozatosan emelkedő déli domboldalon. Keleti felén, kanyarog ki a városból a Tordára vezető országút, melynek az első nagy kanyaron alig túljutó része épült be csupán a századforduló tájára. Ezen az akkoriban Feleki utcának is nevezett, házak szegélyezte alsó szakaszán túl akkortájt a Nagy Gábor – több mint húszholdnyi szőlőből, kertből, szántóból álló – tanyája, fölötté az Újtemető tizenkét holdas területe, majd még fennebb, a későbbi csillagvizsgáló helyén volt nagy városi „játszó térség” nyúlott be mélyen a temetőig és a házsongárdi kertekig. Nyugatról a „Külszén-fertály” utcái határolták ezt a dombot, a „Házsongárdi szőlőhegyet”, ott kúszva-kanyarogva az Akasztófa-, vagy ahogyan később nevezték el, az Agyagdomb alá, az évszázados kertvilág tőszomszédságában.

Elmúlt évszázadok homályába vész a kisebb-nagyobb kertek betelepítésének kezdete, a Csizmadia-bátyán – más nevén Belső-Szén [Napoca] utcai kapun –, valamint a Torda-kapun kívüli, délnyugati „extra Moenia” városrész kialakulása. Az időbeni átalakulás a „kertekre járó utszak” városivá változásában s a középkori Szén utcák falon kívüli újabb leágazásainak megjelenésében mérhető. Mindebből néhány emberöltőnyit még ma is visszapergethet azok emlékezete, akik a kertek és szegényes kis utcák környékén éltek le a század tízes éveiben volt gyermekkorukat, átélve az azóta eltelt évtizedek egyre nagyobb méreteket öltő be-, majd az utóbbi években megkezdődött átépülését is az egykori szánka-, labdázó- és bújócskahelyeknek...

1. A beépülő házsongárdi szőlő

Ahogy az említett Tordai út [Calea Turzii] menti Nagy Gábor-tanya épült be máig szinte teljesen emeletes villákkal, földszintes-kertes házzakkal, egész utcácskák hosszán egyforma – ötvenes években épült – munkáslakásokkal, úgy alakult ki fokozatosan az 1585-ben megnyílt házsongárdi köztemető fölött és tőle nyugatra elterülő gyümölcsösökben is az „úri fertály”, a fák között rejtező villákból álló kertváros. Igaz, hogy ez a betelepítés már jóval korábban kezdődött, s tulajdonképpen a város középkori védművének XVIII. század végi felszámolásától adatható. Ekkortájt fejezték be ugyanis a Házsongárdi temető alatti [a Bogdánffi- és Bethlen-bátyák közötti] terület rendezését, melyet a széles Tordai vagy Sóút megnyitása követett. (Vö. Szabó T. Attila, *i. m.* 100.) „A közönség kívánsága, hogy a temető alatt egy sor háznak való hely osztassák ki” – került be 1794. május 9-én a Városi Bizottság jegyzőkönyvébe, s talán ettől a bejegyzéstől számítható egyfelől a feltöltött várarak, másfelől pedig a temető alatti terület beépülése. Noha a múlt század negyvenes éveiben már olyan reprezentatív épületek állottak itt, mint a korabeli Beltorda, mai Egyetem [Univerzitáti] utca végére szemben felépült – Biasini-szálloda vagy a valamivel lennebb, a temetőbejárattal szemben helyet kapott Lyceum, még akkor is csupán ki-

alakulóban volt a „temető alya két sora”-ként emlegetett utca (vö. Kolozsvári Naptár, 1845. 90.). A múlt század második felére aztán már általánossá vált a temető alatti Sóút (a mai Petőfi Sándor – Avram Iancu utca – Kültorda utcakénti megnevezése, jelezve beépülésének a befejeződését. A századforduló táján pedig már az innen kiinduló és a kertek között dombra kapaszkodó sikátorok mentén is megkezdődött a betelepedés.

– Itt, kérem, a Görögtemplom [Bisericii Ortodoxe] utca és a Majális [Republicii] utca volt a kijárási, konflissal, gyalogszerrel jött rajtuk kifelé a kiránduló nép a kertekbe. Azok az én gyermekkoromban, kérem, alig voltak beépítve, nem volt ott más, csak a nagy kertség, a rengeteg fával, virágossal, gyümölcsösselel. Közöttük filegóriák, kerti kalyibák állottak, és elvéve egy-egy komolyabb ház, amelyikben már mindig ott is laktak. Nagypám még úgy mondta volt, hogy menjetek ki a görög sikátorba, aztán mi mentünk is nagy boldogan, ott szánkáztunk, sijeltünk egész télen. Na, ott a kilencszáztízesekben alig volt vagy tizenöt szám! De azok közt is volt még kert, ami nem volt beépítve. Felfelé aztán mehetett az ember ki, úgy mondtuk, hogy a Nyisztór- [ti. a Nistor Emil-] és a Détri- [ti. Dietrich-] kerten keresztül, már út se volt, neki a Majális utcának. A legrégebbi épület ott a Görögtemplom utcában a kicsi templom, sokat szaladgáltunk akörül is...

A kis utca – mely már 1814-ben a „Görögök Temploma Sikátora” nevet viselte – két Kolozsvárt élte görög kereskedő, „Jónáti Mavrodin” és „Kosztadin János” emléket őrző, akik itt, a falakon túli majorok és kertek között vásárolt telekre építették 1795-ben a templomocskát a nem egyesült, tehát görögkeleti kolozsvári lakosok számára. (Vö. Jakab Elek, *i.m.* 450.) Az adatok tanúsága szerint a századelőn azután tanárok, ügyvédek, gyógyszerészek háza még beépítetlen kertjei sorakoztak a kis templom szomszédságában. Itt állott például a neves egyetemi tanár, Szádeczky Gyula háza és valamivel feljebb az Isac Aurel ügyvéd (Emil Isac apjának) kertje. A kettő közötti részben, az akkori 9. szám alatt pedig a kolozsvári Román Kultúr-Egylet működött.

– A Majális utca még az 1910-es évek elején is csak körülbelül odáig volt kiárkolva, ahol ma bal felé az Árnyas [Umbroasă] utca kezdődik, a növénykert kapuja felett. Onnan aztán rozoga, keskeny, vízmosásos út vezetett fel egészen a Házsongárd tetejéig. De sokszor mentünk ki azon a bükki erdőbe és a Papok-völgye felé! Az utca alsó részében mind városi neves emberek laktak, és olyanoké voltak fennebb a kertek is. A későbbi években is mindig emlegették, hogy az a Haller-ház, az a Pákey-ház, az a Szádeczky Lajos háza... Aztán voltak az egyesületek. A kolozsvári Tekéző Társaság és a Társadalom Egyesület épülete és kertje a jobb kéz felőli oldalon volt, a később létrejött Botanikus Kert után mindjárt. És tudom, mert apám is nagy méhészt volt, hogy az Árnyas utca végénél, a Majális utcától egy oldalsikátoron is be lehetett oda menni, a házsongárdi körútnak mondták, hát ott létesült a Méhészt Egyesület nyilvános minta- és iskolaméhese. Egy Ványolós bácsi volt a méhésztmester, mintha tegnap lett volna, úgy előttem van most is az arca...

1845-ben még „majálisra járó utsza”-ként emlegették ezt a kertekbe kivezető utat, a későbbi Majális, mai Köztársaság [Republicii] utcát,

amelynek a Botanikus Kert feletti része csupán az 1920 utáni időszakban vált kiépített, villákkal szegélyezett városi utcává. Aztán rendre utcák-ká alakultak az ebből leágazó, valamikori gyalogösvények mentén kialakult, kertek közt kanyargó sikátorok is. Az idők folyamán többször változ(hat)tak a birtokosok, s eközben megtörtént, hogy régebbi kertes határokat mosott egybe a gyarapodás, vagy éppen újabbakat alakított ki a nagyobb kertek felosztása, aprózódása. Többször is változ(hat)ott tehát a kerítések helye és iránya. A vastag törzsű fák azonban, ha megúszták a kivágatást, mindég helyükön maradtak, s nem egy ott áll közülük ma is, tanúként a Házsongárd egykori életének, az azóta bekövetkezett változásoknak. Ilyen évszázados fák csemetekorában még se-regestül kapaszkodtak ki a diákok és idősebb kolozsváriak a mai Árnyas utca tájékára, ahol a Majális-kútnak nevezett csorgó állott. Ez a kút és a környéke ugyanis az elmúlt században, sőt még azelőtt is városszerte kedvelt kirándulóhely volt. Először talán a kertekre osztás, majd az e századi rohamos beépüléssel megsokasodó kerítések kényszerítették aztán kijjebb a kirándulókat a Házsongárd tetejének szántóin át, a Bükk felé.

Az itteni nagy átalakulások egyike éppen a már emlegetett Botanikus Kert megnyitása volt, a húszas években, mely tulajdonképpen a gr. Mikó Imre által az Erdélyi Múzeum céljaira 1859-ben adományozott az akkori Alsó-Szén, mai Klinikák [Clinicilor] utcai tízholdas díszkert örökébe lépett. A jó tizenöt hektárnyi új növénykert két nagybirtok: a Dávid- és Holdámpf-kert, valamint néhány ezekkel szomszédos kisebb gyümölcsös területén létesült, az aláfolyó Cigány- vagy Házsongárdi patak két oldalán.

Közben a villák és kisebb kertes házak is egyre szaporodtak a Házsongárdi szőlőhegy oldalában, olyannyira, hogy ma már legalább tíz-tizenkét – egykori sikátorból, kertre járó utcácskából kialakult – mellékutca ágazik le a századelőn épülni kezdett két itteni főútvonalból, a Görögtemplom és a Köztársaság utcákból.

2. Gyümölcsösök a Kert utcában

– A Kert [Pasteur] utca környéke, az is a Házsongárdi hegyhez tartozott, ott kezdődött az elmekórháznál és a Tóthfalusi-féle kenyérsütőnél, amiből később az Ilea Vasi vendéglője lett, a „Turnu Roşu”. Nagyapámnak is itt volt kertje, valamivel feljebb, a Botanikus Kert háta mögötti részen. És ide nőttünk bele később mi is, ugyanabba a kerti világba... Többször elmesélte, hogy amikor ő fiatal házasként ezt a gyümölcsösöt megvette, valamikor a nyolcszázas évek vége felé, hát akkoriban ez a Kert utca, le a Holdvilág utcáig [Prof. I. Marinescu], teljesen lakatlan volt, nem volt itt más, csak a kertek. A kórház is, a Pasteur-intézet is csak azután épült fel, s a kertekbe is azután kezdtek véglegesen kiköltözni. Vagy a nyaralókat építették át, vagy pedig azok helyébe építettek komolyabb házakat. Kinek mire tellett. Aztán a szüleim nemzedéke már itt nőtt föl, itt gyermekeskedett. Biza mutogatta is édesanyám, hogy melyik fákon mászkáltak a mostani Botanikus Kert helyén. Lassan kialakult itt is az élet, de annyi igaz, hogy még az én időmben is csak egyszerű földút volt ez a Kert utca, csúszós, sáros, ha

esett az eső. Emlékszem, hogy milyen nagy esemény volt, amikor a híres Medrea professzor közbenjárására, mert ő is itt lakott feljebb, macskakővel végre voltak szívesek kirakni ezt az utcát is, a harmincas években. Mint amilyen nagy eseménynek számított az is, amikor, ugyancsak a harmincas években, a Jókai [Napoca] utcából megindultak az első kicsi piros autóbuszok, végig a Holdvilág utcán, egészen a Ludwig-féle fűszerüzletig, a Hegyes [C. Porumbescu] utca sarkáig...

A kertekbe kiköltözők élete is lassan az új körülményekhez igazodott, s az évtizedek során kialakultak a mindennapok itteni sajátos családi, szomszédsági szokásai is.

– Itt virág, gyümölcs, tyúk, disznó volt mindenfelé. Reggelente aztán megindult le a városba a karaván, piaci árusok, azok a piacra, a tisztviselők, tanárok, egyebek a munkahelyre, a gyermekek pedig az iskolába. Úgy vonultunk, mindig ugyanabban az időben... De jöttek aztán olyan piaci kofák is felfelé, akik szedték össze háztól is a gyümölcsöt, hogy nem is kellett a piacra levinni. Legtöbb kertben, ha a férfi dolgozott is valahol, azért a gyümölcsöt se hagyták. Volt itt olyan kert, például a Grébe-féle, onnan, kérem, még Fiuméba is vittek exportra, kiállítás nyertek a gyümölcsei. Igaz, hogy ott nagyban ment a gazdaság, lovat, tehenet tartottak, trágyázták a kertet. Egy-egy jól gondozott kertből biza volt olyan év, hogy lement vagy tíz mázsa gyümölcs, alma, körte, sárgabarack, szilva, effélék. Minden kertben volt vagy két-három hatalmas diófa, összesen vagy száznál is több volt a környéken. Csak úgy egy-egy kertből, ha ráálltak, eperből lekerült a piacra legalább nyolcszáz-ezer kiló!

– Olyanok voltak, kérem, akik itt laktak, hogy mentek le a Gazdasági Akadémiára, szedték ki a könyvtárból a könyveket, csepegtető öntözést, villamos melegágyat, rendes melegágyat, üvegházat, mindent megpróbáltak. Minden kert más volt, s a nagyobb kertnek más volt minden sarka... Azt nem volt könnyű kitapasztalni, hogy hol mi megy jobban!

„NAGYENYED-en, Alsófehér megyében lehet beszerezni kifogástalan minőségű gyümölcsfaalanyokat, Gyümölcs és Sétányfákat, Sima gyökeres és oltott szőlővesszőket. Árjegyzéket ingyen küldenek. FISCHER és Tsai faiskolák és szőlőoltványtelepek. Tulajdonosok: ifj. AMBROSI M. és Fischer L. örökösei”, volt olvasható már a század első évtizedeiben a kolozsvári lapokban is megjelenő hirdetés. És sok házsongárdi gyümölcsösben kerültek a régi, kiöregedett fák helyébe a híressé vált enyedi kertészet csemetefái, hogy azután a belőlük kialakított gyümölcsösök is lassan kiöregedjenek az elmúlt ötven-hatvan esztendő alatt...

– A húszas-harmincas években, amikor idejöttünk, nagyon sok kiöregedett kert volt itt. Az újabbak aztán nekiláttak, fiatalítottak. Egy Fekete nevű lett a legnagyobb őszibarackos, de volt másoknak is. Később aztán már nem lehetett versengeni a nagy gyümölcsfaültetvényekkel, azokhoz képest már nem volt gazdaságos itt a termelés. Akkor kezdtek olyasmire ráállni, amit csak kiskertekben érdemesebb termeszteni, ami nehezebben bírja a szállítást, mint a málna, eper, ribizke. A végére már megint csak kiöregedtek a fák, sok megbetegedett, aztán jött az építés, s csak észrevettük, hogy eltűntek a madarak és a méhek. Egyre csak apadt a termés, és egyre nyüvesebbek is lettek a gyümölcsök.

– Azt mondták, kérem, hogy ez a város tüdeje! Mert nemcsak gyümölcsös volt a kertekben, hanem fenyőt hoztak az erdőből, virágokat és mohaféléket, azokat beültették egy-egy részbe, még mókusok is jártak keresztül az úton, csak számoltuk felfelé, hogy hánytal találkozzunk...

– Olyan volt az egész környék, mint egy nagy család! A Holdvilág utcában, itt is, mindenki mindenkit ismert, álltak meg és tanácsot kértek egymástól, oltványt, szakkönyvet is. Kerítések sem voltak, rövidíthettünk keresztül a kerteken... Volt a Cseresznyés [Cireșilor] utcának a sarkán egy vendéglő, a férfiak vasárnap oda ültek be politizálni, s az egész környék hallgatta a jó zenét. Ha fiáker jött föl, mert jöttek városiak is oda a mulatóba, a meredeknél a konflisos is le kellett szálljon, a ló alig húzta. Mi gyermekek lestük és messziről kiabáltuk, hogy jön a „gyítegyi”. Mert mindig azt kiabálta. Ajtó, ablak, kapu mindig nyitva állt, nem féltünk, hogy eltűnik valami. Ahogy lehullott az első hó, indultak meg a „héppások”, úgy hívtuk a szánkásokat, végig a Kert utcán vagy a Holdvilág utcán, s le az Egyetemi Könyvtárig. Olyan városzéle volt ez, kérem, hogy a felső kertekbe még a farkasok is bemerészkedtek nagy teleken! Nyáron pedig nagy divat volt a rollerezés, fenezőrgős, golyóscsapágyas rollerekkel ereszkedtek befelé a gyerekek, hogy csak úgy zengett a hely... Sok lány volt, aztán mikor megindult a muzsikáltatás, mert az volt a szokás, hallgatóztunk az ablakból, hogy most vajon ki kapta az éjjelizenét. Ezek voltak ugye a kerti munka után a szórakozások, egy-egy kártyázás, volt, akinek a könyv, egy-egy mozielőadás, színházi este, s azzal be volt fejezve...

Az itt eltöltött gyermekkorok, itt leélt életek emlékei így lapulnak a még megmaradt, le nem bontott Kert utcai házakban...

3. A „Külszén fertály”

A „kertváros” és a Csorgó [La ciurgău] nevű határrészig felnyúló monostori temető között külön világot alkot az az alig húsz utcányi városrész is, mely jóllehet messzebb esik valamivel az egykori falak vonalától körülhatárolt belvárosnál, mégis jóval korábban lakottá vált, mint a Házsongárd. Népe már a múlt századra annyira gyarapodott, hogy „Külszén fertály”-ként a város külön tízesét képezte. Ennek a fertálynak vált idővel a gerincévé az 1848-ig használt városi kivégzőhely, az Akasztófadomb felé vezető út.

– Itt lakunk a Holdvilág utcában, itt született már az édesapám is. Mi csak úgy szerepeltünk, mint a Szén utcaiak. Úgy neveztek mindenkit, aki errefelé lakott... Ez volt a mi nevünk, mint másnak az, hogy monostori vagy lupsai!

A domb felé vezető út ott indult a mai Napoca, akkori nevén Belső-Szén utca falon kívüli folytatásaként, az egykori várárkon túlról, hogy Alsó-Külső-Szén utca néven [Clinicilor] haladjon végig nyugat felé a klinikák helyén volt „Barátok kertje” és a múlt század közepétől Múzeumkertté lett Mikó-kert alatt. Ebből ágazott el – a későbbi Trefort, azaz a mai Prof. Victor Babeș utca elődjeként – a „Felső Szén Utza”, az „elmekóroda” helyén létezett pusztá terület „vulgo Jádzó kert” irányába. Innen nyílt meg az 1700-as évek elején, még legszélső észak-

keleti utcaként a „felső külső Szen Uczca”, mely több mint száz esztendő múltán a múzeum kertjének felső kerítéséről a Kőkert nevet kapta [ma B. P. Haşdeu]. A domb „meghódítása” azonban ezzel nem ért véget!

Ahogy a kezdeti terjeszkedésben szerepet játszhatott az a tény, hogy 1790-ig mintegy 10600-ra duzzadt – az első másfél évtized alatt alig több mint ötezernyre lecsökkent – kolozsvári lakosság, úgy toldotta meg a városszéli utcák házainak, majd a továbbágazó mellékutcáknak sorát a későbbiekben is az egyre nagyobb méreteket öltő betelepülés. Az 1820-as évek végére már a „felső szénutza szegletinél” – felső végénél – induló „Külső Szén vagy Holdvilág” utcában is laktak, majd újabb negyven év elteltével az „Új-szén-utca” is megjelent a város térképén, a Holdvilág utca folytatásaként. Ki gondolta volna az akkori Ujszén utca szegényes kunyhóinak lakói közül, de még „bent” a városban is, hogy ez a „világvégi”, későbbi Hajnal [Zorilor] utcácska válik majd jó százhusz esztendő múltán a tömbháznegyedde alakuló itteni egész körzet névadójává!?

A kerteken túli fertály gyarapodása szinte a kezdetektől kétirányú volt. Lentről, a városból az ottani népfölösleg, fentről, a domb felől a Szelicse [Sălicea] környéki falvakból behúzódók érkeztek mindegyre, hogy az agyagos talajba gyökeret eresztve megkapaszkodjanak, kialakuló és gyarapodó családok életfeltételeit, megélhetését, ha szűkösen is, de biztosítsák. Először ritkásabban, egymástól távolabb eső foltokban épültek a házak, hogy aztán egymáshoz egyre szorosabban tapadva, folyamatos utcákká rendeződjenek.

– Mondták annak a fenti résznek úgy is, hogy Akasztó-oldal, de hallottam, kérem, Vízvárosnak is emlegetni. Mindenesetre, mi akárhol megjelentünk, mi csak Szén utcaiak voltunk. Úgy általában volt talán egy olyan híre ennek a résznek, hogy vadak lettek volna az emberek, de azért higgye el, máshol is voltak vadak és itt is voltak jó emberek! Szegények, de igazi jó emberek! Egyek voltunk, összetartottunk, nem számított, hogy szelicsei vagy székely vagy régi városi. Aki bekerült valahová, az igyekezett vinni a többit is, ha lehetett, úgy segíték egyik a mását...

– A húszas években addig tartott a Holdvilág utca, ahol jól látható, hogy a hegy megszakad. Mert az agyagot onnan mind elhordták ilyen mokány faházakat tapasztani, vályogtéglát csinálni, egy időben egy kicsi téglagyár fungált itt, ahhoz. Volt a környéken egy-két fazekas, biza azok is sokat kicotortak a cserepeikhez. Úgyhogy a végén itt egy nagy gödrös rész alakult ki. Úgy mondtuk, hogy az a Gödör, még egy tó is keletkezett benne. Felette a hegyet úgy hívtuk, hogy Tekintő, mert az egész Szamos-völgy látható volt onnan. Szegény anyámék mindig haragudtak, ha oda felmáztunk, mert veszélyes, omlásos hely volt. A Segesvári [Sighişoarei] utca lett arra később, s aztán, 1946 körül, mindjárt a háború után az utcák népe oda közmunkával jó focipályát csinált. Úgyhogy én még a Gödörbe mentem focizni, a fiam már a pályára! Ott volt közel a kicsi iskola is, két osztály volt egy teremben, s bizony emlékszem, hogy baj volt mindig, mert meglógtak a kölykök, s usgyi! Általában focizni mentünk, vagy ki a mezőre, mert alig egypár ház volt még akkor kifelé, közel a rét és a régi víztartók a kicsi fenyvessel. Ahogy megyünk felfelé, a Holdvilág utca jobb oldala is csak addig tartott a

tízes évek végén, ahol a kicsi busz fordult később, úgy hívtuk, Hegyes utca. Attól nyugatra ki, a Csobán [Păstorului] utca felé, ott, kérem, még nem házak voltak, virágoskertek, hanem egy jó darab szántó, kukoricás. Úgy '21 vagy tán csak '25 táján kezdték azt felparcellázni. Fent pedig, a Tekintőn túl, csak a második háború után osztódott ki, mind jötteknek. A Gödörtől balra aztán, a Szőlő [Viilor] utcáig mind kertek voltak, azok is csak most tűntek el, az építéssel.

4. Városszéli megtelepedők

E kis világnak azt az arculatát, melyet a mai építkezés siet eltüntetni tömbházaival, ugyancsak építés, fejlesztés alakította ki. Igaz, hogy többnyire közvetve és jó nyolcvan-kilencven esztendővel ezelőtt. A századforduló körül ugyanis nagy építkezések kezdődtek a városban, amint azt kétvízköziek foglalkozásváltásával kapcsolatban már említettem. (Lásd 62. l.). Újdonság volt az 1906-ban beindult, 10 kilométeres pályán közlekedő városi gőzvasút is, s az idő tájt váltotta fel a közvilágításban a világítógázt a Hidegszamosról érkező villanyáram. A fejlesztés – akkori viszonyokhoz képest nagy – méreteire jellemző, hogy 1880 körül a Sétatér mocsaras részeinek feltöltésére nem kevesebb, mint százezer szekér földet hordtak a fuvarosok a klinikai és máshol zajló építkezésekről. (Vö. Șt. Pascu, Pataki J., V. Popa, *i. m.*, illetve Kőváry László, *i. m.*) Ezeknek a nagy munkálatoknak egy része közvetlenül a Holdvilág [Marinescu] utca szomszédságában zajlott, szinte felkínálva a közeli munkalehetőséget az itt lakóknak vagy az erre a környékre telepedő, építkezéseken dolgozó vidékieknek. Az építők gyermekei azután rendszerint ugyancsak építőkké lettek, s végül úgy rögzült a XX. század kolozsvári „Szén-fertálya” a polgárok tudatában, mint kőművesnegyed. Csupán a Holdvilág utcában nem kevesebb, mint harmincöt kőműves, tíz ács, hat kőfaragó és flaszterező, öt asztalos és egy szobafestő, valamint legalább tíz napszámos lakott már a század második évtizedében. Az utca minden negyedik lakója kőműves volt, és minden második-harmadik férfi építkezésen dolgozott.

– Külön csapatok alakultak ki, kérem, azok aztán mentek együtt a Rákóczi úti villákhoz, a klinikákhoz, ahol éppen munka volt. Azokban a csapatokban a vállalkozók, ugye, a mesterek, aztán a segédek s a kicsi vederhordó, malterkavaró gyerekek, azok mind egy szálíg Szén utcaiak voltak. Úgy mentek együtt ács, kőműves, épületasztalos, cserepes. Ott látszik, ugye, a nagy víztorony a Botanikus Kertben, na, azt is idevalók csinálták, egy Maticska Lajos nevű kőművesmester vezette a munkálatokat! Moldován Gyuri volt a cementező, a Gyep utcából [Pajiștei], híres asztalosfamilia volt a Kovács, Csatt, Elekes, Zdimál. Gábor Kami volt a csodaács, csak úgy vitte a vállán a hosszú gerendákat, annak az apja, Jóska bácsi jó kőműves volt, a fia ács lett. Kőművesmesterek voltak még Bálint, Filep, Kovács József, egy Lakatos János a Hegyvölgy [Piezișă] utcában, s azután a fiatalabbak, akik ezeknél inaskodtak, mint Raffai, Lázár, Ghelán, Gădălean, Pop, Pongrácz, Mázsa, de annyi volt, hogy fel se lehetne már mind sorolni! Lakott itt egy cserepes is, György Mihálynak hívták. Na, arról messziről lehetett tudni, hogy hol dolgozik! Nagy táblával zárta el a járdát a ház előtt, és arra nagy ákombákom be-

túkkal rá volt írva, hogy „Vigyázz, itt ne járj, itt cserepez György Mihály”...

Volt azonban az építkezések mellett még valami, ami ugyancsak sok embert csalt erre a környékre, sok családnak biztosítva a megélhetést: a fa! Hozták éjjel engedély nélkül és nappal engedéllyel, nemcsak épületfának, hanem tüzelőnek és bútorthoz valónak is. Ez lehetett az oka annak, hogy ebben a viszonylag kis körzetben annyi sütőde és asztalosműhely létezett.

– Sok volt nagyon a pék, Grauer a Trefort utcában sütötte a kenyeret, Hudicska a Kőkert utcában, Tóthfalusi János ugyanott, aztán a Holdvilág utcában egy egész sor! Az 1. szám alatt, ahol később az Ilea-féle kocsmá lett, ott működött Tóthfalusi Györgyné, feljebb pedig Hegedüs, Pop, Páni Sándor, a másik soron Orbán Károly. Később, a két háború között volt még egy Nagy-féle kenyérsütő is... Volt, amelyik csak hozott kenyértésztaból sütött, de volt olyan is, aki napi hatszáz kilót sütött, vert hajú, magas kenyereket! A lisztet a Molnár- és Pintér-féle malomból szállították, a sörgyár mellől, abból dagasztották, sütötték, s vitték a belvárosi üzleteknek, ami maradt, azt pedig a piaci sátrakba. Ott biza egy szegényebb, az megevett egy szelet kenyeret, s egy lejért mártották a pecsenyesütőknél a zsírba! Ünnepek előtt aztán nagy volt a sürgölődés, mert vitték az asszonyok a lábosokkal süttetni a kalácsot. Hazafelé persze lesték, melyiké milyen lett, s volt miről napokig beszélni...

Az emlékezet szerint az asztalosok java részét is a faanyag olcsó beszerzésének lehetősége csalogatta ide, az egykori városszélre. Sőt az egyetlen nagyobb vállalkozás is ebben a szakmában alakult ki, s a nagy-műhely, az „Oltean-féle bútorgyár”, ahogy ma is emlékeznek rá, mintegy harminc fiatalnak biztosított munkalehetőséget az 1927-et követő években.

Az itteni megtelepedésnek természetesen más, múltó évtizedek által megszépített indoklását is megfogalmazzák olykor a megpróbáltatásokkal teli sorsukra visszaemlékezők...

– Itt az egy-két gyermekes család az kevés volt! A kicsi veszett-kórházzal [ti. Pasteur-intézettel] szemben lakott az egykori egyetlen bábaasszony, Bonthideanné, az ura valami lakatos volt, annak az asszonynak mindig volt munkája... A sok gyerekkel itt jó volt lakni, forgalom alig volt a göröngyös utcán, s a flaszterezést is csak nagy későre csinálták meg, jó levegő volt a kertek mellett, s jó volt az ellátás is. Mert Szelicséből, Felekről, Csürülyéből [Ciurilă] nemcsak a fát hozták, hanem a tejet, vaját, túró, csirkét, effélét is. Kialakult mindenkinek a helye, s oda járt hetente. Hozzánk egy Vaszi bácsi jött, kicsi alacsony ember, még azt is tudta, hogy hol a kulcs, ha nem voltunk éppen ott-hon, akkor ment be, mérte ki, jó tüzet rakott a konyhában, és sokszor fel is főzte. Közben jól megmelegedett mellette az út után...

Az egykori gyermekkorhoz közeledve egyre nagyobbra nőnek a kis-ablakos, alacsony házak, szinte villákká azok, melyek akkoriban a legmagasabbak lehettek! A nagy kertekben tartott gyümölcszüretek, ahol sokan segédkeztek hajdanában az apróbb és nagyobbacska gyerekek közül egy-egy öl körtéért, almáért, a Dankó bácsi-féle suszteráj, ahova az elkoptatott cipők kerültek talpalásra, s az egyetemi könyvtár kölcsönzőjéből kikért könyvek. Mackó úr sokszor megálmodott utazásai,

Dörmögő Dömötör kalandjai, az izgalmas barangolások a „Csobán-sikátor” sziklás, folyondáros „dzsungelében”, diórázás és az emlékezetes disznóölések, amelyek alkalmával a fél utcának kellett vinni kóstolót, hogy aztán a hazafelé szaporázó gyerekek zsebében ott zörögjön a sok aprópénz, a lóbusz, melyen olyan jó volt a „Zöldsapkáig”, a városszéli mulatóig kikocsizni, végig a Külmonostor utcán, a nagy szánkázások a Tekintőtől le majdnem a Monostori útig a fosznideszkából kivágott, házilag eszkábált, mégis oly nagyszerű szántalpakon, mindezek kitörölhetetlenül ott élnek a mai Marinescu utca környékének emlékvilágában.

Olyan volt e körzet népének élete, mint egy városperemen újjászerveződött faluközösségé. Egyfelől a beköltözöttek otthonról, a faluból hozott értékrendje, másfelől pedig a városból ide került szegényebb sorúak vagy a hasonló mesterséget űzők egymásrautaltsága fűzték szorosra az egymáshoz kötő szálakat. A falu élt-e tovább a városban, vagy a falubelihez hasonló életrendet szabott a szükség a városszélieknek? A „Szén utcai fertály” világa valahogy mindkettőből ötvöződött. A városban megbúvó falu, mondhatnánk, felfedezve a falura jellemző, egymás gondját-baját ügyelő emberi kapcsolatokat. Ezek az utca- és körzeti közösségek, melyek a benépesülő (kül)városi kiskörzetekben újra- és újraszerveződtek, megkönnyítették az első nemzedékek beilleszkedését, gyökérverését, tulajdonképpen egész életét.

– Megjelent, kérem, egy szekér a gidres-gödrös Holdvilág utcában, már messziről hallotta a nép. Csak lestek ki a függöny mögül, hogy ki lehet? Ha új család volt, a lerakásnál, bútorcipelésnél már ketten, hárman is segítettek. De odamentek akkor is, ha csak egy kicsi talicskával húzatta fel cókómókját az ide költöző. A házak is mind kalákában készültek. Ha volt papír, ha nem volt. Letárgyalták a dolgot valamelyik szelisteivel vagy közeli falubelivel, ugye nem volt nehéz, mert már lakott itt közülük is elég, aztán egy este csak megjelentek sötétedés után a szekerek. Úgy hozták be a kicsi faházat, oldalanként összeeszkábálva. Reggelre, kérem, már állott is a ház, mintha mindig is ott lett volna. Aztán jött még egy hérukk, páran megint összeálltak, s már szép tapasztott, meszelt ház lett belőle. Így ment ez, kérem!

A közös élet a közös szórakozás módozatait is kialakította, mind a fiatalok, mind pedig az idősebbek számára.

– Régen május elseje és november elseje között volt az építéseknel a munkaidőszak, azután csak disznóölés, a ház körüli matatás a következő tavaszig. Na, aztán a május elseje az nagy ünnepélyességgel telt el! Közel volt az erdő, a fiúk a lányos házakhoz hozták a zöldágot, állították a májusfát. Volt, aki hajnaljának nevezte. Már a tízes évek végéről emlékszem, hogy a város jó része erre vonult aztán ki a Bükk felé, úgy mondtuk akkoriban, hogy a státus erdejébe, a Majláth-kúthoz, Csürülye felé. Csak úgy özönlött fel a majálistozó tömeg! Máskor mentek a férfiak, legények a Turnu Roşuba vagy fel a házsongárdi mulatóba, amelyik itt volt mindjárt a Kert utcában, aki még feljebb lakott, az ment a Iepure-kocsmába, az is megbecsült és tiszta hely volt. Inni szeretett az iparosnép, de azért a részegeskedést nemigen túrték meg. Lakott valamikor az utcában egy részeges festő, azt valósággal elmarták innen, el is költözött! És elűzték, kérem, a fiatalok a máshonnan valókat is! Aki ide költözött, azt befogadták, ugye jöttek mindegyre, székelyek,

szelistyeiek, mások, az nem volt baj. De az utcák között nagy volt az ellentét. Fiúk is, lányok is kergették el az idegent, irigységből, úgyhogy a legtöbb házasság utcabelivel is lett abban az időben. Mikor kezdett komolyabban udvarolni a fiú, az apja nem is azt kérdezte, hogy szép vagy rusnya, hanem azt, hogy Szén utcai? Talán azért, mert már a szülők is jobban ismerték egymást, tudták, ki fia, bornya! Elég az hozzá, hogy biza együtt mentek moziba is, esetleg színházba, korcsolyázni, mindig nagy csapatban. Itt fenn aztán váltak szét, s kísérte haza mindegyik a magáét... Míg aztán másképpen nem lett az élet is, a szokás is...

5. Az újabb változás

A nagy változások ebbe a városrészbe is elértek. A kertek beépülése és a Holdvilág utcai környék népének gyarapodása, a város terjeszkedése máig is tart. Miközben újabb földszintes, emeletes, sőt többemeletes villák sokasága épült vagy áll még ma is pirosban a Köztársaság utca táján, az egykori Görögtemplom és Majális utca környéki „úri fertály” már-már öregedő, kopottas régi villái között, tovább terjeszkedett a kórházi negyed is, kialakult a diákváros, hogy azután a tető felől a tömbházak sűrű csatárlánca kezdje meg hódító terjeszkedését a kertvilágban s a valamikori Vizváros környékén is. A régi emlékekkel ötvöződnék az újabb nagy változások emlékei!

– A Kőkeret utca és a Holdvilág utca jobb során lévő házak kertjeibe, kérem, a diákok szállásai épültek, a Majális utca sarkán, ott megépült a rákkutató, s a Botez-féle ház helyén a járványkórház. A tetőn pedig, a Csillagvizsgáló körül előbb a bentlakások lettek s aztán a mostani blokkok...

– Volt itt, kérem, nagy nyüzsgés, özönlött le-fel a diákság, tele volt mindenütt építőkkal, mind idegen járt az utcán. S nem is csak ott... Egyszer jövök haza, s látom, valaki szedi a barackot. Hát amikor rákiabálok, uramisten, mintha az egész kert megmozdult volna! Minden fáról leugrott egy-egy! Még féltem, hogy megvernek, de elkotródtak. Na, akkor riasztócsengőket szereltünk, drótot a fák közé, hogy ha beleakad a lábuk, akkor csengessen. Éjjelente aztán, alig szunnyadtunk el, csengetett megint, úgyhogy végül kikapcsoltuk, hogy legalább aludni tudjunk. Egy télen, karácsony előtt, kivágták a hat kis fenyőfánkat is, fentről a kert végéből. De szerencsére, igazán mondom, hogy szerencsére, hamar vége lett ennek, mert megsemmisült a kert is egészen. Két-három nap alatt lementek a gyümölcsfák mind, pedig több volt száznál! Megmaradt a régi házunk, melyben még az én nagyapám is éledélt. És jó, hogy az legalább megmaradt. Eddig pont a Botanikus Kertre láttunk, most a blokkra. Estefelé ülünk az ablakban, és nézegetjük, hogy melyik lakásban égnek már a villanyok s hová nem költöztek még be. Kedvesek a blokkosok is, köszönnek szépen, megkérdik, hogy hogy vagyunk, hívnak fel magukhoz. Csak mi maradtunk itt az alsó részen a régiek közül. Még kiabáltak is az emeletről, mert látták, ha bemászott valaki és nem vettük észre, hátul megmaradt vagy hat almafa, azt dézsmálták az őszön. Kiabáltak és futottak le a bottal...

Új élet kezdődött alig több mint száz évvel ezelőtt az akasztófadombi Szőlő, Gödrös, Köves s a későbbi Hajnal utcák táján. Új, városi élet az addigi városszélen. És íme, most ismét új élet kezdődik, lakótelepi élet a régi világra telepedő tömbházlakásokban. Régi „házsongárdi” és „Szén utcai” emberek kicsi életük maradványaiból és az emlékekből foltozgatják mindennapjaikat. Az új lakók pedig igyekeznek hozzászokni kialakított új környezetükhöz, az alakuló Hajnal negyedi élethez.

V. A délkeleti városhatár

Ma már hatalmas területen elterpeszkedő, sűrű tömbházerdő szegélyezi. A Györgyfalvi-negyed négy körzetéből áll össze ez a Békástól szinte a Tóközéig végighúzódó „betonrengeteg”. Kívül, a városszélen, kertészeti állomás üvegházai csillognak, tükrözve az égbolt színeváltozásait. A kísérleti kert megalapozója a Kétvízköz és a Nádason túli Schultz-kertészet bemutatásakor már emlegetett Palocsay Rudolf volt. Így nem csoda, ha az üvegházak környékét és mögöttük a borháncsi dombra kúszó, teraszosan telepített gyümölcsöst még ma is Palocsay-kertnek nevezik azok a városlakók, akik már évtizedekkel ezelőtt is kolozsváriak voltak. Korábbi emlékek pedig azt is képesek feleleveníteni, ahogyan az emberanyagában rohamosan duzzadó, gazdaságában és életminőségében is mindegyre változó város egész délkeleti „fertálya” az idők folyamán kialakult és eddig – a településterület mai határát jelentő kertészetig – terjeszkedett.

Az emlékezet például kedves kis kertes házakat vagy éppen rozszant városszéli nyomorkalyibákat, esetenként rátarti és büszke földézsportákat képes a tömbházak helyén és azok körül újraépíteni. Még régebbi örökségek hordozói pedig a kis kertes házak, kalyibák, földézsporták vagy az azokra már rátelepedett tömbházak helyén volt termőföldek kisebb-nagyobb parcelláinak egykori életét is képesek felidézni. És minél távolabbi eseményeket elevenít meg az emlékezés, annál közelebb kerülnek a szülők, nagyszülők hajdani lakásaihoz a keleti és délkeleti határban fodrozódott valamikori barázdák.

A kisemberek sorsát befolyásoló változások alig hatvan esztendő alatt alakították szántókból kertvárossá, majd ebből tömbházak uralta mai városszésszé az itteni területet. A tordai országúttól a Györgyfalvára vezető útig a „Békáson innen” dülő, a Györgyfalvi úttól pedig már a „Kövespad” vált fokozatosan lakott területté. A Kövespadot keleten a Békás-patak határolja, s lennebb a belőle, valamint a borháncsi Kantapatakából táplálkozó Zavaros-patak, le egészen a városi tavakig. Tulajdonképpen tehát a györgyfalvi úttól a Szoporba vezető útig terjed.

A „Békáson innen”, vagy ahogyan még nevezték, a „Békás előtt” dülő összterülete még mintegy 282 hold szántóból, 12–13 hold kertből, 34 holdnyi rétből, valamint több mint 5 hold legelőből és 18 hold terméketlen területből tevődött össze, az 1913. évi tagosítási felmérés szerint. A „Kövespad” dülője ugyanakkor valamivel több mint 475 hold szántóból, 138 négyszögöl kertből, 13 holdnyi rétből, 154 négyszögöl legelőből, valamint 35 holdnál valamivel nagyobb terméketlen területből állott. Akik akkor szekereikkel mindennaposan járták az itteni városhatárt, termővé téve e földeket, aligha sejtették, hogy néhány évtized múltán egyre terebélyesedő városszésszé alakul át a környék.

1. A két hóstáti „suburbis”

A kolozsvári polgároknak hosszú évszázadokon keresztül csupán ki kellett lépnie a Magyar- vagy a Közép-kapun, és úgy tárult szemei elé a keleti városhatár túli rész, mintha máris a városszél lett volna. A mai

Győzelem [Victoria] és a Ştefan cel Mare terek összefüggő s a Tordára induló országút aljáig, a Szabók [Bethlen Gábor nevét viselő] bástyájáig terjedő területén ugyanis régen élt városi szenátorok, majd bérlők kaszálója, „tuzi fanak Magazinalis helye”, katonai gyakorlótér, „taxás” szénatároló, barom- és fapiac volt a XVIII–XIX. század egyes időszakaiban, egészen az elmúlt század második felében bekövetkezett rendezésig. Az akkortájt Trencsini néven emlegetett térségtől délkeletre a Cigánysor, keletre pedig a két „suburbis”, a Külmagyar és a Külközép utcai hóstátok házsorai következtek a mai Lenin és Budai Nagy Antal utcák környékén, mielőtt valóban a kolozsvári határ itteni szántóira, legelőire ért volna ki az ember.

Szinte peremfalvakként képezte a város itteni külső [tehát falakon kívüli] tizedeit földészlakosságával a két említett hóstát. Közlekedési szempontból már a régmúltban is fontosabbnak számított az akkori Külközép, mai Budai Nagy Antal utca, hiszen a Belközép, tehát a mai Petru Groza utcát lezáró városkaputól ki Szamosfalva irányában már akkor a városon áthaladó nyugat-keleti országút részét képezte. Az utóbbi kétszáz-kétszázötven esztendőben bukovinai országútként is emlegették. Tőle kicsit délre és vele szinte párhuzamosan az – ugyancsak a Külközép utcai tizedhez tartozó – egykori Külfarkas [későbbi Zápolya, mai Dostoievski] utca indult kelet felé, az „intra muros” Farkas [Kogălniceanu] utca, a középkori platea Luporum folytatásaként.

A Budai Nagy Antal utcától északra alakult ki – külön tized központjaként – a vele ugyancsak párhuzamos régi Külmagyar, mai Lenin utca két házsora. Ez az adatok tanúsága szerint az 1455-ben még említett „Zenth pether [Szentpéter] Uczaya”-ból fejlődött ki, a hajdanán önálló helységet képezett „Zenth pether falua” felől közelítve népességével a város felé.

Amikor az elmúlt század hatvanas éveiben az akkori Trencsini tér rendezését a város elhatározta, a két keleti hóstát beépült területe még alig több mint a fele lehetett a jelenleginek, s nemigen haladt túl a manapság is szentpéterinek emlegetett Lenin utcai katolikus templom vonalánál. A Békás felől csordogáló s a hajdani Külfarkas utcai kerteken átfolyó, majd kelet felé kanyarodva a Malomárokba ömlő Cigánypatak medrének hosszú szakasza beépítetlen kültelteken vezetett át akkoriban. Újabb évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy a két hóstát főutcájának házsora a mai Mărăşti tér előtt találkozzon, ott, ahol a Cigánypatak rozszant fahíd alatt átfolyva keresztezte őket a csatornázás előtt. Észak fele kis utcácska indult innen a Téglacsűrök irányába. Neve Végsor utca volt, és először az 1860-as években említik útként, majd 1894-ben utcaként. Még a századfordulón is a város szélének számított. A kelet felé továbbhaladó országút rövid szakaszát pedig Vámház utcaként jelölték meg a századforduló körüli térképek, mert e tájon állította meg a vámsorompó a Szamosfalva felől érkezők szekereit.

– Úgy beszélgették, kérem, az öregek, hogy a két főutca is, s a Zápolya utca is, mind-mind kavicsos út volt. Kisáncolva, poronddal leszórva. Aztán úgy a kilencszázas évek előtt jöttek a flaszterezők, s kockakövekkel rakták ki. Az aszfalt már később jött be divatba, alig egypár aszfaltozó volt még a kilencszázas évek elején a városban. Majdhogynem csak hóstáti földészek laktak ebben a két fertályban, ők művelték itt körül a

földeket. Életük a szántókon, kaszálókon telt, s az otthoni nagy istállók körül az állatok gondozásával. Viseletüket biza nem szégyellték, ha városi polgároknak számítottak is, a piacon vagy a vasárnapi főtéri korzókon csak úgy virítottak a szép ruháikban a legények, lányok vagy idősebbek. Amíg még fungált a gombkötő mesterség, talán egy Seiler nevű volt az utolsó a tízes években, addig zsinóros mellényük és ujjasuk volt, aztán meg afféle mikádójuk a férfiaknak, s fent bőrből font szegélyű, díszgombos, kemény szárú csizmát viseltek, szépen kifényesítve. Az ingre csokornyakkendőt tűztek, a fejükön pedig keskeny karimájú, szélesebb szalaggal beszegett kalapot hordtak. Messziről meg lehetett őket másoktól különböztetni. Mind ahogy az asszonyokat is, a fodros blúzokban, zsorzsészoknyákban, kikeményített fejkendőkben, szép kaplis csizmájukban. Mind bolti anyagok voltak, és valahogy egyféleképpen választották ki mindig. És voltak aztán, úgy mondtuk, hogy „hóstáti szabók” vagy varrónők, akik egyformára meg is varrták. Sőt külön szücsmesterek és biza csizmadiák is megtelepedtek a hóstátiak közelében, s csak nekik dolgoztak. Ez így volt akkor, a kilencszázas évek elején is és még az ötvenes években is. Csak a kollektíva szüntette be, amikor a fiatalok mind a gyárakba futottak. Akkortól kezdték a ruhákat is, a falusias szokásokat, vidámságokat is levetkőzni, s csak a régi házakban maradó öregek tartották meg a régít. Aztán a házak is tünedezni kezdenek egymás után a blokkosítással, hamarabb, hogy bár ezek az öregek kihaltak volna.

A régi Külmagyar, mai Lenin utca végleges irányának tervrajzát 1895-ben, a Külközép, tehát a mai Budai Nagy Antal utca rendezési tervét 1896-ban hagyta csupán jóvá a városi bizottság, ami szintén jelzi, hogy milyen sokáig fennmaradt e területek városszéli állapota.

Annak a folyamatnak az eredményeként azonban, mely a múlt század évtizedeiben rendre eltüntette a városfalakat és a kapubástyákat, az 1880–1890-es évekre már kezdett városi külsőt nyerni a két külső utca is. Az egyre kinnebb szoruló földészporták helyébe intézmények és lakóházak emeletes épületei épültek. És a már hosszú évszázadok óta lakott hóstátok alig száz éve megkezdődött arculatváltozásával egyidőben, részint épp a földészek fokozatos kiszorulásának eredményeként, megkezdődött a déli és délkeleti dűlők benépesedése is. Először még csak az akkori Külfarkas utca és a tordai országút határolta szegletben jelentek meg azoknak az utcáknak csírái, melyeknek mentén és folytatásában aztán, a huszadik század első évtizedei során az új városrész kialakult. Nem sokkal később a hóstátok fölé emelkedő dűlőbe kivezető Kövespad [Pietroasa] utca és a belőle szerteágazó mezei utak környékén is megkezdődött a beépülés. Közel száz évvel ezelőtt, egy 1888-ban kiadott szabályrendelet értelmében Alsóvárosként vált a közigazgatásilag átszervezett Kolozsvár második kerületévé a két keleti hóstáti tized. Az új kertvárost, melynek utcái dél felé a békási gyümölcsösökig, keleti irányban pedig szinte a Bivalyrétig hálózta be a Kövespad szántóit, már a két világháború között Újalsóvárosként kezdték emlegetni.

2. Városszéli zenészlátás

Tízezrek haladnak el naponta a Cipariu téri Cigánysor mellett, mely félig lebontva bár, de manapság is a maga elkülönült életét éli megmaradt házaiban, a valamikori Trencsini tér végében (az 1900-as évek ele-

jére felépült Tanítók Háza háta mögött). A rozzant viskók vagy jobb állapotban lévő földszintes épületek láttán azonban az itt elhaladók közül kevesen gondolnak arra, hogy tulajdonképpen az alig másfél évszázaddal ezelőtti városszélen járnak. Minden, ami e néhány utcácskán kívül esik, az az elmúlt száz, de javarészt az utóbbi ötven-hatvan esztendő alatt nyerte el azt az arculatát, melyre úgy tekintünk, s melytől a neki-nekilendülő jelenkori bontások, lakótelep-terjeszkedések alkalmával úgy búcsúznak, mintha örök időktől fogva létezett volna...

A Lovag [Posada], Ács [Tîmplarilor], Cimbalom [Strugurilor], valamint az ezeket keresztező Kapás [Faurilor], Hangász [Lăutarilor] és Vajda [a Baba Novac tér része] utcákból alakult ki ez a kis telep, mely több évszázados múltra tekint vissza. Erre már abból is következtetni lehet, hogy egy 1502-ből, II. Ulászló korából származó oklevél említi „közszolgálatra rendelt négy sátoralja cigány” városfalakon kívüli jelenlétét (vö. Szabó T. Attila, *i. m.* 39.).

Az élő emlékezet alig hat-hét évtizednyit képes felidézni a sokévszázados múltból. E néhány nemzedéknyi idő megelevenedéséből is kirajzolódnak azonban annak a belvárosivá válva is külvárosiként megmaradó léttérnek a legfőbb jellemzői, mely most, a század kilencedik évtizedének elejére került csak igazán útjába a városfejlesztésnek.

– Sokféle ember összekerült és lakott együtt a kicsi utcákban. És ahogy az emberek nem voltak egyformák, úgy nem voltak a házak sem. Volt, kérem, olyan tákolmány ház, hogy félni kellett, mikor szakad össze! De volt egy-egy jobb fajta is. Egy részük béres ház volt, bérért laktak bennük. Lakott ott például még az első háború előtt egy Zentkó a Hangász utcában, annak is volt vagy négy háza. Itt, kérem, előfordult, hogy valaki leszegényedett, kellett a pénz, s akkor elzalogosította a házát. Aztán sohasem tudta a kölcsönt visszafizetni, így elúszott minden. Sok ilyen esetre emlékszem, hogy ügyvédeknek, fűszereseknek, városi embereknek lett házuk a telepen. És sokan éltek abból is, hogy a házuknak szoba-konyhás, de legtöbbször csak egy szobából álló lakásait adták ki bérbe, sokszor biza hat-hét tagú családoknak. Mert gyermek az volt elég! Élni aztán mindenki úgy élt, ahogy tudott. Voltak sokan, akik csak ilyen-olyan alkalmi munkából tengették napjaikat. Amíg egy kicsi pénzt összekuporgattak, addig vállaltak valamit, azután pedig, amíg el nem pallták egészen, addig ismét nem dolgoztak. Emlékszem, hogy voltak asszonyok, akik piacozásból kerestek valamicske pénzt. Összekerült egypár lom, ócska holmi, apám mindig mondta: eredj Dici nénihez. Ószeres volt, és ott lakott a Kovács utcában. De volt még egy Czakó néni, Zabola néni, és voltak mások is, mind ilyen ószeresek, zsibárosok, piacra járók. De a legfontosabb itteni mesterség, kérem, az végig a zenélés maradt! Azt hiszem, nem volt olyan utca, amelyikben ne lakott volna egy-két muzsikus. Még gyermekkoromban a Dicik voltak híresek és sokan is. Dici Antal a Vajda utcában, Dici János és Jóska a Kovács utcában, egy másik Dici József a két fiával a Hangász utcában, még arra is emlékszem, hogy a tizenegy szám alatt! De volt egy Dici Gyuri is, a Pata utcában. Aztán ott voltak Fanfuri Lajos, később Berci is, ugye a Tánti fiúk, Maxim Jóska és Lajos, Antal Lajos, Antal Gyuri, Dózsa Sándor, Cakó Peti, Zabola András, Pusztaiak, és fenn a Nyúl [Iepurilor] utcában a Ruhák: Gyula, Jenő, Zoltán, Gyuszi!

Nemcsak életmódja és belső szerveződése különítette el ezt a néhány utcát a többi városi körzettől. Városszervezési szempontból is külön egyiséget képezett a múlt század vége felé történt kerületesítésig. Nem tizedkapitány, hanem vajda állott az élén. Igaz, hogy fizetését ő is a város majorsági pénztárából kapta, s a rendszabályok, amelyekhez az utcácskák népének igazodnia kellett, itt is ugyanazok voltak, mint a tízesekben.

A zenészek igen fontos szerepet játszottak a város életében. Tevékenységük szervezettségére jellemző, hogy már 1818-ban céhalapítási kérelmet nyújtottak be a város vezetőségéhez, „melynek célja az volt, hogy az előregedett zenészeknek, nejeiknek, özvegyeiknek és árváiknak valami megélhetési módot és segílyt biztosítsanak” (vö. Jakab Elek, *i. m.* 601–603.). Ugyanebből a tervezetből tudjuk, hogy a négy városi zenekar taglétszámát tizenhat, tíz, nyolc és hat-hét tagban kívánták volna meghatározni, minőség, játéktudás szerinti besorolás alapján. És többek között azt vállalták, hogy „minden héten, szép őszi, nyári és tavaszi napokon csütörtökön és vasárnap török muzsikát tartani, a város közörömnapijain, köztiszteletek alkalmával adott bálokon, katonatoborzókon muzsikálni az első zenekar tagjai ingyen kötelesek”. Noha a céh végül is sohasem alakult meg, számos akkor javasolt alapszabályzati pont szokásjog alapján a zenészek életének meghatározójává vált az elkövetkező évtizedekben. Mert ünnepeken, névnapokon, szüretkor vagy farsangi bálokon elképzelhetetlen volt a kolozsvári polgárok mulatsága zenészek nélkül. Nyilvános mulatóhelyeken városi rendszabályok szerint, pénzért muzsikáltak, a házaló muzsikusoknak pedig élelemben, ruhában, gabonában gyűjtötték be a bérét a velük járó asszonyok.

– Fel se lehetne mind sorolni, kérem, ahányan voltak. És ezek mind húzták! Ilyen volt itt az élet, ebbe született bele, és ebben nőtt fel a gyerek. Egész südő korában már legtöbb játszott az apja hangszerén. És a zenekarokban is előnye volt az utódnak az elhalt örökébe lépni, ha megvolt hozzá a tehetsége. Aztán ki többre vitte, ki kevesebbre, vagy éppen semmire sem. Amíg az évtizedek múltán csendesen háttérbe nem kezdtek mind szorulni. A zenészek mellett persze más foglalkozásúak is laktak a kicsi városkában, mert úgy mondtuk. Volt ott postás, néhány kőműves, hivatali szolga, lakatos, asztalos, a Cimbalom utcában volt fűszeres és kocsmáros, valami Domokos nevezetű, akinek mind a két lányából úrféle lett, olyan tisztviselő. Volt aztán olyan is, aki gyárba járt.

De voltak olyanok is, akik számára – városba munkát keresni jött vagy már itt felszabadult segédekként – a kezdeti, mások számára esetleg éppen a végső menedéket jelentette e néhány utca, a nemzedékek egymást követő sorában. Eközben a telep mentén, a Cigánypatak valamikori hídjáig [a Piski-híd] végighúzódó, kifelé szélesedő múlt századi Szénatér utca – mely a századforduló körül a Heltai nevet kapta, s a mai Cipariu tér része – egyre inkább a környék központjává lett. 1914-ben már három kocsmá, két kenyérsütő, két fűszerüzlet, cukrász- és cipésműhely alkotta üzletsorát. Igaz, még a század első évtizedében is az avatta elsősorban gócponttá, hogy itt haladtak át a Pata, Györgyfalva, Felek irányából Kolozsvárra érkezők. A későbbiekben aztán még inkább megnövekedett a térség kereskedelmi fontossága és a városi for-

galomban betöltött szerepe, hiszen a gyors ütemben meginduló délkeleti, keleti beépülés legfőbb útvonalainak kiindulópontjává vált.

3. „Békáson innen”

Agyagdombi kis utcák

A kialakuló Agyagdomb [Lutoasă], Síp [Fluieraşului] és Rigó [Mierlei] utcák – a Cigánysoron túli betelepedés első hírnökei – a lakott városi terület első délkeleti nyúlványai voltak. Agyagdombnak hívta a város azt az emelkedőt, melyre hirtelen meredéllyel a Tordai út kapaszkodik fel mindjárt az elején, s amely bal felé a Cimbalom utca fölé magasodik. Jó másfél évszázada lakott ez a domboldal, melyből sok kicsi házikó vályog-tégláihoz, tapasztásához hordták el az idők folyamán az agyagot. 1831-ben költöztetett erre a részre a város vezetősége néhány szegénysorú családot, amikor egy esőzés utáni földcsuszamlás következtében életveszélyessé vált a Fellegvár alatti Sánccoldal egy része. Így a Cigánysor déli folytatásában, ahol fokozatosan utcákká rendeződtek az ide telepítettek házai, s ahova rendre mások is kerültek, egy újabb kis településrész fejlődött ki a XIX. század végére. Ekkor ugyanis már mintegy harminc családot talált itt az Agyagdombon a városi összeírás.

– Ennek a dombnak a központi része, kérem, az Agyagdomb utca volt. Ez szinte egyet jelentett a Cimbalom utca felső felével, s nemcsak a kertek és házak értek össze, hanem egyforma sorsú emberek is laktak ezekben a házakban. Összejártak, kocsmában, piacon találkoztak, és a fiatalok is együtt szórakoztak, a zenészek is egy zenekarban muzsikáltak. Amikor a tízes évek végén az egyik nagynénémhez jártunk oda, az udvarukon két segéd és egy dohánygyári munkás, a szomszédban pedig egyik felől egy cipész, a másikon valami szolga és egy fazekasmester lakott. Lehettem úgy tizenkét tizenhárom éves, emlékszem, milyen kíváncsian nézegettük, ahogy a cserepeket rakosgatták be a kemencébe, s ahogy a mintát pingálták rájuk az asszonyok és felfogadott falusi festőnők, azokkal a festékírókkal. Nevekre már nemigen emlékszem, csak a későbbi időkből. Volt egy Daróczi János nevű kőműves, az apám házát javította a harmincas évek végén, az, tudom, hogy a Rigó utcában lakott. És ugyanott élt egy Harkó nevű zenész, Kalló János vasalókovács és egy Vacska Károly nevű bérkocsis. De ugye azóta változtak a mesterségek is, s a nép is, aki ott lakik, más lett.

Családok költöztek el innen, és újak költöztek az elmenők helyébe, a három agyagdombi utcában. Házakat, viskókat bontottak le, hogy azok helyébe újabbakat, tágasabbakat építsenek a kis telkeken. És e változások közepette, a XX. század első évtizedének végétől aztán megkezdődött az Agyagdombon kívüli környék betelepődése is, a Tordai és Györgyfalvi út – kifelé egyre szélesedő – közének utcahálózattá, lakott külvárossá alakulása.

A néhai szántóföldek

Részben átélt, részben szülőktől átörökített események emlékei idézik a házak megjelenése előtti állapotokat, a szántók beépülésének folyamatát.

– Az én nagyapám, kérem, 1861-ben született a Külközép utcában. Ő még a húszas években is tudta, ha egy házhely valahol a Békás alatt Szóba került, hogy azelőtt hogyan is mentek abban a részben a nyilak, s melyik kinek a földje volt. Még az apjáról való része volt ott az öregnek. Őtőle tudom, hogy az Agyagdombon túl mindjárt valami városi vagy állami faiskola foglalta el a területet az elejin. Le egészen a Piski-hídig, a Rigó utcáig s a Tordai út első kanyarjáig. Ahol későbbben a mai Brassó [Braşov] utca nyílt, na, annak a vonalában ment föl a nagy kertnek, a faiskolának a határa a tetőig, ahogy mondták. A másik oldalon, le a hídig a Cigánypatak határolta. Jó nagy terület volt az! Úgy az első világháború elejére aztán már kezdtek jól beépülni a helyek, ki a tető felé. A faiskola telkét is felparcellázták, csak egy, játszótér maradt belőle fenn a tér közelében, míg be ne épült az is! Meglett az Attila [Andrei Mureşanu] utca is, a Szénatér utca egyenes folytatásában kifelé. Közben az Agyagdomb felett keresztbe kimérték a Zrínyi utcát is, nagyapám még a mérnök nevit is emlegette, de hát ki emlékszik arra már? A Tordai út és a Cigánypatak között, a Brassó utca irányával párhuzamosan sorakoztak a keskeny szalagföldek, rendre aztán felparcellázódtak azok is. Még emlékszem, gyermekként én is láttam az utcák sáncolását, homokozását. Gyakran játszottunk az épülő házak között a három kicsi utcában, amelyek a Tordai útra vezetnek most is ki. A legfelső tudom, hogy Vulkán (ti. Iosif Vulcan) utca lett...

A kolozsvári emlékezet városi vagy állami faiskolát említ az Agyagdomb közvetlen szomszédságában, a beépülés kezdeteit megelőző időszakból. Nem lehetetlen, hogy ugyanarra a területre vonatkozatható az a XVIII. század elejéről származó adat, mely szerint a kolozsvári királyi akadémiai lyceum convictusi birtokának gyarapítására 1795-ben megvásárolta András Antaltól és nejétől, Wurtziger Máriától „a város Trencsini-vár nevű raktári helye és a sikátor szomszédságai közt levő majorukat, melynek egyik vége a Györgyfálvára, másik a Tordára vivő útra ér” (vö. Jakab Elek, *i. m.* III. 831.). Majorok, kertek, szántóterületek borították tehát az elmúlt évszázadokban azt az enyhén emelkedő domboldalt, amely a XX. század első évtizedétől vált fokozatosan a város lakott területének részévé.

– Alighogy kiindult, kérem, az ember a Feleki utcán, mert úgy hívták az első háború előtt a Tordai utat, elhagyta az első nagy kanyart, s máris a földek kezdődtek. Jobbra ott volt a Nagy Gábor-tanya, balra több keskenyebb-szélesebb parcella, a mostani házak helyén. Inkább béres földek voltak, évente adták ki bérbe őket a birtokosok, egyben vagy holdanként. Kereskedőnek, egy kőfaragónak, egy Geiger nevű útmesternek, egy Csíki nevű szamosfalvi birtokosnak volt ott földterülete, de volt vagy két holdja egy dohánygyári szolgának is, aki ott is lakott a földjén, oda épített az akkori határba. Úgy a mostani Hősök temetőjével szemben volt egy húszholdas rész, amelyet úgy emlegette mindenki, hogy a „cseh-birtok”, mert valami furcsa nevű cseh származék asszonyé volt. Aztán volt egy Dáncingernek is vagy négy holdja, annak pedig azt mondták, hogy a „budisföggye”, me’ ilyen fuvarozási vállalkozó volt, és az ő emberei hordták ki a vécéket, emésztőgödröket. Holdanként bérelték azt a területet szegényebb emberek is.

A kialakuló Tisztviselőtelep

A fokozatosan beépülő Attila, későbbi Andrei Mureșanu utcában aztán 1914-ben már 36 volt az utolsó házszám a páros, 51 pedig a páratlan oldalon. Állami és városi hivatalnokok: ezredorvos, felmérési felügyelő, postai főtisztviselő, táblabíró, ügyész, bankcégjegyző, kincstári famester, vasúti ellenőr, városi mérnök, gyárigazgató vásárolhattak itt házhelyet a faiskola felparcellázott területéből az új utca két oldalán. Az ide költözők, építők foglalkozása alapján a város tudatába úgy épült be már a kezdetektől ez az új, születőben levő külváros, mint „tisztviselőtelep”. Akkortájt mindössze két lakott telke volt még csak a Vörösmarty néven megnyitott mai Brassó utcának, s a kezdetben kapott nevét máig megőrzött Zrínyi utca felépült házainak száma sem haladta meg a tízet.

– Kicsi gyermek koromban a későbbi Hárompüspök [Engels] tér helyin, s azon kijel is, ahol ma már mindenütt jól beépült új úri villákkal, ott több hóstáti gazdának is volt olyan egy-másfél holdas szántója. Úgy 1916-ban lehetett, amikor édesapámmal egyszer oda kimentünk, egy Külközép utcai szomszéd gazdának, Kilin Mihálynak, akit mindenki csak úgy hívott, hogy Zsiga Miska, a földjére. Apám tartozott neki, és úgy egyeztek, hogy kamat fejébe elmegy segíteni. Ez szokás volt akkoriban. Ahogy mentünk kifelé a Szénatéri útból az Attila útra, s azon ki a mezei útra, volt a mostani téren egy kicsit lejjebb egy nagy szabad városi terület, valami játszótérség. Lehetett vagy nyolc-kilenc hold. Na, azon a területen akkoriban mind fogolybarakkok voltak, ugye háború volt. Most is előttem vannak, de még a gyermeki féls is, amivel apám mellől arrafelé pillantottam. Én, kérem, nagyjából még most is tudom, melyik kinek a földje volt arrafelé. Apámnak le is volt írva valahová. De az elveszett. A tetőtől aztán egyenesen a gyümölcsösnek ment ki a békási út. Kifele Csertőrő, Külközép, Külmagyar és Zápolya utcai gazdák kis birtokai, bérelt földjei következtek. Hol a Györgyfalvára menő úttal párhuzamosan, hol pedig keresztbe megint. Fent, a legszélen, egy Halászy nevezetű gyógyszerésznek is volt vagy négy holdja. Ezen a részen ők jártak a legjobban a parcellázáskor. Na kérem, én így elmondom fel az Alvernáig s a Békásig is!

Összesen nyolc – részben beépült – utca alakult ki 1914-ig az említett körzetben, s a felparcellázás a mai Engels térig terjesztette ki akkorra a lakott városi területet. Az 1940-es évekre aztán már több mint harmincra emelkedett az itteni utcák száma. Rendszerint az egykori földcsíkok vonalát követve mérték ki őket a határmezsgyék mentén az újabb és újabb parcellázásokkor, így ott, ahol még épen megmaradt, hálózatkából kirajzolódik az építkezéseket megelőző telekrendszer arculata, a tagosításkori (1913-as) dülő „átrajzolt” térképe.

Benépesedett lassan a Tordai út és a Cigánypatak köze, aztán be a Cigánypatak és a Békási út [Zărnești az alsó, illetve Becașului a felső részének mai neve] közötti terület, majd a Békási úttól a Györgyfalvi útig terjedő rész is. Az utcahálózat folyamatosan bővült a belvárostól a Békás irányába, az egymást követő évtizedekben. Tisztviselőnegyed jellegét a két világháború között továbbra is megőrizte ez a folyamatosan gyarapodó városrész. A megváltozott adminisztráció tagjai számára ugyanis szintén a letelepedés egyik fő körzetét jelentette. Így többek között városi, postai, vasúti tisztviselők, gazdasági és pénzügyi hivatal-

nokok, az egyre nagyobb számban tevékenykedő orvosok, új közép- és főiskolák tanárai, tisztok építkeztek az újabb megnyíló utcákban. A más vidékekről érkezők mellett a régi város fölöslege gyarapította tovább az Andrei Mureşanuról elnevezett negyed lakosságát. A változások sora természetesen nem szakadt meg a jelenlegi utcarendszer végleges kialakulása után sem. Az átalakulás a második világháború idején és azt követően is folytatódott. A telepen továbbra is sok maradt a még üres telek. Olyannyira, hogy a beépülés helyenként megszakítás nélkül a mai napig is tart. Az ötödik évtized legelejére a Békási úton még mindössze negyven százaléka épült be a kialakított parcelláknak, a mai Engels tér magasságából kiinduló utcában pedig tizenegy telek állt még üresen a tizenhatból a páros oldalon, s nyolc a tizenötöből a páratlanon!

Az új városszél

Az utóbbi évtized másfajta változást is hozott. Ott, ahol éppen csak kialakult a külváros arca, s alighogy felépült kertes házakban kezdett gyökeret eresztetni az élet, tömbházak építése kezdődött meg, majd belőlük lakótelep alakult ki. Közvetlenül a Békás alatt, a Györgyfalvi út. Alverna és Aron Pumnul utcák határolta négyszögben létesült a bevezetőben már emlegetett, városszéli „tömbházfal” utolsó, negyedik körzete a hetvenes évek elejére. Azt követően pedig a valamikori faiskola területén kialakított telkek villái közé és kiterjedt kertjeibe épültek az Anatole France néven emlegetett kisebb (és előkelőnek számító) lakónegyed tömbházai. Alig hetven esztendő alatt így vált lakott kerületté a Békáson inneni szántó föld, elnyerve mai arculatát.

– Az ember, higgye el, úgy megyen végig ezen a részen, hogy ha eszébe jutnak a gyermekkori, fiatalkori emlékek, azt képzelheti, nem is azokon a területeken jár! Megállok sokszor valamelyik külső utcasarkon, és nézem a házakat, a kerteket, mögöttük a blokkokat. Próbálom visszaforgatni, hogy mi is volt, hogy is volt, vajon ki is szántotta, kapálta vagy ültette bé, belegörcbülve a földbe... Azt szokták mondani, hogy milyen kicsi idő egy emberi élet! És ugye, ezt a sok mindent megérni biza mégse volt kicsi dolog! Mikor ide kijöttem a feleségemmel, mondtam a drága szülőmnek, mert a földcskét ő adta, hogy édesapám, én oda nem megyek, mert az a világ vége. Tudja, mit válaszolt? Hadd el, fiam, me’ ott legalább nem zakatál neked senki. És a világ, meglátod, utánad jön! Egy nagy pusztaság volt pedig itt az egész környék, messze ide a házak. Körül vagy tizenkét-tizenhárom hold szántó, a Gombos Mihályé, Gáspár Mihályé és a többié. Ház még sehol! A Györgyfalvi út szemben levő részén ugyanúgy! Mind szántó volt az egész ott is. Az út mellett pedig, ahol bal felé a Kertész [Horticultorilor] utca ágazik most le a Palocsay-kertészlet alatt, na ott, kérem, gémeskút állott a húszas években is, és egy városszéli itató. Aztán a harmincas és negyvenes években rendre felépültek a házak, a mienk már biza több mint ötven éve, az elsők között! Az egyik szomszéd hóstáti volt, a másik talán lakatos, a harmadik munkás, aztán arrébb egy bolti szolgál, mellette egy postás épített, utánuk pedig üres parcellák következtek végig. Az út másik oldalán szinte ugyanígy alakult a szomszédság, kéményseprő, bolti és irodaszolga, nyomdász és földész, ilyen kisemberek építették be a város szélét. Aztán alig került tető a fejünk fölé, túlon túl igaza is lett apámnak! Mert

nemcsak a város jött ki idáig, de a blokkok is hátból vettek. A végén nagy csudával maradtunk a házunkban, igaz, úgy, mint akiket itt felejtette... Aki a régi földeket is látta, s a mostani nagy toronyházakat is látja, tudja, hogy van? Nézem a házakat, s oda látom helyükbe a régi jó földeket, a mezsgyékre kicsapott lovakat, s az embereket, akik már régen nincsenek életben. És ha a kinnebbi földeket nézem, biza az jár az eszemben, hogy évek múlva, ki tudja, mikor jön be oda is valami. Ahol ma ganéznak, szántanak, valamikor biztosan ott is utcák és nagy házak lesznek... Mert minden olyan hamar változik, olyan hirtelen!

Egykor városszél volt az Agyagdomb teteje, s onnan még nagyon messze a városhatárhoz tartozó békási szőlő. Ma már ott a városszél a Békás tőszomszédságában. Távolabb ott a „Bunezua”, így nevezi hóstáti is, más is, amióta a felekiek városba jövet vagy innen hazamenet úgy köszönnek a mezőn dolgozóknak. Maga a Békás is jó nagy tanya ma már, tele házakkal a gyümölcsösök között. Túl rajta ott a Szőlőnhátul, el egészen a Karas-hídig, ahol a Békás-patak átvágja a Györgyfalvi utat. Ezek a határrészek valóban az újabb városterjeszkedésnek irányjelzői lehetnének valamikor?

4. A Kövespad három élete

A hídon túl

Párhuzamosan a Tisztviselőtelep, majd abból az Andrei Mureşanu negyed kialakulásával, gyors metamorfózisával, a Piski-hídon túli, kövespadi dűlőn is egyre kinnebb terjeszkedett a város beépített területe. Az eleve egyenlőtlen harc a természeti és urbánus táj között talán még néhány évtizeddel hamarabb is kezdődött ebben a térségben, mint az Agyagdomb folytatásában. A hídon túl Patába induló hajdani szekérút mentén a városi utca kialakulása ugyanis már az elmúlt évszázad második felétől, a vasútépítés időszakától megindult. Így adatok szólnak arról, hogy – az akkor még Patai út néven szereplő későbbi utcában már 1869-ben 42 számozott telek létezett. Igaz, hogy csupán az utca legelején – alig 5–6 háznyi hosszúságban – volt mindkét oldala beépülve, s csak jobb oldalán nyúlt messzebb, a Kövespad belseje felé az épületsor. A Kövespad utca, mely a Budai Nagy Antal utcából indul a dombnak, még a múlt század utolsó évtizedének elején is alig terjedt túl a Külfarkas [Dosztojevszkij] utcán. A Györgyfalvi út pedig, mely tulajdonképpen a „Békáson innen” és a „Kövespad” dűlők között képezett határvonalat, 1876-ban még teljesen lakatlan, szántóktól szegélyezett közlekedési út volt. Tova a századfordulót közvetlenül megelőző években kezdett azután ez az utca is beépülni. „Györgyfalvi utcának” kezdték 1893-tól nevezni azt a szakaszát, melyen már addigra házak jelentek meg, s hogy a kifelé terjeszkedés milyen gyors ütemben mehetett végbe, mindennél jobban kiérezhető abból, hogy alig öt év múltán már „Györgyfalvi hosszú utca”-ra változott a beépült szakasz megnevezése. Ugyanebből az időszakból származik a Györgyfalvi úttal párhuzamos Hegedüs, mai Anatole France utca első említése is.

A város lakossága, amely az elmúlt század második felének négy évtizedében, 1857 és 1895 közötti időszakban nyolevan százalékkal nőtt, az elkövetkező közel ötven esztendő alatt, tehát 1895 és 1941 között

háromszorosára emelkedett. 1941-ben – a 110 956 lakosú városban – 40 ezernyivel laktak többen, mint 1910-ben. És amellett, hogy 184-ről (1896-ban) e felduzzadással nem kevesebb, mint 682-re nőtt a városban a négyzetkilométerenkénti népsűrűség, közben a beépített terület is 1893 hektárra – az első világháború előttinek majdnem kétszeresére – gyarapodott a negyedik évtized végéig, a peremkörzetek kialakulásának, folyamatos bővülésének eredményeként. (Vö. Št. Pascu, Pataki J., V. Popa *i. m.* 80–120.) Mivel a belvárosban a közel hat és fél ezret is elérte az egy négyzetkilométeren lakók száma a század harmincas éveire, míg a külső területeken alig érte el a két-háromszázat, a földészek mellett nyilvánvalóan a Belváros népfeleslegének egy része képezte a Kövespadra húzódók jelentős rétegét. Harmadik elemként pedig azok kezdtek meg itteni életük alapjait rakni a kialakuló utcákban, akiket agrárproletárokként, közeli vagy távolabbi vidékek munkaerő-főlöslégeként vonzott az erdélyi nagyváros fejlődő gazdaságának, kereskedelmének (remélt) munkakínálata.

Az utcává lett Patai út

A kövespadi változások csupán a korabeli Külfarkas és a Pata utcák közötti területre terjedtek ki, valamint a Pata utcától délre, megközelítőleg ugyanakkora részre az elmúlt századvégen és a XX. század első másfél évtizedében. Keleten a kövespadi út volt a kezdeti betelepedés határvonala, szélső utcájaként a város eme szegletének. A Patai út, mely a kövespadi benépesedésnek központi övezetként fejlődött városi utcává, valamivel gyorsabb ütemben vált lakottá, mint a környezete. Két házsora 1914-re már valamivel túl is terjedt a Kövespad utcán, páros oldalán 184, a páratlanon pedig 163 volt az akkori utolsó házszám. Ez a beépülés azonban csak az utca közvetlen mellékére terjedt ki. Mind a város felőli, mind pedig a másik oldali házsor udvarai, kis kertjei mögött még jó ideig megmaradtak a szántók, a határnak számító területek. Maga az utca, a századfordulót követő gazdasági fellendülés következtében megnövekedő városi kézművesség, iparosság és a szolgáltatásban dolgozók egyik fő megtelepedési helyeként alakult ki és gyarapodott. Itt lakott a tízes évek három „ablak-, parketta- és szobatisztítója”, az összes akkori bérkocsisnak legalább az egyötöde, nyolc cipész, vagy tíz, de a későbbi beépült környéket is beleszámítva közel harminc csizmadia, négy asztalos, ugyancsak négy kenyérsütő, bádogos, kádár. Két kerek kocsigyártó, szíjgyártó, s rendre mások is költöztek a Pata utcába, ahogy az egyre kinnebb eső földek is egymást követően parcellázásra kerültek.

Ez a „főutca” s folytatásában a Patai út tulajdonképpen két részre osztotta a kövespadi dűlőt. Tőle északra a Kövespad utca, a Budai Nagy Antal utcai kertek és a Szopori út határolta területet Alsőkövespad, délre pedig a Györgyfalvi út, a Békás, illetve a belőle is „táplálkozó” Zavaros patakok által közrezárt részt Felsőkövespad néven emlegették a régiek, de így emlegetik sokan ma is, továbbörökítve e helymegjelöléseket. Két része van tehát a Kövespadnak, és mindkettő sajátos jegyeit és emlékeit őrizte meg betelepedésének. Így a Pata utca jobb, illetve bal oldalának házsorán túli helyekhez kötődve elevenednek meg a múltba visszapillantó előtt a betelepedés időben egymást követő eseményei. Először a Felsőkövespad legaljában, a Györgyfalvi út és Pata utca határolta szegletben

alakult ki összefüggő, igaz, csak néhány utcányi kis telep, hogy aztán a Kövespad utcán át az Alsókövespad felé, majd az egykori mezei utak mentén az egész Felsőkövespadra is kiterébélyesedjék a város!

Nyúlfarknyi utcák, tenyérnyi udvarok

– A Györgyfalvi útból még csak olyan kicsi, nyúlfarknyi utcák mentek neki a Kövespadnak, kelet felé. A leghosszabb ugye már akkor a Pata utca volt, az főbb útnak számított, pont mint a Györgyfalvára menő. Azon felül aztán már csak olyan semmi utcácskák, inkább a földekre vezető leágazások sorakoztak, párhuzamosan a Pata utcával. A tízes évek végén, húszas évek elején, már olyan nagyobb legény voltam, emlékszem, hogy nagyapám még akkor is Átjáró, Alsóbejáró, Felsőbejáró vagy Új utcának emlegette ezeket a régi nevükön, pedig akkorra már rendes neve lett mindegyiknek, s a formájuk is kezdett városi utcákéra hasonlítani!

Száz évnél jóval tovább kellett volna élniük azoknak, akik esetleg szemtanúként, a kor átélőiként beszélhetnék el ma azokat az állapotokat, amelyek ott a Felsőkövespad Pata és Györgyfalvi utak határolta szegletének kis telepén uralkodtak, s melynek maradványait csak a közeljövőben készül eltüntetni a tervezett bontás, tömbházépítés. De a mai hetvenöt-nyolcvan évesek azért még átörökítették régi beszélgetések, nagyapamesék emlékfoszlányait.

– A Györgyfalvi út elején olyan kicsi sikátorfélék alakultak ki, most is van néhány az első hurubákból, s azokból aztán több is, amiket az első helyébe később építettek. Vagy négy kicsi utca állott mindjárt a Pata utca fölött, bal oldalon. Ahogy mondták, már a kilencszázas évek elején meg kellett legyenek. Legalul a Csipke [Dantelei], utána az Árva [Orfanilor], aztán a Varjú [Rîndunelelor] és fent a Nyúl [Iepurilor] utca, ez volt a sorrend. Szegénység lakott ezekben a viskókban, vagy egy-egy jobbacská házban, inkább napszámosok, árusok, bejárónők, építkezéseken dolgozók az én gyermekkoromban, a húszas évek elején. Volt itt aztán egy patkolókovács a Varjú utcában, Lakatos bácsi, volt még egy kovácmester a Csipke utcában is, György Jánosnak hívták, az Árva utcában pedig lakott egy Daróczi nevezetű kőműves. Csak vagy két zenész lakott ezekben az utcácskában akkoriban, egy-egy pincér, jaj, és ki ne felejtsem az öreg Luka nénit, a zsidárust. A gyermekserg mindig ott nyüzsgött körülötte. A nép aztán eléggé cserélődött, aki valamire vitte, az ugye igyekezett elhúzódni jobb helyekre, akinek nem ment, az indult másfelé is szerencsét próbálni. Ilyen volt a városszél! Aki megkapaszkodott, az igyekezett beljebb kerülni, aki meg nem, állott odébb... A harmincas évek végére már ezekben az utcákban is a muzsikálás lett a megélhetést biztosító fő mesterség. Legalább vagy nyolc-tizen éltek belőle, vendéglői, kocsmái zenészek, alkalmi muzsikusok, melyik mire vitte. Emlékszem még egy Gálfi nevű, afféle vándorfényképészre. Aztán ott lakott a Nyúl utcában az öreg Kalló bácsi, ma is előttem van, ahogy görnyedt háttal minden reggel ugyanabban az órában tolt a piac irányába kétkerekű műhelyét. Utcai köszörűs volt. Mi gyerekek olykor majdnem a piactérig szaladtunk a taliga után, a köszörűs bácsi nagy bosszankodására. Már akkorra elég ritkássá vált azonban ez a rész, sok düledező viskó és ház maradt üresen. Az Árva utca például teljesen elhagyatottá és néptelenné

vált arra az időszakra, a negyvenes évek elejére. Mindezek ellenére azért ez a kicsi világ maradt, kérem, máig a kapu, amin keresztül be lehetett menni a Szántó [Plugarilor] és Munkás [Muncitorilor] utcákba, ugye a másik nyomorúságba...

Jellegét tekintve teljesen egyforma volt ez a két utca, amelyeket a századforduló tájékán a Pata utcától délre s vele párhuzamosan nyitottak meg. A Munkás és Szántó utcákban jórészt tenyérnyi udvarokra épült kátrányfedeles házikók fogadják még ma is az ide belépőt. Az egyik most is sóderes, a másik kockakővel kirakott, s a keskeny utacsók két oldalán bazaltkővel van kirakva a járdaszegély. Csatornázás híjában néhol gazos, helyenként pedig kitakarított, szélén virággal beültetett út menti sánc húzódik. Vannak persze szebb házak is, igaz, elvéve! Akinek arra volt pénze, hogy ne csak fél, hanem egész, esetleg két parcellát is vásároljon annak idején, az a szebb házra valót is könnyebben kiteremtette. Megakad a szeme az ide betévedőnek olyan házakon is, melyekről aztán – közelebb érve – kiderül, hogy csak a homlokzatát emelték meg valamikori tatarozásakor, szépen újrastukkózva ablakkereteit, hogy nagyobbak, módosabbnak látszék. Mások megmaradtak régi formájukban, s csak azok cserélődtek, akik kis életüket töltötték és töltik le bennük.

– Úgy mondták, kérem, hogy az 1890-es években kezdődtek itt meg az építkezések, az én apám is akkoriban vehette meg a házhelyet. Igaz, amire a házhoz valót is összekuporgatta, s az építéssel végzett, pontosan 1911 lett. Azelőtt kovártélyban is lakott a Györgyfalvi út elején, valami viskóban. Az új se lett sokkal nagyobb, de cseréptető, ami nagy szó volt itt a városszélen akkoriban, s ugye mégis más volt, mert saját volt. Akkoriban úgy tartották, hogy aki egy akármilyen kicsi házat életiben nem tud létrehozni, az nagyon senki ember! Valami városi terület lehetett azelőtt, vagy mi, mert ahogy én tudom, a város parcellázta ki. Azért is volt annyi városi szolgálatot tevő az itt lakók közt.

1914-ig teljes hosszukban, az akkor még a szántókra vivő Kövespad útig beépültek ezek az utcák is. A nyolcvannégy Szántó utcai családfő közül mintegy huszonnégy végezte abban az időszakban városi, illetve állami alkalmazásban kenyérkereső munkáját mint dohánygyári munkás, fogházőr, városi hajdú, postakocsis, utcaseprő, lámpagyújtogató, villanszerelő, városi csatornatisztító, hivatali szolga, ezreddobos vagy megyei erdőőr. Újabb huszonnégy család napszámosmunkából élt, rajtuk kívül pedig libaölő, fuvaros, favágó, boltiszolga volt több az utcában, és különböző mesterségeket kitanult iparossegéd is. A két háború és a közöttük eltelt jó két évtized azután jelentős változásokat hozott az itteni életben, s természetesen a Munkás utcaiban is, hiszen nemcsak külsőleg, de foglalkozás és életmód tekintetében is nagy volt a hasonlatosság a két szomszédos utca között. A házaknak majdhogynem öthatodában új családok laktak már a negyvenes évek végén. A foglalkozásszerkezetben pedig a munkáselem vált jellemzővé. Minden második itt lakó már gyári munkás volt, vagy nyomdászként, szerelőként, lakatosként, cipőkészítő szakmában dolgozott. Az ötödik évtizedre már mindössze két városi alkalmazott, egy végrehajtó és egy lámpakezelő maradt a két utcácskában.

– Olyan kicsi házak voltak s vannak ott ma is, hogy csak! Nem volt kertjük semmi, csak éppen egy kicsi udvar, hogy ha három abba bement,

a negyedik már kint kellett maradjon. Inkább munkásnegyed volt, mentek végig a Kövespad utcán, aztán a Dohány [Tutunului] utcán, s le a gyárak felé. Cîmpian bácsi kőműves volt, Makó bácsi villanszerelő, Kun András csizmadia, Rotund Simion nyomdász. Sok volt az iparossegéd is. Ugye mindenünnen jöttek be a falusi vagy kisvárosi fiatalok, györgyfalviak, szilágyságiak, mezőségiak, székelyek, kalotaszegiek. Jöttek mesterséget tanulni, mert egyetemre akkor, a húszas-harmincas években csak kevesen gondolhattak közülünk. Aztán azok, akik felszabadultak, többnyire segédek maradtak, mivel nem volt meg az alapjuk, a pénzük ahhoz, hogy önállósítsák magukat. Így letelepedtek ilyen városszéli helyeken, ahol olcsóbbak voltak a telkek, és dolgoztak másnak. Mesterekhez jártak, vagy gyári munkás lett belőlük. Igaz, egypáran mesterek is lettek, önálló iparosok, mint Urs János, a kovács, Hankó bácsi, a mézeskalácsos. De ezek voltak kevesebben...

Egyre gyarapodott tehát e kis utcákban a munkások száma, és így sokan örökítették a mába gyermekkori emlékeikkel az egykori munkáscsaládok sorsát is:

– Apám nehezen indult el, miután suszterként felszabadult. Hol az egyik mesternek dolgozott, hol a másiknak, de mindig csak egy-egy hetet, azután már csak egy-egy napot. Éppen a krach ideje volt, a harmincas években. Mi mindig lestük az utcán, hogy vajon mivel jön haza. Ha bizonytalanul lépkedett, hát tudtuk, hogy aznap kapott pénzt, s ha ivott is valamennyit, azért a szatyorban nekünk is hozott valamit. Ha nem tolt a biciklit, hanem rajta ült, akkor már sejthettük, hogy megint hiába csellengett a városban. Ilyenkor szépen felöltöztetett, s megsétáltatott mind a hármunkat, aztán este bementünk a vendéglőbe, ahol édesanyám a konyhán mosogatott. Akkor a lábosok fenekéről jutott egy kis vacsora nekünk is. Biza sok idő eltelt így, mire aztán dermatás lett, bekerült a cipőgyárba, és valamennyire állandósult a kereset. De akkor az lett a nagy baj a családban, hogy a kisebbik leánytestvérem megbetegedett a tüdejével, oda ment el a sok pénz, az orvosságokra és orvosra. Hiába hozta ünnepkor a cipőt, amit a gyárban kapott a gyermekeknek, adtuk el másnak, hogy pénzhez jussunk. Nekünk került a nagyobb által kinőtt vagy az olcsó ószeri. Szóval volt nyomorúság, de milyen a gyermek! Ezek inkább mostanában jutnak eszembe, amikor elgondolom, hogy hogy is tudtak felnevelni és kenyeret adni a kezünkbe. Akkor mintha észre sem vettük volna, úgy bele voltunk merülve a játékba, a nagy labdázásokba ott a macskaköves utcán, vagy a mászkálásokba a kövespadi földek között. Mezítláb, használt ruhákban, a tanító bácsi körmöseivel, valahogy csak felnőttünk azért, s megálltuk aztán mi is a helyünket a gyárban!

Az udvarok legtöbbször a szűkös hely java részét is az évtizedek során felgyűlt lom foglalta és foglalja el. Egy-egy félig nyitva maradt kapun bekukkintva, láthatóvá válik, hogy néhol cirádás galambdúcot, vagy ahol a hely megengedte, esetleg kis filegóriát eszkábáltak s pingáltak tiritarkára. Ott, ahol személygépkocsi számára kellett a hely az udvaron, rendszerint féloldalasan lehet csak a ház fala mellett ki- vagy bejárni. Kis-pénzű emberek udvarain kevés a virágágyás, esetleg az ablakok külső párkányára került egy-egy cserép muskátli. A házakba bekopogtatva kiderült, hogy a lakások bútorzata sem sokkal különb az udvarok kellék-

táránál. Ahogy a szükség éppen megkívánta, egyenként vásárolt bútor-
darabok csak nagy ritkán illenek össze. Egy-egy két világháború közötti,
ahogy mondták, „békebeli” varrógép, vitrinekben őrzött s annak idején
a Kerekes testvéreknél vagy Auszlander Lajos piactéri üzletében vásá-
rolt porcelánfigurák és -csészék tucatárúja teszi díszesebbé a nagy, fiókos
szekrényekből, sodronyos betétű ágyakból, esetleg kasztenből és almá-
riumból álló bútorzatot. A konyhákban az évtizedek során ki nem cserélt
leres kályhák, Kremmel vagy más feliratú, kicsi kagylójú vízvezetékek,
régén gyártott rézcsapokkal.

– Ha valamelyik szomszédban családi szóváltás volt, mert az ugye
előfordul, akkor, kérem, a gyerekeknek kuss volt! Az egész család fülelt,
hogy mindent tudhasson. Családias utcák voltak mindig ezek. Régen is,
s még most is, ha egy kis idejük van, állnak ki a kapuba, elegyednek
szóba a szomszédokkal. Ültek ki az utca közepire, mert itt semmi sem
járt, kicsi székekre, s egy hokkedlin verték a máriást, hatvanhatot, jó
munkásjátékokat. Közben valamelyik báméskodó gyermeket elküldték
Mendel Samuhoz vagy Pávaihoz, ők voltak a Szántó utcai üzletesek, hogy
hozzon egy kicsi pálinkát, attól aztán hangulat is lett a kártyázáshoz. Ma-
napság persze már sokan nem laknak itt a régi családok közül. Sok fiatal
blokkot kapott, az öregek pedig rendre kihalnak. A helyükbe pedig olyan
falusiak jönnek, akiknek jó így is, mert így is kényelmesebb, mint ami-
lyen az otthoni élet volt.

Az alsókövespadi Pillangótelep

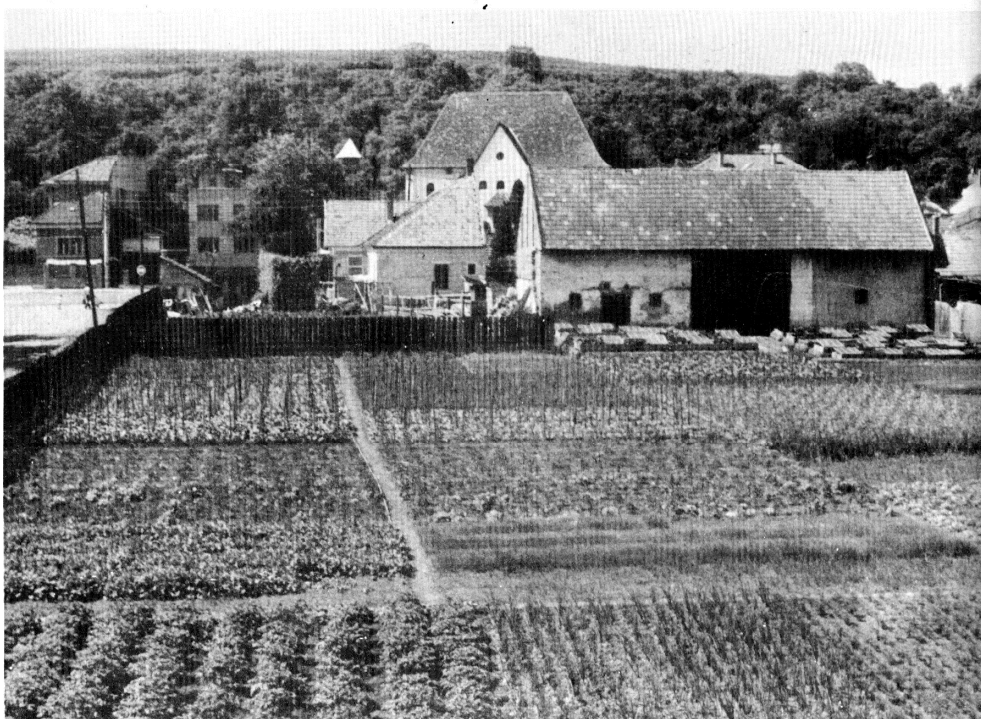
Miközben az említett néhány felsőkövespadi utca a Pata utca mentén
fokozatosan kialakult, addig az alsóvárosi hóstáti népesség még jobbára
a Külmagyar és Külközép „fertályok” hosszában terjeszkedett, amint
arról az előbbieken is szó esett. A Kövespad utcának a mai Dosztojevszkij
utcán kívüli, dombra kapaszkodó szakasza a századforduló táján még
inkább csak mezei útként biztosította a földekre való kijárást a keleti
hóstátok földészlakossága számára. Az itt élők emlékezete szerint úgy
a húszas években aztán az alsókövespadi szántókon is megjelentek az
első kicsi házak.

– Először, kérem szépen, csak az alsó fele volt lakott a Kövespad
utcának. Abban a részében inkább iparosemberek laktak, s egypár tiszt-
viselő. Már ide is került azért vagy négy-öt, Külközép utcából kiszoruló
földészcsalád. A legtöbb házban aztán nagyon sokan találtak kovártélyra
olyanok, akik, nagyapám szavaival élve, még csak fél lábbal léptek ki
az önálló életbe. Egy Vajas György nevű csizmadiánál például, akivel
apám is sokat dolgoztatott, s aki úgy tudom, hogy valami györgyfalvi
származású volt, na, biza ott négy család is lakott: a Farkas Márton
csizmadiasegédé, Tárkányi József dohánygyári munkásé, Szabó György
kőművessegédé, Hatházi Istváné, aki ugyancsak kőműves volt. Ezeket az
embereket vagy a közeli dohánygyár csalta ide, vagy az építkezések meg-
kezdése, vagy pedig már az itt lakók kiszolgálása, az olyan mesterséget
üzők esetében, mint amilyen például a csizmadiaság volt. A Kövespad
utca felkanyarodott aztán a tetőre, és ott kettéágazott. Az egyik ága, egy
rongyos szekérút, olyan mikor-poros-mikor-száraz, az egyenesen a föl-
dek közé vezetett. A másik, a Kövespad tulajdonképpeni folytatása,
amely a későbbi Méhes utca lett [ma Septimiu Albini], az a Pata utcára

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

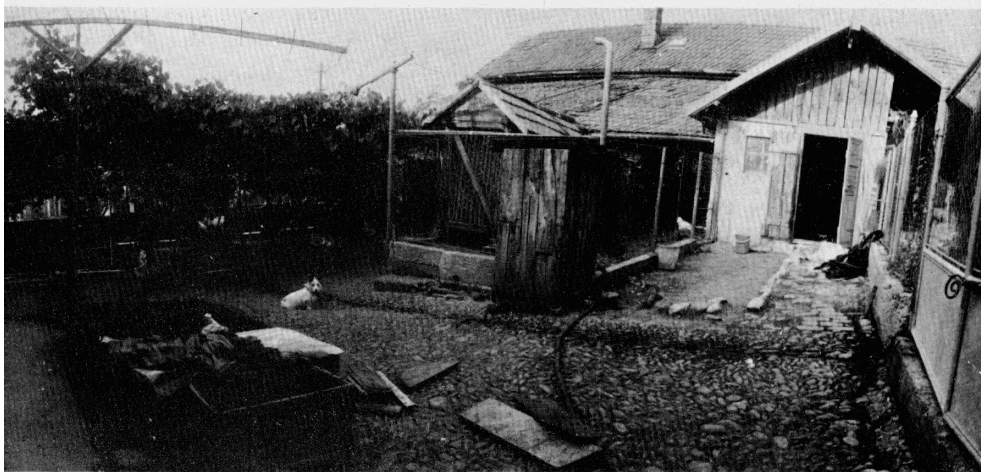
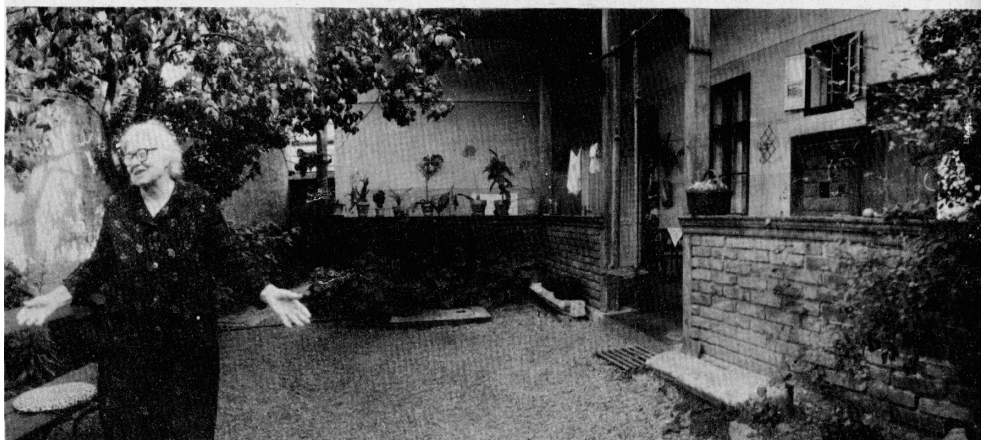
[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

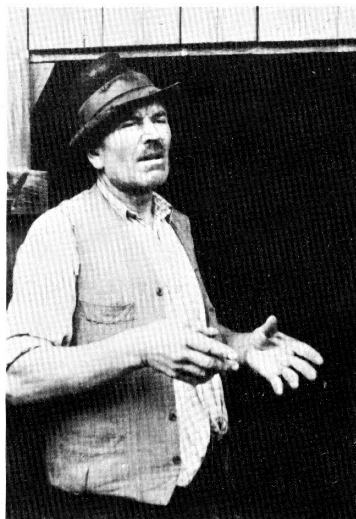
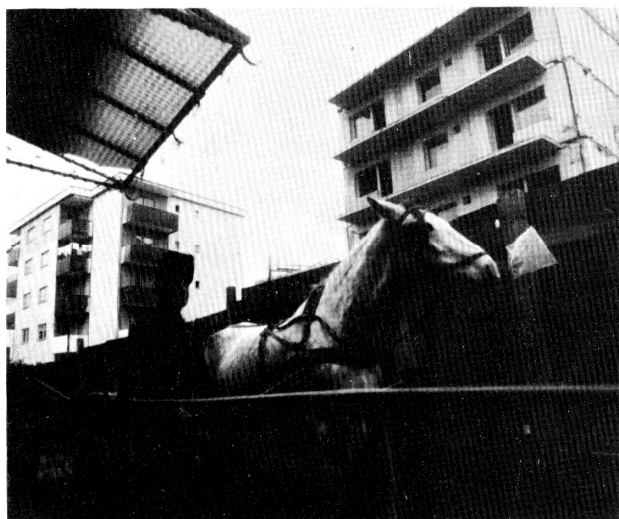

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

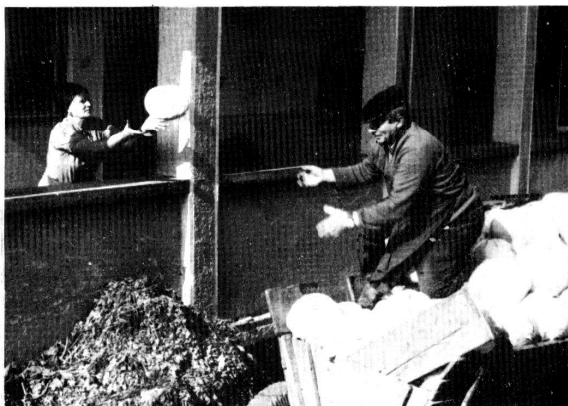

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

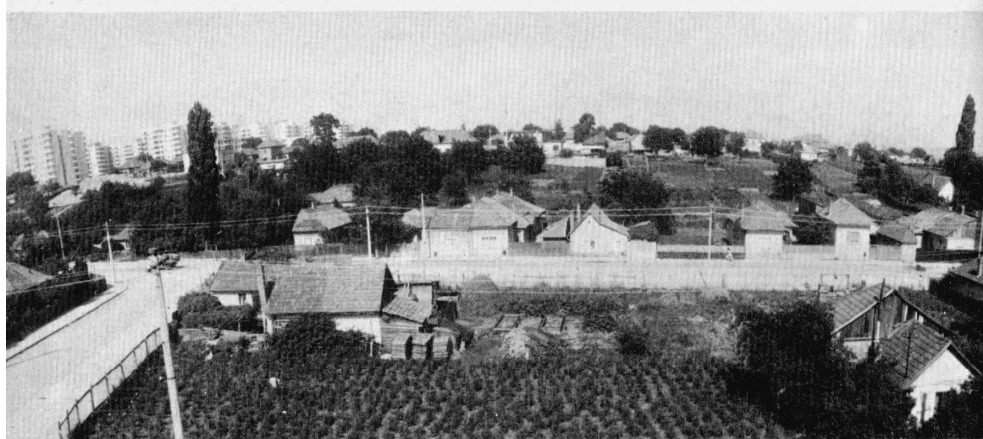

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

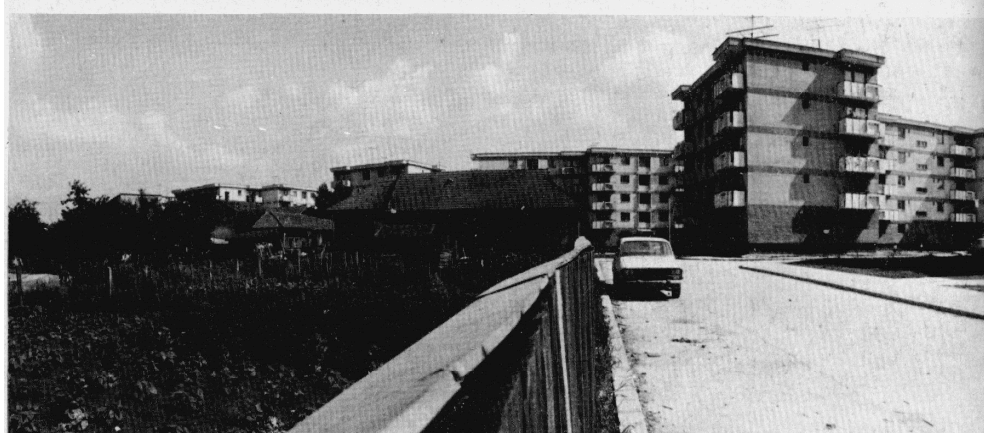
[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

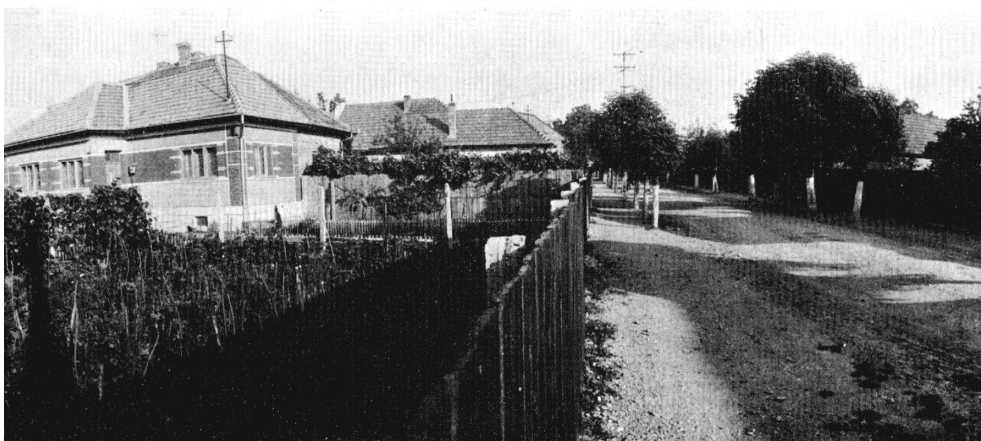
[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrűi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűréi

kanyarodott ki. Ennek a jobb fele, ugye a város felőli oldala már a húszas évek elejére felparcellázódott, s részben be is épült. A szántók felőli oldala azonban csak akkoriban kezdett benépesülni.

A Pata utca felé kanyargó Kövespadi út jobb oldalának kiépülése közben még egy kis utca is megnyílt belőle, vissza a város felé, kettévágva az addig hosszan felnyúló kerteket. Először Pataújsornak, majd később Csákány [Minerilor] utcának nevezték el ezt a – század első évtizedében még ötven házból állott, azóta pedig legalább nyolcvan háznyira gyarapodott zsákutcát, melyet a Pata utcával a Kövespad utcán kívül később még kettő, a rövidke Kapás [Săpătorilor] és Ásó [Hîrlețului] utca is összekötött. E három oldalsó utca betelepítőinek és későbbi lakóinak a foglalkozása nagy vonalakban megegyezett azokéval, akik a Pata, Munkás és Szántó utcákat népesítették be.

A Kövespad utcától kifele azonban már a földészlakosság is jelentős rétegét tette ki a „telepeseeknek”, a két keleti hóstát népe ugyanis éppen e területek benépesedésének időszakában, a második évtized végén, harmadik elején kezdett gyorsabb ütemben a városszél fele kiszorulni, s a külterületeken biztonságosabb otthont keresni. A kiszorulókkal együtt a fiatalok is egyre nagyobb számban kezdtek az addigi határba, kisebb-nagyobb földdarabkák sarkába építkezni.

– A szülői háztól el kellett menni, mert ez volt az élet rendje. Sok volt a gyermek, mindegyik el kellett kezdje valahol az önálló életet. Hat-házi Gyuriéknál például, a Szamosköz utcában [ma Barbusse], tizenhét gyermek volt! A Krizbai [Mărășești] utcában pedig Tárkányiéknál huszonegy! A Toroczkaiknál is vagy tizenegy testvér nőtt fel. Még hallva is végigfut a hideg az ember hátán. Pedig akkoriban úgy volt az, hogy akinek két-három gyermeke volt, az szegény ember volt, annak azt is mondták, hogy csóró! Na, mit csinálhatott a fiatal? Ment kifelé, valahol talált egy olyan földet, amelyik megfelelőbbnek mutatkozott, arra aztán épített. Akkor megfogadott valami földet, s kezdte az életet. A szegény fiatal biza béresföldeken kezdte! Ha például Külközép utcában eladott valaki akkoriban egy házat, azért kapott jó háromszáz-háromszázhatvan-ezer lejt. Abból pedig kinn a határban legalább három-négy gyermek építhetett.

Az évtizedek során az alsóvárosi hóstátnak – különösen a Külközép utcának – a szóródásterületévé is vált a Kövespadon kialakuló Újalsóváros. A hely közelsége s az a tény, hogy a kövespadi földeknek akkoriban egynegyedét birtokló földészek – egy-két kivételtől eltekintve – alsóvárosiak voltak, mindenképpen magyarázza, hogy az addigi kövespadi szántóföldeken megtelepedő földészcsaládok hetven százaléka Külközép utcai, további tizenkét százaléka pedig Külmagyar utcai, tehát ugyancsak alsóvárosi volt (vö. *Változó valóság* 1984. 81.).

– Még kis fiúcska voltam, amikor úgy huszonegy táján ez az Alsókövespad igazán elkezdett felparcellázódni. A Kövespad utcából kiinduló mezei útnak, amelyik egyenesen előre ment a tetőről, elsőbben Pillangó utca lett a neve, ugye Fluturilor, most Művész [Actorului] utca. De a környéken rajta maradt, hogy ez a Pillangótelep, sokan úgy mondják ma is. Na, elég az hozzá, hogy úgy a húszas évek elején kezdtek errefelé is eladogatni a földeket házhelynek. Emlékszem, hogy a Méhes utca bal oldalán, a Pillangó és Pata utca közti részen is egy legalább

hétholdas terület bomlott szét abban az időben. Egy Zágoni fiú vett abból vagy két holdat, Nagy Ferenc egyet, Szilágyi is egyet, egy Túrós nevű fakereskedő két holdat, egy román ember pedig szintén egy holdat. Ezek rövid idő múlva rendre építkezni is elkezdtek. Aztán kifelé, úgy huszonötben megalakult a következő keresztutca is, a Pata utca felé, azt kérem, Iulius Caesarról keresztelték el legelőször, a mostani rendszerben változott át aztán a mai Arieşului-ra. Egy Albert István nevezetűnek a földje melletti mezsgyéből lett az út, s tovább egy Airizer nevű városi mérnök földjének a szélén mérték ki. Akkortájt igazi nagy dolog volt, kérem, eladni a földeket házhelynek, me' a város vette el, adott künnebb nagyobbakat helyettük, ha pénzért kelt el, akkor is majdnem kétszer akkora szénafüvet vehetett az árából. Egy tizenkét-tizenhárom méter széles és jó kilencven méter hosszú házhely és kerthelység belekerült vagy negyven-negyvenkétezer lejbe akkor, amikor hat-hétezerért már egy jó fejőstehenet lehetett kapni.

Ahogy aztán nőtt, gyarapodott a Pillangótelep, úgy tolódott egyre keletebbre a városi terület határa is. A Kövespad utca helyébe csak rövid időre lépett szélső utcának az Aranyos utca, mert csakhamar már még keletebbre is kialakulóban volt egy következő, az emlékezet által Gyárfás Jenő utcaként is emlegetett mai Beszterce [Bistriţei] utca. A Pillangótelep beépülésének is megvan tehát a maga sajátos, szinte utcákhoz kötődő élményanyaga!

– Amikor elkezdődött, akkor, kérem, a Pillangó utcában alig néhány ház állott! Egyik oldalon a Diószegi Pista bácsié, s egy tizennégy gyermekes határpásztoré, a Guli Kiliné volt a két felépült ház hosszú ideig, a túlsó felin meg Máté Pista bácsié. Aztán rendre felépült a többi is. Kifele menet jobb oldalon volt a hóstáti sor, mert nagy kertek húzódtak a házak mögött, kiváló zöldségesek. A másik oldalon inkább iparosok, gyárba járók telepedtek le. Egészen csak a negyvenes évekre épült be, emlékszem, hogy egy üres telekre, nem volt jó semmire, mert köves volt, sokat jártunk játszani. Úgy mondtuk annak, hogy a rét, na, az volt a környék gyermekeinek találkahelye! Volt ott aztán játék! Közben ugye itt is épült valami, ott is, hát mentünk, jól rabló-zsandároztunk a téglarakások, effélék között. Épített egy Kovács nevezetű a Bulgária-telepről, Moldovan bácsi, aki mészáros volt, Deákné, valami napszámos, Băbălău a szövödéből, na, így került össze rendre az utca népe. De nemcsak az utcát, a környéket is mindenki ismerte, név szerint az összes családokat, olyan kevesen voltunk! Toroczka Misit, Gyurit, aztán egy illetőt, akit mindenki úgy hívott, hogy Picu kapitány, ezek mind az Arieşului-ban laktak, a régi Iulius Caesárban, Nemes bácsi, a fiákeres, akinek annyi gyermeke volt, hogy tán ő se tudta hány, az a Pillangó utcában. Jött ide aztán a város minden résziből való, sziki is, komjátszegi is, borháncsi is, györgyfalvi is. Idővel aztán pillangótelepiek lettek mind!

Egy kicsi utcácska nyílik bal kéz felé az egykori Pillangó, a mai Művész utcából. Alig hosszabb száz méternél, s mindössze tizenöt ház épült benne a húszas évek legvége óta. Vannak, akik több mint ötven év múltán is itt élnek a velük együtt öregedett kicsi házaikban, melyeknek felépítése annak idején olyan nagy megvalósításnak számított. Úgy kémlelhették hajlékukból az évtizedek hozta változásokat, az utcabeli átépülést, a szomszédok cserélődését, mint ahogyan a kezdet kezdetén az

első melléjük költözők megjelenését a kifarcellázott szántóföldeken. Fiókok alja őrzi az egykori szerződéseket, vásárlással, építéssel, kölcsönök visszafizetésével kapcsolatos szelvényeket. Az eseményeket pedig azok, akik átérték őket:

– Régi hóstátiak mondták, hogy valami Fajk nevű hídelvei birto-
kosnak volt ezen a részen vagy három hold szántója valamikor, mellet-
te pedig, a város felől, egy Jakab György nevű Kövespad utcainak. Én
csak annyit tudok, hogy mielőtt felparcellázódott volna, ide a KAC (ti.
a Kolozsvári Atlétikai Club) akart futballpályát építeni. Abból aztán
nem lett semmi, s így adták el házhelyeknek ügyvéd által. Mi egy Tanța
nevű Szamosköz [Barbusse] utcai kőművestől vettük át a telket, úgy ke-
rült az ő tulajdonába, hogy valaki építtetett s nem tudott fizetni. Ami-
kor először ide kijöttem, a megadott címmel a zsebemben, azt gondol-
tam, hogy uramisten, én a világ végén járok! Egypár apró házacska a
Kövespád utcában, s néhány jobb villa fenn a tetőn. Azon túl tiszta
krumpli, korai zöldség, kukorica, árpa, búza, lucerna. Szóval olyan falu-
hely volt az egész környék. Az utcánkban talán csak az Izsó család háza
volt már meg, és a Péter bácsié, aki először Gálfínál dolgozott mint asz-
talossegéd, aztán önállósította magát. Egy helyért harminkétezer lejt fi-
zettünk, olyan negyvenszer-tizenöt méteres volt a telek. A kispénzű vett
féltelket, a gazdagabb kettőt. Volt, aki egészet vett, hogy egy-két év múlva
felit eladja drágábban és az építésbe legyen pótlás. Mindenki úgy spe-
kulált, ahogy tudott. Került ide szobafestő, asztalos, sofőr, egy dohány-
gyári éjjeliőr Szászlónáról, nyomdász és berakónó, péksegéd, Gorgan
Vaszi, a mérleges, egy moldvai származású őrmester, akinek tanár és dok-
tornő lányai vannak már azóta, egy Györgyfalváról beköltözött cséplő-
gép-tulajdonos. Ezeket a régieket, higgye el, jobban elősorolom, mint a
mostaniakat! Még névleg is! Jó szomszédság volt! Igaz, hogy csak alig
tizenöt évvel ezelőtt rakták ki a járdát, és az út most is porondos. De
bármikor jöhettünk, nem volt azért félős a hely...

Nem kevesebb, mint hét ilyen rövidebb-hosszabb utca alakult ki a
Pillangótelep északi, mintegy harmincholdnyi területén. Külön neve is
volt (van) ennek a résznek. Öregek úgy emlegetik ma is, hogy a „bánya-
felett”. Északnyugatról a Budai Nagy Antal utca kertek dombra kúszó
végei képezték a telep határát, valamivel kinnebb pedig ott mélyedt a
Kövespad oldalába a néhány utcányi pillangótelepi kiskörzet nevét adó,
több mint kilenchozdas városi porondbánya. Bejárata lentről, egykori
Külközép utcából nyílt, közel a Cigánypatak már emlegetett, városszéli
hídjához. Ez a bánya éppúgy hozzánőtt a régiek életéhez, mint maga a
kövespadi dülő, a megélhetést biztosító zöldségeskert vagy az istálló. A
bánya homokot adott, az pedig mindenki számára szükséges volt a maga
építette kis házhoz, az udvar kialakításához.

– Elsőbben a szamosfalvi úttól balra, abban a gödörben volt a po-
rondbánya, s csak 1913-ban nyílt meg ez az újabb. A városé volt a
bánya, innen vitték a fogatok az építkezésekhez, az utcák javításához a
porondot. Vitte a város is, de pénzért bárki vehetett onnan. Apám is
megterítette minden ősszel az udvart. Arra is emlékszem, hogy a Farkas
[Kogălniceanu] utca négy szám alá kellett a pénzt befizetni. Szép hóstáti
kapu volt a bejárata, amit minden este becsuktak. Egyik felől lakott

Tárkányi Misi, a másikon Ambrus Feri. Ott a bányában aztán mindig meg lehetett kapni a baktert, Péter bácsinak vagy bágyé Petrunak szólította mindenki, mert román ember volt, aki adta ki azt, ami kellett. Ez így ment jó ideig. De azután, mivel be is vájtak már elég jól a Kövespad oldalába, ami kikerült, az a mennyiség elég sem volt az összes utcákhoz, építésekhez, úgy harminc évvel ezelőtt teljesen megszűnt innen a kőhordás. Ma már csak a hajdani lépcsős feljáró emlékeztet a régi időkre, amikor gyalog a tetőre állandó volt itt a feljárás. A húszas években nagyobbérszt szántók, kaszálók birodalma volt a bánya fölötti hely. És a gyermekeké! A Külközép utcai kertek tetejét Meggyestetőnek keresztelték, mert meggyfákkal volt tele.

Jó szánkázóhelyként emlegetik az idős környékeliek. És úgy mondják, hogy az egykori lucernásokat is gyakran tapodták össze a rongy-, majd később teniszlabdával kótyázó környékeliek legénykéik. Aztán a régi földek vonalát ma is kirajzoló utcák kerítették hatalmukba azt a területet is, s az utcákba költöző iparosok, gyári munkások, tisztviselők, üzleti eladók, színészek kisebb-nagyobb kertes házai.

Buszgarázs az udvaron

Amire az Alsókövespad utcarendszere kialakult és rendre eltűntek az utcák házsoraiban a még megmaradó „foghíjak”, üres telkek is, a Pata utcában már autóbuszok jártak, ahogyan a visszaemlékezők mondogatják, „gátásnövel”, vagyis jegyárusítóval. A „Pupihegyig” – az akkori Iulius Caesar utcával szemben a Pata utca fölé emelkedő dombig – jártak a „priváti buszok” a negyedik évtizedben, ott fordultak meg a domb tövében, hogy aztán visszadöcögjenek a városba a „krumpliköves” utcán. A „buszos világ” beköszöntése azonban nemcsak az új közlekedési lehetőségeket jelentette a kövespadiak számára. A környék lakói úgy hozzászokhattak néhány esztendő alatt a motorburrogáshoz, mint alig egy-két évtizeddel azelőtt a bérkocsik lovainak patkókopogásához. A busztulajdonosok és sofőrök jó része ugyanis itt kint lakott, valamelyik húszas-harmincas években kialakított kövespadi utcában.

– Azt hiszem, úgy alakult ez, kérem, hogy éppen akkoriban jöttek be a buszok, amikor ebben a fertályban volt a legkönnyebb, legelőnyösebb az építés. Így aztán, különösen az elején, amikor még az udvaron épített garázsban állt a busz, mint manapság a kicsi luxus, még amikor nem volt meg a városi garázs, akkortájt telepedtek le errefelé a buszosok. Két testvér lakott a Pillangó utcában, valami székely származásúak, ahogy mondták. Az egyik Vigu lett, a másik Vígh maradt. Mind a kettőnek külön busza volt. Nem messze tőlük a mindenki által ismert Kudla bácsi lakott, aki szintén priváti buszos volt. De az elsők között is a legelső egy Andreican nevezetű volt, aztán egy Păcurar Ioan, akinek a sofőrje, Kécskei Károly később Molnárral állt össze, s szintén önállósította magát. Emlékszem még egy Gaboreanura, akinek olyan vidéki járatai voltak, mint a hidegszamosi, szilágysomlyói, páncélcsehi, hídalmasi. Cristolțean, Borka, szintén buszosok voltak! És még egy ennyit tudnék felsorolni, ha nem nyomna a nyolcvan év! Erősen kezdetén állott még akkor az autózás. Óriási csodálkozás övezte, emlékszem, az első kocsikat. Buick és Chevrolet kocsik voltak az elsők, aztán megjelentek a négy-, hat- és nyolchengeres Fordok. A végén már a Ford lett a

totumfaktum, mert azt vették a legtöbben, mert a legelőnyösebb vásárt kínálta a kirendeltség. Tulajdonképpen nem is kocsikat vettek a vállalkozók, hanem alvázakat és motrot. Volt egy Rigó nevezetű, aztán egy Papp János, mindkettő a Külközép utcában, ők foglalkoztak karosszériakészítéssel. Nem voltak valami komoly dolgok azok az első buszok, a fából készült és bepléhezett karosszériával nyomott legalább harminc mázsát egy-egy kocsi. És biza nem volt olcsó mulatság sem, hiszen vagy kétszáz-kétszázötvenezerbe belekerült a motor és az alváz, s újabb hatvanezer lejbe, akkori pénzben, a karosszéria. Én, kérem, már az elejétől benne vagyok, hiszen 1920-ban álltam be inasnak a Külközép, vagy ahogy akkor mondtuk még, Honvéd utcai Leonida-garázsba. Ez és az ugyanebben az utcában állott Szabó-garázs szolgálta ki akkoriban azt az alig kétszáz kicsi és nagy automobilt, amely a vármegyében volt. Most is előttem vannak az egykori Austro-Deimlerek, Opel-Blitzek és egyébek. Mintha igaz se lett volna, olyan hihetetlennek tűnik az egész, mai szemmel. Persze nem nézték valami jó szemmel akkor, amikor kezdtek szivárogni a kocsik a városba, ha valaki vezető volt vagy pláne szerelő. Hány mama állt elé, amikor már éppen melegedett volna be a parti, hogy kérem, mától ne látogassa a lányt, nem tartunk igényt az ismeretségre, mert mocskos a mestersége. De biza akkor jók voltunk, amikor jöttek, hogy Kudla bácsi drága, vagy Glodics úr kérem, kellene menni Félix-fürdőre vagy valahová búcsúba! Csak fogadták meg és mentek, döcögtek, recsegve-ropogva karosszériájukkal a kocsik. Mocskos volt, de jó mesterség, akkor indult. Harminc lej volt egy órabér, s abból biza egy elsőosztályú helyen megebédelt az ember. Kialakult a kuncsaftkör, s biza prémgalléros, kétsoros, hátul letűzött lordkabátban jártunk, fehér selyemsálban, széles karimájú, széles szalagú nagy kalapban, finom bőrkesztyűben. Azt nem minden munkás engedhette meg magának! Mi igen, mert volt miből kifizetni. A buszosok is jól éltek, a „gátásnő”, ugye a taxizó, összeszedett napi 3–4000 lejt, ha jó fuvarvonalat kapott a kocsi. Abból jutott a Vilson [Reșița] utcai Vasas-klubban rendezett autóbuszbalokra, házra, garázsra is. És még a részleteket is lehetett fizetni rendesen. A harmincas évek végére már vagy negyven kocsi lett a városban, ha jól emlékszem.

A szélső utca

Ekkorra már a mai Beszterce utca [előbb Gyárfás Jenő] jelentette hosszan elnyúló kertjeivel a keleti városszélt ott a Kövespad tetején, a Porondbánya felett. A helyi emlékezet szerint még a harmincas évek elején is csak a város felőli oldala volt beépülve, kifelé hosszan – a mai lakónegyed helyén – kövér szántóföldek húzódtak a Patai út két oldalán, a városi tavak és az Eperjestere irányába. Utolsó kialakult utcája maradt ez a Kövespadnak a húsz-huszonöt évvel ezelőtti időnkig, mígnem a nagy építkezések a jelenkori terjeszkedést hozták.

– Kérem szépen, az én apám már 1919-ben megvette ezt a helyet, de tiszta tanya volt itt a földek között az a pár kicsi faház, ami létesült. Az öreg fuvaros volt. Anyám hóstáti származék volt, de a kicsi kertből nem jutott árulni. Füziné lakott még itt, és Marosán, mind olyan munkáscsaládok, dohánygyárban, szövődében, ilyen helyeken dolgoztak. Én, kérem, igaz, már később, de pontosan egy órát mentem a Kétvízközbe,

a kendőgyárba, mert ott voltam munkásnő, a városnak majdnem a másik végében. Tulajdonképpen egy Cosmuțae volt ez a rész, az Orbán Balázstól a Pata utcáig pedig egy Juhász nevű postafőnöké. Azok parcellázták föl olyan tizenkétszer ötven-hatvan méteres helyekre. Valójában a harmincas években kezdődött meg a betelepedés! Akkor kezdtek megszaporodni a házak, de nem a Pata utca, hanem a Várostopó utca, a mai Szopori út eleje irányából, a régi vám felől... Ott volt ugye a Kirkósa-kert az utca közepin, na, az, kérem, még most legutóbb is üres volt, s csak vagy három éve lett blokk oda! Csak akkor épült be.

Szinte mindenik házban él valamilyen formában az egykori utca emléke:

– Olyan sár volt itt, kérem, hogy még a harmincas-negyvenes években is alig lehetett járni eső után. Amikor mentünk lefelé a városba, mindig meg kellett álljunk a Kövespad utcában, ott volt egy kút, annál mosogattuk sorban a cipőnket, csizmánkat. Amikor 1934-ben édesapámékkal ide kiköltöztünk, alig volt még vagy négy-öt ház az egész utcában, a mi felünkön az öreg Kiss néniéké, a Szabó Jancsiéké, Deretei bácsiéké, Bleján szabóé, Ilie nevezetűé, akinek csak úgy mondtuk, hogy „pék bácsi”, talán Ghiolțan volt a rendes neve. A másik oldalon is csak vagy hat ház ha elkészült addigra. Ott egy kovácsműhely volt, aztán mellette kicsi munkásházak. A többi helyen krumpli, korai zöldség, kukorica az egyik évben, búza és árpa a másikonban, s ugye lucerna is, amennyi kellett.

– Az apámék háza '36-ban épült, a miénk '47-ben. Vagy tizenöt hóstáti ház állott már akkorra, s még gyermekkoromból emlékszem, hogy telides-teli volt az utca fehér libákkal. Nem volt olyan ház, ahol legalább tizenöt-husz liba ne lett volna, s azok egész nap az utcán járkáltak nagy csapatokban, nagy gágogással, s az út mentén csipegették a zöldet! Ezt a képet, amíg élek, nem fogom elfelejteni! Nem kellett félni, hogy elüti őket az autó, még szekér is nehezen járt, ha olyan volt az idő. Igaz, be sem fogta senki a másét, el se lopták, attól nem kellett félni. Mind kicsi iskolások baktattunk le a Magyar utcába, úgy hívták apámék, hogy a Kőrös-féle iskolába, mert az volt az igazgató-tanítónk, a hét osztályt többen ki is járták nála. Mentünk le az Orbán Balázson, Kövespad utcán, aztán a Dohány utcán. Később, amikor már piacra vittük az árut, a zöldséget, akkor fel a Külközép utcán, onnan végig a Postakert utcán [Cuza Voda], az lett a szokásos útirány, amíg aztán a szekeket legtöbb helyről ki nem szorították.

– Szép pázsitos utca volt, igazi falusias utca! Amennyi majorság az udvaron volt, az mind ott kinn tanyázott. Reggel vittük ki a teheneket, az újalsóvárosiaknak itt fenn volt a találkahelye a Pata utca végiben, vagy ötven állat volt a csordában, mentek ki a Bihalyrétre. Este gyűltek ki az emberek, várták a marhákat, egyet szivaroztak, elbeszéltek a napi dolgokat. Aztán csak tereltük be az istállóba, és kötöttük bé, mi, a a nagyobbacska gyermekek. Később aztán, inkább fiús házaknál, a Szász Feriék csűrjében, Szász Gyuriéknál, Kerekeséknél, vagy másoknál is, jó bálakat rendeztek, az iparosok pedig jártak le a Börös-otthonba. Volt egy öreg zenész, Mezei bácsi, az Agyagdomb felé, az járt ide ki mindig, ha húzni kellett.

Az utca sokáig városszél maradt, még az ötvenes években is épültek addigi üres telkekre családi házak. A város felőli oldalán megmaradt a munkás-iparos jellege, a szántók felől pedig a hóstáti melegágyak sokasága s a zöldségágyasok végeláthatatlan sora állott a hosszú kertekben. És éppoly rendben, egyformán állottak egymás mellett a leveleskapuk mögötti, szőlőlugasos udvarok szegletében a földészek háromablakos házai is, melyeket mindenki „giblisházaknak” nevezett itt fent is, akárcsak a többi „hóstátban”. Változatos mintázatú oromdíszüket szinte kivétel nélkül a környék egykori híres ácsmestere, a hóstátiból lett iparos Diószegi Mihály készítette, aki a Pillangó utcában telepedett volt le. Ácsok, kőművesek munkájának eredményeként alakultak ki az itteni összefüggő házsorok. Közöttük pedig sok helyütt nagy kiterjedésű kertrendszerekké változtak a régi szántók. Kerítés nemigen szabdalta fel e területeket, mindenki tudta így is, hogy melyik az ő mezsgyéje. A kerítés fölösleges volt, árnyékot vetett volna a zöldségek palántáira. Olyanná vált tehát egy-egy ilyen nagy, házakkal körülkerített terület, mintha egyetlen kert lett volna, paradicsomkarók lándzsaerdeivel, melyeket katonás rendben váltottak fel a többi zöldségféle ágyasai. Ez volt a Pata utcai, pillangótelepi földészvilág. Tözsomszédságában a kora reggeleken gyárakba indulóknak, az iparosoknak.

Két életforma alakult tehát ki e városrészé váló külterületen (is). A szekerek a szántók felé indultak, percnyi pontossággal a kora reggeleken, a munkásnépet a városi gyárnegyedek felé térítette a dudaszó. A kettő kiszolgálójaként, a Pata utcában pedig kinyitottak rendre az üzletek, a Nagy Károly-féle mézsárszék, a Berta- és Kádár-féle pékség, Pávai Károly fűszer- és csemegeboltja, a Téglás-vendéglő és a Szabó-féle hentesbolt ajtajain, kirakatain dübörgött a felhúzott, legtöbb esetben Marc-Turda feliratú redőny.

Épülve, gyarapodva, újabb nemzedékeket felnevelve élte csendes, városszéli életét a környék, mígnem – több más körzethez hasonlóan – a szántóföldek, a Bethlen-rét felől közelítő lakónegyedi építkezés újabb nagy változások kezdetét nem hozta a hatvanas évek elején.

A „Pupihegy” felett, Felsőkövespadon

Alaposan elcsodálkozna valamelyik hajdan volt földészgazda a Felsőkövespad mai arculatának láttán. Az Alsóváros vagy az alighogy kialakult alsókövespadi utcák valamelyike felől a Kövespadi úton, a későbbi Méhes utcán feldöcögő, a „Pupihegyre” megérkező vagy a Borháncsi útra kijutó szekér ugyanis még a húszas évek legelején is szántóföldek között folytathatta útját. Most azonban még hosszasan kellene lovait biztatnia, amíg a házak közül a határba jutna. Mert a Szántó és Munkás utcák teljes beépülését követően, részben az alsókövespadi építkezéssel párhuzamosan, részben pedig azután, a Felsőkövespad is a lakott városi terület részévé vált. Egyfelől a Pata utcából leágazó és dombra kúszó, másfelől a Györgyfalvi útból keletnek induló mezei utak váltak városi utcákká az elmúlt hat évtized során. A Györgyfalvi alsó bejárón három, a Györgyfalvi felső bejárón huszonhárom házastelek volt az 1914. esztendőben. Az ezekből kifejlődött Alkony [Amurg], illetve ma a Vasile Lupu nevét viselő utcákban már hatvannégy és kilencvenhét házszám létezett nem egészen harminc év elteltével.

– Keresztben mérték ki itt a földeket a tagosításkor, a Györgyfalvi úttól a Kövespadi útig, s a Kövespadi úttól a Borháncsi útig. Azért az utcák is úgy nyíltak, keresztbe, amikor valamelyik földdarab felosztódott. Kimentünk a hegyen, a Pata utcától föl, ott egy ház se volt még a tízes évek elején. Szántó volt az egész. Csak a Magyar-telepen lettek házak már tizennégy előtt, a Méhes utca és a Györgyfalvi út között. Egy pénzügyi úrnak, úgy tárgyalták annak idején, doktor Magyar Gézának volt ott egy nyolc-kilenc holdas helye, azt parcellázták, abból lett a telep. De arról is, erről is mind szántók voltak az elején. A mostani Heltai utca alakult ki elsőnek a telep tetején, de az is csak később. Még farkas járta helyek voltak ezek télidőben!

A Györgyfalvi útból telkek mentén keletnek induló és a Pata utcával párhuzamos keresztutcák java része nem ért véget a Méhes utcának és Kövespadi útnak ma is szinte egyforma gyakorisággal emlegetett Septimiu Albini utcánál, hanem valamennyi a Borháncsi útig folytatódott. Eközben a Pata utcából is több utca nyílt a domb felé, keresztelve az előbbieket, s egyre a délebbi, magasabban fekvő része vált lakottá a három – már ismertetett – alsókövespadi utcának, az egykori Méhes, Caesar és a Gyárfás, tehát a mai Albini, Aranyos és Beszterce utcáknak Pata utcán túli folytatása is. A felsőkövespadi beépülés kezdeteit a húszas évek elejére helyezi az emlékezet, a Pillangótelepéhez hasonlóan. Aztán ahogy egyre kinnebb jutnánk a domboldalon, úgy kerül hozzánk időben fokozatosan közelebb a házépítések időpontja.

– Úgy emlékszem vissza, kérem, hogy a parcellázást a város végezte a húszas évektől kezdődően. Kártalanították azokat, akiké a föld volt, hat holdért biza még tíz hold szénafüvet is kaphatott, vagy földet távolabb, aztán kijelölték a házhelyeket. A Pata utca mentén ugye addigra már mind a két oldalon jól túljutottak a házak, először folytatódott az építés ezek fölött a beépült részek fölött. A Petru Rareș [mai Jugoszláviai] utca kialakulása például az első között volt. A Pata utca mentén akkor még egy Kilin Miklós nevű Külközép utcainak a földje húzódtott, vagy másfél hold, felette egy nagy birtok, szinte az új utca egész jobb fele kertestül abba lett, több mint kilenc hold. Korbuly Bogdának volt a tulajdona, a fölött pedig a Zágoni Sándor bácsi földje. Már nem tudom, melyik a három közül, de egy bizonyosan akadékoskodott, nem akart a várossal egyezésre jutni. De a végén csak házak lettek az egész térségre!

A század negyedik évtizedének végére a negyedik keresztutca magasságáig vált már lakottá a Felsőkövespad, de a mintegy hatszázötven beépült telek szomszédságában még nem kevesebb, mint százötven üres telek, befejezetlen ház, parlagon maradt házhely is állott. Így tehát nem csoda, ha az azóta eltelt évtizedekben is sok megmaradt a kertekből, melyekre a parcellázás óta nem épült fel a ház. Az emlékezet úgy tartja számon, hogy a harmincas években öl fáért, vagy pedig, ha jobb földje volt, kétezer lejért adtak bérbe ilyeneket. Az az ember érzése, ha erre jár, hogy tulajdonképpen itt fent is több világ él egymás mellett, a ma is poronddal leszórt felsőbb utcákban. Mert a gyümölcsösökké alakított, fái és rozzant kerítése mögött kis kulipintyókat rejtegető valamikori városszéli kertek mellett pirosban maradt, de lakott házak, ezek szomszédságában pedig régi, alacsony napszámosviskók következnek, olya-

nok, melyeknek csak a hátsó felét sikerült máig is elkészíteni, s az első-házra tán már sohasem kerül sor. És vannak cifra kerítések mögött pöffeszkedő, módos, emeletes újpaloták, valamint itt-ott többszintes társasházak. A Méhes utcai iskola fölötti részen, mely a negyvenes évektől errefele szűnt meg szántóföldnek lenni, felépült a huszonegy házból álló Oncsatelep. E kétlakrészes házak ma is ott sorakoznak a Bríncoveanu utca környékén, kis tornácaikkal, melyeknek boltívei sarokoszlopokban találkoznak, s melyeknek zsalugáteres ablakai, magas tetőzetükből kikandikáló lapos padlásablakai a népi építészet ízlésvilágához igazodnak. Az Országos Népi és Családvédelmi Alapból hadiözvegyek és sokgyermekes családok megsegítésére épültek ezek a házak, melyeket világos alaprajzi elrendezés, egyszerűség, kevés díszítés jellemez. Mészire virítanak széles tetőrészeik alatt fehérre meszelt falaikkal, tetszetős tornácaikkal. Ott állanak e házak az egykor megtervezett rendben, az eredetileg kétszáz-háromszáz négyszögölesre kimért telkeken, a 40–45 éves gyümölcsfák, sövénykerítések, virágoskertek között, ma már nem városszállón, hiszen az az elmúlt negyven esztendő alatt jócskán délebbre tolódott.

5. A „tömbházrengeteg”

Az Oncsa-házakon túl, néhányukat el is tüntetve, már a tömbházak következnek. Fentről, a határ irányából értek egyre közelebb az éppen-hogy kialakult felsőkövespadi utcákhoz. Így – furcsa módon – a beépülésnek hozzánk időben legközelebb álló emlékeit tüntette el leghamarabb az átépülés. Míg szinte „ősnyomok” élnek ma is az előzőekben említett Cigánysoron, a Szántó vagy néhány később kialakult utcában is, addig az ezeknél jóval kinnebb és később létesült új településrészek voltak kénytelenek hamarabb átadni helyüket a még újabbaknak. Így történt ez az Oncsatelep fölötti részen is, és a Borháncai úttól keletre, melynek páratlan sorát csupán az ötvenes évek elején kezdtek benépesíteni földészek és munkások, a város és a vidék felől érkezők kis családi házai.

– Hatvankettőben vagy hatvanháromban kezdődött a nagy építkezés. Egy nagy kapu volt fölállítva a Pata utca végében, a Beszterce utcán egy kicsit túl, ahol a Borháncai [Borhanci] út indul kifelé a dombra, mert akkor még csak odáig tartott Kolozsvár. Kinebb már szántók voltak a Patai út mindkét oldalán. A kapun aztán nagy ünnepélyességgel vonultak ki a gépek a szántóföldekre, mert az a sántierkapu volt. Először tán a Bethlen-rétre mentek, ahol régen a Layda cukrász főggye volt, s ahol most a Hermész-komplex van. Blokk lett az egész dumnyezeu itt lefelé a Bivalyrértig, a borháncai dombig, s fel egészen a Békásig! Annyin laknak itt, hogy az egész régi város belefért volna biztos a blokkokba, a Györgyfalvi negyedbe. Lement sok kicsi ház a Borháncai utcában, Pata utca végében, aztán úgy hetvenkilenc-nyolcvanban jött még beljebb az építkezés. Eltűnt a Pata utca bal fele, el a nagy kertek, zöldségesek, s beépült mind emeletes házakkal a hely, itt is és le a Piski-híd felé. Ez már így alakul! Sokszor elgondolom, hogy ahogy nagyapám kereshette volna a főggyit a kicsi kertés házak, utcák között,

úgy kereshetem majd én is nemsokára a kicsi házamat a blokkok alatt! Azt is elfelejti az ember, hogy hogy nézett ki a kertje...

Csillagvárosnak indult a Györgyfalvi negyed, a Pata utcán túli háztárban. Aztán végigterpeszkedett a déli városszélen, s most a Pata utca környékének arculatát alakítva át, egyre beljebb terjed, egyre közelebb a Cigánysorhoz, a valamikori állami faiskola helyéhez, a hajdani Szénatér utcához. A határ felől érkezik tehát a jelenlegi századvég nagy átépülése az egykori városszél felé, ahonnan alig száz esztendővel ezelőtt a fejlődő város terjeszkedése kezdetét vette.

Bontások után azért még jó ideig a régi telekrendszer szerint próbálnak meg eligazodni a hely ismerői a tömbházak között:

– Ott kaptunk blokkot, ahol a Toroczkai bácsiék háza helyén az út jobbra bemegegy, nem az elsőben, hanem ahol a kertje végében a nagy diófa volt, na, azon a részen van egy négyemeletes, abban! A lányoméknak meg a Szabó Pista kertjében, a harmadik emeleten.

Ilyen helymegjelölésekkel találkozhatunk az arculatváltás jelenlegi éveiben. És nem csupán a néhány éve lebontott Pata utcai házak, beépített hatalmas zöldségesek helyén lakók tájékozódnak ma is a régi életük emlékei szerint, hanem azok is, akiknek Borháncs utcai házáat, Beszterce utcai kertjét nyelte el a lakónegyed, s így tájékozódnak a Györgyfalvi út környékén s a Békás fele lakók is a nagy tömbházak között. Sokan emlékeznek még a legelső nekilendülésre. Pobedák jártak, egyik sarkából a másikba hordozva a szakembereket, s a társzekerek mellett Zil, Motosov vagy Steagul Roşu teherautók hozták a téglát, építőanyagot, hordták el az alapok kiásásakor kikerült földet. A környékbeliek közül sokan kíváncsian sétáltak ki ide a Pata utca végére, s biza ide-oda forgatták fejüket a szekereken mezőre s haza közlekedő földészek is, hogy na, lám, mi is készül ott, ahova azelőtti évben még trágyát kellett hordani, és ahonnan a kukoricát, káposztát kellett betakarítani. Először csak tömbházcsoportok készültek el, aztán teljességgel kialakult az új negyed. A felduzzadt mai város legsikerültebb lakótelepe. Megfogantak és sok helyütt már magas fákká is cseperedtek az első csemeték a sok zöldövezetben, elvész a gyermekzaj a tágas tömbházközök játszóterein. Itt nincs zsúfoltság, s talán az épületek sem annyira nyomasztóan egyformák, mint máshol. Sok helyütt már a második nemzedék cseperedik fel a lakótelepen. Lám, csak most alakult ki, s immár gyermekeknek átörökíthető emlékei is vannak.

A változás így alakítja az évszázadokká sokasodó évtizedek során a táj arculatát! Réges-régi apró falvak emlékét őrzik ma is élő határnevek, olyan falvakét, melyeknek lakóit felszívta a város, határát bekebelezte a városhatár. Ilyen beolvadt falu lehetett a Palocsay-kerten, a mai hóstátiak által is gyakran „Szentyékoptyéré”-ként emlegetett Szentjakabtere dülőben, és ilyen lehetett a Nagyszopor határrészben az az 1213-ban „villa Zupur”-ként említett falu, melyből a kolozsi várispán „Era pristaldust” küldte ki egy Váradon lefolytatandó per vitelére. És miközben a város egyre terjeszkedett, olyan új szuburbisok, peremtelepülések keletkeztek, melyek majdnem minden bizonnyal ugyanazon utat bejárják, mint az egykori alsóvárosi hóstátok. Alig két kilométerre a város szélétől, a Györgyfalvi út mentén ilyen településmagként fejlőd-

dött ki a Borhánacs-tanya, kifele húzódó földészek (Kőszegiek, Szalmák), de többnyire a Felek felől lennebb költözött családok (Perşa, Balea, Chirila, Dîba, Cătinaş, Şchiopu, Apahidean és mások) telephelyeként. A tanya, mely alig tizenöt-húsz ház volt ötven évvel ezelőtt, ma már legalább kétszáz házsámot számlál. De ilyen majdani külvárossá válhat a Halászbékás (egy Halász nevű egykori patikus már csak emlékezetben élő tanyája és majorgazdasága környékén) vagy a valamivel távolabbi Szopor-tanya is. Mindezek a délkeleti városrész elkövetkező, lehetséges terjeszkedésének irányjelzői. Kilométerekkel túl az egyelőre átléphetetlennek tűnő, befelé terjeszkedő tömbházvonulaton...

VI. Tóközétől a kambiátori legelőig

Az Alsóváros keleti végében, szemben a város és a Szent Erzsébet Aggház valamikori porondbányáival, a fejestehenek kijáró csordáinak gyülekezőhelye volt. Időben oly közel hozzánk, hogy a két alsóvárosi hóstátban még azoknak a nevére is visszaemlékeznek, akik a pásztorkodást felvállalták volt annak idején. A zöldségtermesztés mellett ugyanis az állattartás volt a két keleti hóstátban is a másik fő gazdasági ágazat, mely a város tejszállítóivá tette az itteni szorgos földésgazdákat. A hóstáti öregek még ma is úgy jutnak ki legkönnyebben emlékeik városhatárába, ha valamelyik – régen köddé vált – csorda nyomába szegődnek.

– Amikor az én apám olyan fiatal, erejében lévő gazdaember volt, s mi ugye kicsi gyerekek, itt nagy vita folyt arról, hogy melyik is a jobb tehén. A régiek inkább a szürkét tartották, mert az szívós, székérhúzó, húsállat is volt. De a fiatalabbak s a vállalkozók rendre eladogatták az olyant, és kezdték a tarkát, a pirosat béhozni, mert az több tejet adott. A város is ezeknek a tartását szorgalmazta. Így aztán nagy viták voltak, sokáig külön is ment ki minden reggel a két csorda! Külön a piros és külön a fehér csorda! Ott gyülekeztek mindjárt a Cigánypatakon kíjjel, ahol a két főutca találkozik, a bánya előtt. A piros ment ki Szilágyi Jóska bácsival a Bivalyrétre, a fehér pedig végig a Téglás [Fabricii] utcán, a Szentgyörgy-hegy alá. Annak a pásztora egy lupsai volt, Szász Marcinak hívták. Ott annyi tehén összegyűlt reggelente, gyönyörű, tiszta állat, hogy csuda! Csak Külközép utcából volt vagy ötszáz darab! Ez így folytatódott húsz után is még hosszú ideig.

Városszél volt a tehenek gyülekezőhelye, s a földutak mente, amerre a két csorda kolompolva és farokcsapkodva mindennaposan elhaladt, szinte teljesen lakatlan táj, nemcsak az első világháborút megelőző időkben, hanem még sokáig a háborút követően is. Városon kívüli területnek számított a szamosfalvi országúttól jobb kézre eső Bivalyrét és a városi tavak környéke, de az volt az úttól balra, a vasúti töltésig elterülő rész is, a későbbi Cukorgyár [Fabricii de Zahăr] utcai körzet, valamint a strekken túli, folyó menti lapály, ahol a Bulgáriatelep alakult ki évtizedek múltán.

Aztán a táj még megszokott életét élte itt is, amikor – éppúgy, mint a többi város körüli terület esetében – a város jövőjén munkálók tervei alapján szaggatott vonallal térképre kerültek a leendő utcák. Majd, immár a tervek megvalósulásaként, megjelentek a terjeszkedés irányát jelentő első utcacsökevények, egyre nagyobb számban aprózódtak fel erre is a telkek, s a megvásárolt házhelyekre felépültek az ide költöző régi és új kolozsváriak házai. Alapjában véve tehát ugyanazzal a folyamattal kerülünk szembe, bármelyik szegletét vizsgálónk is a városnak! A változás azonban nemcsak koronként jelentkezik más és más arculattal, hanem körzetenként, sőt szinte parcelláról parcellára más az egyéni sorsokban való tükröződés is! Az emlékezet e sajátos, ugyanúgy soha meg nem ismétlődő mozzanatokból képes elképzelhetővé varázsolni az egykori legelők közötti terület nagy változását is, a tóközi, Cu-

korgyár utca környéki vagy a bulgáriatelepi városrészek kialakulásának folyamatát. Az épülés, a kialakulás éppoly sorsfordító lehetett annak idején, mint amilyen sorsoknak új irányt szabó az ezekre a területekre is fokozatosan rátelepedő jelenlegi nagy változás, a mai átépülés!

1. A Tóköz

Régebben Tóközének [Íntre Lacuri] mondták. Ott terül el a Szamosfalvi és a Szoporba vezető utak határolta területen, az előző fejezetben tárgyalt Alsókövespadtól keletre. A századforduló táján még kiterjedt katonai gyakorlótéren vezettek keresztül az országútból erre leágazó mezei utak, a lápos, mocsaras tavak közötti rétek és legelők vagy a távolabbi szántók felé. E dűlőtől keletre már csak a jó földű Eperjestere, majd azon is túl a szamosfalvi határ következik. A tízes évek közepére aztán eltűnt a szamosfalvi út mentéről a gyakorlótér. Az emberek emlékezetében már úgy maradt meg ez a kiterjedt térség, mint Nagy Gábor akkori szállodatulajdonos – közel kétszáz holdas – szántója és kaszálója, a Nagy Gábor-tanya, mögötte pedig Bivalyrétként a város jó százötven holdas legelője, melyet a tavak és a rajta átfolyó Zavaros patak mentének zsombékos helyei tarkítottak. Igaz, hogy Szamosfalva fele még emlegetnek egy nagyobbacska szántót, mely mindig béresföld volt, de a valamikori tulajdonos nevét már nem őrizte meg az emlékezet. Ezért aztán amikor a Tóköz beépülése szóba kerül, akkor rendszerint úgy beszélnek róla azok, akik emlékezetükben hordozzák, mint a hajdani Nagy Gábor-tanya felparcellázódásának eredményeként kialakuló városnegyedről.

– A Szopori út két során már hamarabb megépültek a házak, a jobb szárnyán, a bányán felül már a húszas években. A bal oldal valamivel később alakult ki, mert ott a bányának volt valami rakodóhelye. Úgy a harmincas évek közepitől, amikor az egész Tóköz elkezdett beépülni. A második háborúkor már, kérem, az összes utca ki volt mérve, fel volt osztva a terület, de igaz, hogy nem mindenütt laktak még akkoriban. Olyan iszapos, mocsaras a két tó körül, volt, aki abból élt, hogy a nádat sarlóval szépen levágta és a hóstátiaknak a melegágyaira gyékényt kötött belőle. Egy időben azt is mondták, hogy ez egy természetileg védett terület, mert az iszap gyógyhatása ugyanolyan, mint a szamosfalvi mocsárá a fürdőnél. De ma már nem veszi azt számba senki... A vámon túl mindjárt kanyarodott fel a Tóköz utca, annak a bal oldala épült be előbb, s abból indultak ki a Szamosfalvi úttal párhuzamos utcák is, a Küküllő [Tîrnaveilor], Maros [Mureşului], Olt [Oltului] és a legszélén, majdnem a legelőknél a Duna [Dunării] utca. A két tó előtt ment ki az országútig a Szeret [Siretului] utca, a tavak után pedig a Hargita [Harghitei] utca, az is keresztbe. A Maros és Küküllő nem volt olyan hosszú, úgy húsz ház lehetett bennük az egyik, húsz a másik oldalon. De a Duna utca s az Olt folytatásában a Zsil [Jiului] utca, azok már lementek majdnem a vasúti töltésig, Szamosfalva felé. Azokban legalább hetven-hetven házsám van egy-egy oldalon.

A Maros utcában kialakított huszonkilenc házhelyből tizenhét még üres teleknek számított a negyvenes évek elején, és a Duna utcai parcelláknak is mindössze harmincöt százalékára kerültek házak akkorra.

A telep vasút felőli részében kialakított két utca közül a mai Meşterul Manole utcában még senki sem, a mai Béga utcának huszonnyolc telkén mindössze egy család lakott ugyanabban az időszakban. Az itt lakók java része tehát a második világháborút követően, az ötvenes évek elejéig telepítette be a Tóköz hét utcáját.

– Lakik itt, kérem, györgyfalvi, szénafüi, ajtoni, patai, Bakamálról, Telekfarkáról, Elővölgyből, Kötelendről, Kájánból való! De van aztán iriszi, Holdvilág utcai, Magyar utcai, Külközép utcai, magyar is, román is éppen elég! És amennyi mesterség van, abból is mind kerültek ezekbe az utcákba. Ide költözött földész, szobafestő, nyomdász, asztalos, utca-seprő, fuvaros, napszámos, úgyhogy mindenféle és fajta! A házak közül pedig nagyon sok az olyan is, amelyik csak a hatvanas-hetvenes években épült.

Különös módon a Tóköznek éppen a városhoz legközelebb eső területe került legkésőbb felosztásra, beépülésre. A Szopori úti porondrakodó hely és a Tóköz utca közötti területen ugyanis a negyvenes évek közepéig a Concordia Részvénytársaság birtoka, tanyája és gazdasági épületeinek, istállóinak sora állott az emlékezet szerint.

– Rengeteg szarvasmarha volt azon a területen, azokat tartották, s emlékszem, hogy a domb tetején messziről lehetett látni a nagy gémeskutat. Ez a Várostó utcának az elején volt, úgyhogy ez a terület épült be a legvégére! Igaz, hogy a leggyengébb is a helyek közül, mert annyira vizes, mocsaras volt. Ahol a mostani Csehszlovákiai [Cehoslovaciei] utca a szamosfalvi útból leágazik, biza egy jó nagy tavas hely húzódott, hogy alig lehetett ott eljágni! A másik oldalon volt ugyan egy-két ház már a harmincas évektől, de azért sok üres hely maradt prédán ott is! Amikor aztán 1948-ban ide beköltöztünk, nekem, kérem, negyvenötven rucám volt, s azok itt a ház mellett fürödtek egész nap a tóban, a Poruţék helyében. Tuşáék is egészen a kert közepibe kellett építsenek a tó miatt, Poruţ is, kérem, háromszor építette fel a házat, mert mindegyre süllyedt le valamelyik fele! Jártak a tehének, térdig mentek a mocsok sárba, ment az uram a szekérrel, tengelyig belesüllyedt, hogy alig lehetett kihúzni belőle.

Az utca elején még néhány éve is üres telket vagy csak kertként megmunkált területet találhatott az arra járó, azokon túl pedig „giblis” földészházakat és munkások családi házait, melyeknek kertje hosszan felnyúlt a Tóköz utcai kertek végéig. Nemcsak az első házak ideépülésének dátuma él ma is, hanem a kialakult utca alig két emberöltőnyi élete, az emberi sorsok alakulása is.

– A Kiss Samu bácsi háza már úgy ’31-ben felépülhetett, hóstáti ember volt a Szamosköz utcából. Mellette lakott Taskó Gyuri bácsi, egy munkásember, lakatos, akinek a felesége Turnu-Severinből származott, onnan a messziből került ide, hogy mindenki csodálta a dolgot! Egy kert következett, utána Hatházi Sándor háza, az is már a harmincas évekből, kicsi földészház. Eladta később, és visszavette a Külmagyar utcai szülői házat, de nem sok hasznát látta annak, mert lebontódott a blokképítéssel, és ő bele is halt. A felesége blokkos lett. Ide a helyébe egy Rucska Dezső jött, aki a Téglás utcai kertészetből ment nyugdíjba. Az, kérem, egy gyönyörű virágkertészetet rendezett ide be, rendes üvegházzal. Rengeteg palántot, aztán krizantémot, margarettát, más vi-

rágót lehetett nála kapni. Sok kertben nyíltak minden évben az ő virágjai... Azutáni telken volt Kocsárdi bácsi, valami székely származású fuvaros. Jó kettős fogata volt, azzal járt le a Berekbe, Vágóhídhöz, az Irisz-hídjához, onnan hordta a porondot. Kicsi ócska sövényháza volt, ahelyett építtette a Toroczkai fiú a szép, kereken fedeles házát. Lakott utánuk egy Butyka Sanyi, tán most lenne öregember, ha élne, de korán meghalt. Földész volt az is, és Kelemenék is, azok, akik megvették, amikor elköltöztek az öregektől, Külközép utcából. Mellettük a Katona István háza még megvolt '48-ban, de azután már üres telkek következtek. A tetőre is épült még néhány fel, a Tóköz utca felől, itt lenn a Kurucz-féle, s még vagy egypár a Szopori útig, de azok csak nemrégiben.

Lassan már csak az emlékezet rakhatja sorba a régebb volt házakat, melléjük illesztve a későbbieket s a még épülőben lévőket, pirosban maradtakat! A Kövespad felé sem kell már fölkélemleniük azoknak, akik a (még) itt lakók közül tömbházakat akarnak látni. Néhány éve új lakónegyed épül a Tóközben is, a tömbházak tehát ott szaporodnak a kertek és földszintes épületek között. Az egykori kiképzőhely, az annak helyén lett Nagy Gábor-tanya, majd a belőle kialakult hétutcányi kis városrész helyén máris tömbházak összefüggő sora fogadja az út mentén a Szamosfalva felől érkezőt. És a sokemeletes épületek a Duna utca fele, a tavak irányába is egyre szaporodnak, a hosszan elnyúló zöldségeskertekben, az átépülésnek útjába kerülő kis családi házak helyén. Ott, ahol a város negyven-ötven évvel ezelőtti növekedésekor százak találtak otthonra, a mai újabb ezrek számára épülnek a tömbházlakások.

2. Út és vasút köze

Múlt századi városhatár

A Tóközétől semmiben sem különbözik a Szamosfalvára menő út és a vasúti sínek közötti területnek, a Cukorgyár utca környékének mai arculata sem. Ide is belopakodtak az elmúlt fél évtized alatt a nagyra nőtt tömbházak, s a magukkal hozott változás sokemeletnyi magasából csodálkoznak rá a még le nem bontott házak lakóinak melegágyakhoz, zöldségpalántákhoz kötött vagy mindennaposan munkába igyekvő hangyaéletére. Sőt a Gyár és Víz [Apei] utcai kerteken át, majd a Lenin út mentén a valamikori Külmagyar utcai hóstátba is mélyen benyomultak már a hatalmas új lakóépületek. Arról a régi, vámon kívüli vásártérről indult meg e fertályon a Belváros irányába tartó átépülés, amelyen alig több mint hetven esztendeje került kinnebb a lakott városterület. Tömbházak sorjázna immár egészen a Liliom [Crinului] és a Bethlenkert [Iazului] utcák vonaláig, ahol valamikor az elmúlt század hatvan-hetvenes éveiben lehetett a városhatár.

Egy-két – a lebontott szép portákat is túlélte – kicsi ház még ma is ott lapul a tömbházak szomszédságában, az utca kövei közé búvó ablakokkal, tanújaként távoli időknél, melyeket tán már be sem képes fogni az emlékezet. És szomszédságukban olyan utcák ágaznak le egymásból, melyek nevükben még azoknál is régebbi korok jelzéseit hordozzák. Ott van például a Csertörő [Scorțarilor] utca, a valamikori „külső territórium-beli út”-ként, vagy a belőle leágazó egykori Csermalom, ma Goru-

nului utca, ugyancsak a Malomárok bal partján. Mindkettő a vargák középkori „Tser törő” malmának valamikori helyét jelzi, mely távol a vá(ros)tól, már az 1300-as évek második felében létezett, s amelynek szomszédságában egy 1557. évi oklevél tanúsága szerint a vargák beleegyezésével és bizonyos föltételek mellett a kardcsinálók is mesterségük folytatásához szükséges műhelyt és kardfenő vízikövet állíthattak fel, és amelynek kertje mellett még 1809-ben is kiterjedt kukoricásról esik említés. Annyira városon kívüli terület volt ez még a XVIII. század harmincas éveiben is, hogy itt állott például a pestiseselek kórháza, a Lazaretum, amelynek közelében történt meg – a feljegyzések szerint 1704-ben –, hogy „felesen és igen barátságosan kimenvén mind németek, mind rácok, kolozsváriak fűért Szamosfalva felé, a tizenhárom városon alol, vagy amint régen hitták, az ispotályon alol, rájuk ütven a kurucok, sokat levágnak benne...” A lakott városi terület azonban az elmúlt évszázad elejére sem terjedt túl ezen a tájékon. Sőt 1845-ben sem lépte át még a Külmagyar utcai hóstát, az akkori VI. városi tized a Malomárkot, s nem foglalt magába mást, mint a „külső magyar utsza, a ket sor ház le a’ sz. péteri templom alól, ebez tartozik a téglafelé menve, az úgy nevezet 13város”. A Tizenháromváros, a későbbi Liliom és Pacsirta [Ciocîrlie] utcák környéke, valószínűleg a 13-as babonás számból kapta nevét, mivel sáros, külvárosi, ottlakásra nem a legkellemelebb helynek számított. De lehet, hogy először csupán 13 házból állott (vö. Szabó T. Attila, *i. m.* 112.). Alig néhány elszórt major, tanya-ház lehetett akkortájt a Malomárok és a Szamos közén, „Kolozsvár Várossának Kétvízközi nevet viselő Hostádyában”, az említett tizedtől északra eső területeken. Szántóföld volt a mai Vágóhíd fele, a Dézsma utca táján, ahová – a dézsmacsúrbe – a középkori városhatárból a dézsmagabonát hordták a polgárok. 1823-ban még „Eperjesi Kert” volt a későbbi Eperjes, a mai Galați utca, s Apor-kert az 1869 körüli legszélső itteni városi utca, az Apor, a mai I. C. Frimu utca közvetlen környékén. És Hatalmas „füvelőkertje” volt a bethleni Bethlen családnak a XIX. század hetvenes éveire kialakuló Bethlenkert utca tájéka, a Malomárok nagy kanyarulatában. Ennek szomszédságában pedig, az árok bal partján, „a’ Minoriták Malma és... Szathmári P. János Úr Téglavető helyye” állott a beépülést megelőzően. Kerteket, szántókat műveltek még itt, saját vagy béresföldekként az akkor élt környékbeli, hóstáti emberek. Művelték az apák, aztán a fiúk, majd a fiúk fiai is, az élet rendelése szerint. A múlt század ötvenes-hatvanas éveitől kezdődően aztán a házak is egyre sűrűbben kezdtek megépülni, az akkori város terjeszkedéseként. Először talán a Lázár [Gh. Lazăr], aztán a Berek [Livezii], majd rendre a többi utcában is, melyek a századforduló tájára fokozatosan behálózták a Szamos-parti Közvágóhíd és a Malomárok közötti, kétvízközi területet.

A további terjeszkedés – immár a jelen század évtizedeiben – elérve az alsóvárosi vám vonalát, túllépett rajta a szamosfalvi országúttól északra is, a vasút töltése felé. Örökre rejtély marad, hogy a betelepedés nyomán kialakult házsorok, majd az azokat eltüntetett mai tömbházak alatt hol is lehettek egykoron az olyan helyek, mint amilyen „egy szegelet (volt 1817-ben) az hostad véginél a veres kereszt nevezet alatt, amelly minden Esztendőbe káposztának és dohánytermesztésre osztá-

tik ki, taxára vagy arendába adatik”. A nagy változások az emberek tudatából is kitörölték ezeknek emlékét, hogy helyükbe újabbak rögzüljenek az átélés izgalmaival. A mai idős emberek már a Cukorgyár és a Téglás utcák körüli beépülésre emlékeznek, mint ahogyan unokáik is mindenekelőtt azt az általuk tapasztalt és átélt változást fogják a kétezredik év utáni jövőbe örökíteni, amelyet a jelenbeni bontás és tömbházépítés hozott...

A Cukorgyár utca környéke

Ahol a közelmúltban felépített városi kiállítási csarnok különös alakzatú épületét, előtte a gyermekek játszóhelyéül szolgáló lebetonozott térséget, mögötte pedig a kialakított sétányokat láthatja a Szamosfalva felé menve balra tekintő, ott hosszú ideig egymás mellé épült, fű nélküli labdarúgópályákon folytak az alsóbb osztályú csapatok mérkőzései. A századelőn és a múlt század utolsó évtizedeiben még az állami utak és vasutak kavicsbányája, aztán az 1910-es évektől már a „kihasznált kavics bánya árka”, elhagyatott területe volt itt, az országút menti sávbán. Bennebb pedig, le egészen a vasúti töltésig, ott terült el és ott terült el jelenlegi átváltozó arculatával ma is a Cukorgyár utcai környék. Vajon hányan töprengenek el az épülő tömbházak és a közöttük még megmaradt, dúsan termő zöldségeskertek, kis családi hajlékok mai szemlélői közül azon, hogy mi köze lehet e körzetnek a cukorgyártáshoz? Igaz, a tájékozódni akaró számára is csak feltételezésekkel szolgálhat a „helyi” emlékezet.

– Valami gyár volt tán itt, de azt, hogy hol, még az én apám se tudta soha megmondani. Lehet, hogy ott, ahol most a süketnéma iskola van, annak a helyén. De lehet, hogy csak föl akarták építeni, de nem készült el soha... Itt, kérem, annyi igaz, hogy amióta az eszünket tudjuk, de még azelőtt se, cukrot nem gyártott senki. Így hívták az utat, így hívjuk mi is, azzal el volt végezve. De arra idő nem volt, me’ volt elég bajunk, hogy firtassuk, miért... Kihalt hely volt itt, amikor ide kezdtek telepedni az emberek, csak az iskola épületei voltak már meg az is valami javítóintézet volt.

Az utca keletkezésének körülményeit közel százötven éves múlt homályosítja, nem csoda hát az emlékezés elbizonytalanodása. A „Tégla Csűrök mellyéke” felé vezető útból a későbbi Téglás, mai Gyár utcából leágazó mezei utat ugyanis 1837 tájától kezdték „a répacukor-fabriká uttya”-ként említeni, attól kezdve, hogy a Cukorgyár-társulat megalakult, hogy gyárat hívjon életre a Külmagyar utca akkori végében. A mezei út „a Kolozsvár városa külső Magyar utcája végén lévő azon nagy láb földét” közelítette meg, „mely közelebből [ti. 1848-ban] az ottani Czukorgyár részére tartatott haszonbérbe”. Korabeli adatok szerint a répacukor-földéken dolgozóknak 7318 napra járó fizetéssel, valamint a finomítóban alkalmazandó 80–100 napszamos összesen 2487 munkanap utáni napszámberével számolt alakulásakor a Cukorgyár-társulat. A vállalkozás azonban örökre terv maradt, s magát a „fabrikát” – tizennégy évvel a szomszédságában, ugyancsak a Külmagyar utcában létesített állami dohánygyár beindulása után – 1865-ben szeszgyárrá alakították át. Egy valójában soha meg nem valósult cukorgyártási vállalkozás emlékét

örizte meg tehát ez az utcanév, kint a valamikori keleti város szélén, mely tulajdonképpen csak a XX. század második-harmadik évtizedében kezdett a lakott terület részévé válni. A betelepedés körülményeire és az azt közvetlenül megelőző állapotokra vonatkozó emlékek már élénken élnek az emberek tudatában, hiszen az utóbbi évek nagy építkezésének megkezdéséig tulajdonképpen azok lakták a Cukorgyár utcát és a környékén kialakult tizenkét utcácskát, akik annak idején a felparcellázódó területet „birtokba vették”.

– Nem nehéz, kérem, elősorolni, mert nagy tagok voltak itt, s kevés birtokos. Az egyetlen út a Cukorgyár utca és egy keskeny kis keresztút, amelyik a bányától a vasútig vezetett. A vámtól kifelé, a Cukorgyár úton és a szamosfalvi út között egy olyan ötvenholdas egyházi terület volt, tán az öregek házáé, egészen addig a keresztútig, aminek úgy mondták, hogy a bánya útja. Azon túl, a Cukorgyár utcai sorompótól kifelé, a strekk és a bánya helye közötti részen a Téglás utcai szeszes Hirschnek volt vagy húsz hold rétje, s a Magyar utcai Zágoni Szabó Mihálynak, egy jómódú gazdának úgy feleakkora, le egészen addig, ahol a vasút az országutat keresztezi. A Cukorgyár utcának a strekk felőli oldalán aztán a Malomárokig terjedtek a telkek. Elöl, a Téglás utcától egészen az iskoláig, amelyik javítóintézet volt akkoriban, az mind egy rőföskereskedőé, Tamási nevezetűé volt. A javító után már kisebb, félholdas, másfél holdas nyilak voltak, ahogy az utca a vasúthoz közeledett, egyre kisebbek. A Malomárkon túl aztán, az a város tulajdona volt, ott már kicsi gyermek koromban megvolt a kertészeti telep. Apám mesélte, hogy oda egy nagy bolgárkertet akart létrehozni a város és a gazdasági egyesület, hogy a szegényebbek, a földnélküliek ott dolgozzanak, de inkább csemetekert és virágkertészet lett belőle. Én legalábbis csak arra emlékszem. A bulgárok, azok csak a strekken túl voltak.

A környék századeleji „ősállapotán” – mint a többi körzetben is – végül a nagy birtoktestek felparcellázása változtatott. Ez részben már az első világháború előtt megkezdődött, az emlékezet szerint az első – béres – házak, inkább kis viskók, már a tízes évek elején megjelentek. A tömeges ideköltözés azonban a Cukorgyár utcába és a környékére is csak jóval később indult meg.

– Volt elég spekuláció is ezekkel a földekkel, mert volt olyan, hogy megvett több házhelyet is, aztán később drágábban adta tovább. Közben, ha városi iparos volt, kiadta bérbe olyannak, aki megdolgozta. Sok hóstáti is vett itt helyet, s az elején tartották kinti kerthelységnek, Külmagyar utcából, Pacsirta utcából, Külközép utcából. Aztán amikor nőttek a gyermekek, me’ volt belőlük elég, rendre kiköltözött valamilyik ilyen külső kertibe. Az én apám, igaz, hogy nem adatt, me’ neki is kevés volt, de én kölcsönt vettem fel a banktól, s azzal vettem a telket. És úgy vette még más is, elég sok errefelé. Itt, a jobb oldalon olyan kavicsos, aztán egy-egy helyt tiszta tócsás, sásos volt a hely. Biza kellett ide a földet hordani, hogy legyen is valami belőle. Olyan helyet kaptam magamnak én is, me’ olcsóbb volt. Így is alig tudtuk első évben a kölcsön után a kamatot és a részletet fizetni. A házak is úgy épültek, hogy először felhúztak hamar egy szobát, hogy legyen ahol

meghúzódni. Aztán a tél folyamán megkezdődött az önálló gazdaélet, karácsony után, ha az idő kedvezett, már készültek az első melegágyak. Ahogy a pénz engedte, elkészült azután, volt úgy, hogy csak sok év múlva, az elsőszoba, a stukkós, háromablakos, giblis házelő is. Rendre épültek a házak, a negyvenes évekre lehetett már itt vagy hatvan család. A legtöbb hóstáti, azoknak is majdnem fele a Magyar utca környékéről, azután sok a Külközép utcából. Kétvízközi, hídlevi kevesebb jött ilyen messzire. Akkoriban ez volt a fiatalok utcája, azoké, akik most jól hetven felett járnak. De aztán jöttek később is, me' üres helyek biza sokáig maradtak, még az ötvenes évekre is. Jött hóstáti, jött iparos is, ezek főleg amikor a Dermata és a többi gyár kezdette kinőni magát. De azért olyan hóstáti világnak számított ez, kérem! Azt mondták, hogy murkosvilág. Nekünk jó volt, akárhogy mondták, ingyen az se volt...

A beépülés természetesen nem történt meg egyik napról a másikra. A Cukorgyár utcában például a század ötödik évtizedére a hatvankét lakóház szomszédságában még legalább annyi, ha nem több üres, beépítetlen, gazdátlan telek állott. És ha szám szerint nem is, de arányait tekintve ugyanez volt a helyzet a többi kialakuló utcában is. Olyanok pedig, mint amilyen a mai Molnar-Piuariu vagy pedig a körzet legszélén a Kolozsi [Cojocnei] utca, teljes egészükben a negyvenes évektől errefele váltak lakottá, jóllehet a többihez hasonlóan már régebb felparcelláztak.

– A hóstáti házak inkább úgy épültek, hogy kettő egymásnak, ugye főleg ha testvérek vagy közeli rokonok között oszlott a kerthelység, oldalt tornáccal, az udvar kirakva krumplikővel vagy le is betonozva, szélibe a zöldségmosóval, istálló akkora mindenütt, amennyire a gazda az állatot szerette, aztán ahhoz hozzáépítve a rakodószín. És a házzal szemben, a telek másik szélén minden egyes udvaron ott volt a kicsiház, a nyári konyha. Az istálló mögött pedig ott sorakozott a harminc-harminckét melegágy. De laktak itt iparosok is, azoknak mindig meg lehetett különböztetni a házat a hóstátiakétól. Volt közöttük autóvezető, tisztviselő, bőrgyári munkás, kazánfűtő, lakatos, bádogos, kárpitos, mindenféle.

Csak most, amióta a tömbházak lettek úrrá a környéken, azóta vesztette értelmét az olyan betájolások sokasága, mint például a „kályháson alul” (Almási Gyula Cukorgyár utcai házához igazodva), „a borbély-sarok” (a Kovács-féle, Taligás utcai saroktelekre vonatkoztatva), vagy pedig a „pék felé” (a Valkai György Szekeres utcai házának irányában), amelyek mind az iparos és a házak közötti kiterjedt kertrendszereket megmunkáló gazdálkodó réteg sok évtizedes együttélésének a bizonyítékai. Az ide költözők utcaközösségeit azután, alig egy fél életnyi ittlétüket követően a jelenlegi lakótelep-kialakítás szórta ismét szét, újabb utca- vagy tömbházi lakóközösségek felé. Eközben újránépesül a környék, az egykori Cukorgyár utcai körzet helyén, a Mărăști téri negyed tömbházlakóival. Az új és a régi, valójában két különböző életforma mered itt egymásra idegenkedve a felgyorsult átalakulások jelenlegi időszakában. Az egyik a múltból hozza a mába e környék szinte alakuláskori hangulatát, a másik pedig már a jövőbeli városrész arculatát vetíti a jelenbe.

„A téglafelé menve”

Tömbházak szegélyezik immár a Téglás [régebb Căramidarilor, azután Fabricii] utca mindkét oldalát is, le egészen a vasúti sorompóig. A múlt században még „A’ Téglá Csürek úttya” vezetett itt, a keleti városvámától kiindulva, a „Téglák mellyéke” nevű határrész, majd a valamikori téglavető helyeken túli, úgynevezett kambiátori legelők felé. Egykor minden bizonnyal Szamoson inneni és azon túli szakaszát különböztették meg a gidres-gödrös, hol sáros, hol pedig poros földűtnak, amíg az 1870-es évek elejére a folyón inneni szakaszát is ketté nem osztotta az elkészülő vasútvonal. Az elmúlt századvégtől honosodtak meg tehát a „vasúton errül” vagy a „streck és a Szamos közin” helymegjelölések is a Téglás utca körüli vidék betájolásában, röviddel azt megelőzően, hogy az első házak itt megjelentek volna, északi irányba is egyre kinnebb terjesztve a város lakott területét.

– Édesapám mesélte, hogy az ő gyermekkorában még járt városi vonat, az ájváj fel az állomásra és a Monostorra. Na, az a Magyar utcán jött lefelé, aztán bekanyarodott a vámnál a Téglás utcába, s ott fordult meg a szeszgyárnál. Onnan ment aztán vissza. Akkor már laktak itt, a város felőli soron legelől egy fűszeres, mindjárt a sarkon utána egy öreg, kicsi viskóban, sokan úgy hívták, hogy a lámpagyújtó Kovács, mert az volt a mestersége. Aztán hóstátiak következtek, és a Pacsirta utcai szélső kert, egészen a Malomárokig. Szemben is hóstátiak laktak a legelejin, a kertészetig. A Malomárkon túl volt a szeszgyár, és vagy hat hóstáti meginn, egészen a vasúti őrházig. Szemben pedig egy Farkas nevűnek volt kertészete, azt követte vagy hét-nyolc kicsi házikó, mögöttük jó két hold föld, zöldségeshely, ahol szegényebb családok laktak és dolgoztak akkor az elejin bérben. A Téglás utca bal oldala, a város felől, az még Kétvízköz volt, de a jobb oldala már a Cukorgyár utca környékéhez tartozott!

Farkas Antal „műkertész kertészeti telepe” 1878-ban jött létre, és virágok, fajrózsák „legnagyobb választékát” kínálta még a tízes évek végén is a „legízlésesebb kivitelben, a legjutányosabb árban”, a korabeli hirdetések tanúsága szerint. Szomszédságában valamikor 1913 táján határozta el a Gazdasági Egylet, hogy szakminisztériumi, városi és hitelszövetkezeti támogatással a Téglás utcában „a bolgár rendszer szerinti kertészkedés további fejlesztése céljából” „bolgár rendszerű öntözővel” felszerelt kertészeti telepet hoz létre. E kertészet tehát, melynek üvegházait a tömbházak sem temették el ezidáig, ugyancsak itt fogadta az első letelepedőket, a Malomárok közvetlen szomszédságában. Átellenben pedig a századforduló körül kezdte meg működését (az említett hajdani Külmagyar utcai szeszgyár bővítéseként) a Hirsch-féle „ipari és mezőgazdasági szeszfőzde és szesz finomítógyár”. A sok zöldségeskert és puszta terület között tulajdonképpen ez volt a környék egyetlen ipari vállalkozása még hosszú ideig. Csak a húszas években kezdtek megjelenni a vasúti töltésen túli területeken is a későbbi vállalatok csíráját képező első munkacsarnokok, melyeknek azután gyarapodó munkaerő-szükségletükkel szerepük volt abban, hogy végül a vasút és Szamos köze is beépült. A legszemléletesebb példát talán a városnak sokáig legnagyobb ipari egységeként ismert bőr- és cipőgyár szolgáltathatja ebben a tekintetben. A Renner testvérek néhány embert foglalkoztató,

Szamosköz utcai manufaktúrájából ugyanis szintén a postaréti területeken alakult ki a két világháború közötti – hat gyárában majdnem háromezer munkást dolgoztató – Dermata, a negyvenes-ötvenes években Herbák János, majd azután Clujana néven ismert, ma is gyarapodó bőripari kombinát.

3. A Bulgáriatelep

A postaberki dűlő

A Téglás utca „strekken túli” szakaszának környékét is az iparosodással együtt járó városfejlődés alakította olyanná, amilyennek sok helyütt – az újabb változások ellenére – még ma is található. Az emlékezet természetesen itt is őrzi azt az állapotot, amelyhez az alig fél évszázadnyi változás mérhető.

– A vasúton átmenve, ott volt a Postarét, vagy úgy is modták, hogy a Postaberek. Még az én gyermekkoromban is nagyon puszta területnek számított, legelő, rét, efféle volt szinte az egész, nagy gödrökkel, mert a tulajdonosok adták el a területükről a porondot a fuvarosoknak, s azok vájták ki. Könnyebb volt, mint a víz alól lapátolni. Baloldalt egypár hóstáti család, a Bányaiak, Szalmák, Szilágyiak, Diószegiek már itt laktak a tízes években is. Ezekből később többen herbákosok is lettek. Akkoriban azonban még sok üres terület volt a Téglás utcának azon a felin. Ott bányásztak például a cserépfazekasok, a Fazekas Társulatnak volt a helye. Fent pedig, annak a területnek a végében, a Szamos partján volt a sintéreknek a nagy telepe. A Téglás utcától a Nádasig, végig nagy kertészetek is kialakultak, ahol mind a bulgárok dolgozták meg az egyházi földeket, amiket kibéreltek. És ezen a részen volt egy Dancinger nevezetű trágyakihordónak és szállítónak a fuvartelepe is.

Még 1914-ben is csak tervezte a város, hogy öt főbb utcát alakítson ki a vasúti töltés és Szamos határolta területen, a Téglás utca bal, illetve jobb oldalán, a későbbi Dermata-környéken és Bulgáriatelepen, melyeket akkoriban még csak úgy hagyományosan „Postaberki dűlő”-nek nevezett a város lakossága. A valóságban azonban még kiterjedt legelőket, szántókat, zöldségeseket vagy éppen parlagon hagyott földeket járhatott be a tekintet, mielőtt a gyepmesteri telepbe ütközött volna, vagy azt megkerülve, túl a Szamoson, a mezei utak mentén átfoghatta a Szentgyörgyhegy alatti kiterjedt síkságot, a kambiátori legelőtől a valamivel keletebbre elterülő s legtermékenyebbnek tudott Kolozsvár környéki földekig.

A „hóhérok hídja”-nak nevezték el azt a Téglás utca végén épült Szamos-hidat, melynek költségvetését 1908-ban fogadta el a városi bizottság, „különösen a gazdaközönség érdekeit véve figyelembe”. És ugyanúgy nevezik az egykori dolgok felől tájékozott mai kolozsváriak is azt a betonhidat, mely néhány éve a régi helyébe, a megnövekedett forgalom lebonyolítására felépült. Az emlékezet ugyanis őrzi az egykori „hóhérok”, városszerte járó sintérek emlékét, s a híd közvetlen szomszédságában volt tízholdnyi gyepmesteri telepüknek valamikori életét. Ez a foglalkozás már jóval az első hídépítést megelőzően létezett, éppúgy maga a telep is, itt az egykori városhatárban. 1882-ből városi bi-

zottsági jegyzőkönyvben szereplő bejegyzés például arról tudósít, hogy a „tanács megbíztatik, miképp az ebfogás módjában eddig követett nap-pali kegyetlen és irtózást keltő állatkinzás helyett, mely mellett az éj-jel is járni kénytelen közönség mégis alig bír útjában elhatolni a semmi által sem korlátolt számos eb barangolásától – a lehetőségig más megfelelőbb eljárás hozassék bé”.

– A mostani új híd olyan magos, hogy, kérem, a kicsi házak már csak a tetejükkel látszanak ki a part közelében. Mindjárt a Szamos innenső partján aztán ott állnak sorban az Elektrometál gyár műhelyei. Na, azon a helyen, kérem, a sintérek tanyája volt még nem is olyan régen. Úgy mondtuk nekik, hogy a Rudi nemzetség. A húszas évek eleji-ről jól emlékszem, akkor voltam kicsi gyermek, ahogy mondogatták az idősebbek, hogy na, jönnek Rudiék és viszik a kutyákat, adlak oda téged is! Egy Czukor urat is emlegettek, az is közéjük tartozott. A dombon túl, ugyancsak a parton, volt egy nagy meszesgödör, amibe a dögöket dobálták, én még arra is vissza tudok emlékezni. Később a Szamoson túl, a legelőn építettek egy krematóriumot, ahol most a gyógyszer-gyár van, azután oda hordták át a megsemmisítenivalót. Amikor elkezdett az utcánk felé dübörögni a szekerük, már mindenki azt találgatta, hogy vajon melyik gazdának veszett meg a kutyája, vagy melyik fuva-roznak dögölt meg a lova?

Bolgár kertészek vízikerekei

Noha a krematórium erős bűzét az egész környékre szétterjesztették a kósza folyóparti szelek, mégsem a sintérek voltak az egyedüli urai a környéknek! Még jóval az utcák itteni megnyitásának tervezgetése előtt megjelentek ezen a környéken is a bolgár kertészek, persze anélkül, hogy sejtették volna, néhány évtized múltán névadóivá válnak egy itt kialakuló szép városrésznek.

– Ahogy az öregebbektől hallottam, a múlt század végén itt még csak egyetlen kert volt, valami kertészeti egyesületé, a vasúti vonal és a Szamos között, közel a sintértelephez, ahol állítólag a városnak a lucernása is volt, a mellett, egy régi legelő helyin. Ott már öntöztek, mert kelet felől folyt el a Malomárka. De az igazi öntözés az a szerbek és bolgárok megjelenésével jött be divatba a nagy béreskertekben. Nagyapám tudta, hogy hol is kezdték bérelni a postaberki földeket. Egyháztól, magánostól, akitől lehetett. Mindent valami különösképpen csináltak, én, igaz, csak az első háború utáni bulgárookra emlékszem vissza, de tudja meg, hogy nagyon olcsósak voltak, amit az itteni gazdanép nem nagyon kedvelt, mert mindig leverték az árakat. Igaz azért, hogy amíg nálunk még édesanyám idejében is, ahogy sokszor elmondogatta, fejen hordták ki, kérem, a cseber vizeket a mezőre öntözni, addig ezek a déliek nagy kerekeket eszkábáltak a Malomárokra, ami merte ki a vizet. Vagy pedig kutat ásattak, s egy lovat csak arra tartottak, volt úgy, hogy nem is egyet, hogy egész nyáron csak járjon körbe a kút körül és tekerje fel a vizet a zöldségre.

„Bulgáriából bevándorlott szegény emberek ugyan e helyen évi bér címén 60 frt-ot fizetnek a rossz földek holdjáért. Feljavítják trágyával. Öntözik a zöldséget, mely buján tenyészik ottan” (Ellenzék, 1901. július 25.).

„A Deák Ferenc [ti. az egykori Balközép, mai Petru Groza] utcai nagy piacon a legjobb helyeket szerb árusok kapják, akik a hazájukban termelt nemzeti eledelüket, a hagymát árulják a hazai termelők teljes háttérbe szorításával” (Ellenzék, 1901. június 18.).

„Nem vesznek bérbe többet 2–3 holdnál. Erre 3–5-ön társulnak. A területet körülkerítik primitív, de praktikus rendszer szerint. Ellátják öntözőcsatornákkal a művelés alá vett területet. A víz felemelésére fakereket állítanak be; a járgányt kút- vagy pataknál lóerő, Szamos közeliében a vízerő hajtja. Csodálatos ügyességgel állítják be az öntözési rendszert. Termesztenek nyári és téli káposztát, kétféle hagymát, különböző retket, paradicsomot, murkot, petrezselymet, tököt, karalábét. [...] Ma már ők szabályozzák a vetemények árait” (Ellenzék, 1902. május 21.).

Már 1901–1902-ben ilyen tudósításokban hívta fel a lakosság figyelmét a helybeli sajtó a bolgár kertészek egyre növekvő számú jelenlétére. Ez idő tájban jelenhettek tehát meg az első, öntözőberendezéssel ellátott zöldségesek a Szamos és a vasúti töltés közötti területen is, a Téglás utcától keletre. 1911-ből pedig már jegyzőkönyv számol be arról, hogy a városi törvényhatósági bizottság közgyűlése kimondja; „a város posta-berki földterületét haszonbérbe adja, s felhatalmazza a tanácsot, hogy amennyiben a bérbeadásra megtartandó versenytárgyalás eredményre nem vezetne, a kérdéses területet Rusz bolgár kertészek a már tett ajánlatának elfogadása mellett 3 évre bérbe adhassa, azzal a kikötéssel azonban, hogy a bérbe adott területen létesített vízvezetők és egyéb létesítmények a bérlet lejártá után a város tulajdonába mennek át” (Városi Bizottság jegyzőkönyve, 1911. 411.).

– Itt volt nagy pusztaság, alig hat-hét házikó, mind olyan gyenge emberek lakták, kertek voltak, tó volt, sítés, legelőféle, csimmasz volt mind hüvelykujjam, kiszedtem vederrel, kövek és mocsok elpucolta, csináltam szép kert, sok zöldség, jó pénz. Itt bálgár kertész volt sok háború előtt, Najev Dimitrov Szamosfalvi úton, Nagy Gábar-tanyán túl, Tocsá Tjódr, aztán Petrov, Georgij Petrov, a fia annak, Ivan Petrov, Radu Ivanov, más sokak, ezek mind mentek haza, háborúban hívta a bálgár haza, volt nagy szükség mindenkire, munkáskezekre, katonának. Sok megháltá, fuccsba ment háború, de Georgij, mondták neki, Gergely bácsi, ő itt maradt, addig forgatta, hogy lett sok pénze, tartotta két autóbusz, azután adta sok hitelt, mindenkinek segítette. Egy Cîmpian Alexandru, mind mesélte itt szomszédság, építette a nagy házat az öreg Georgij bácsi pénzével, aztán csinálta fűszerüzlet, kocsmá, annak írta egy nagy firma, hogy Bálgáriá-kocsmá, onnan lett itt az egész telep neve is az. Ez a ház ott van széles frontjára, Téglás utca átjön strekken, utána kicsit arrébb, ahol most Bobîlna utca megy keresztbe, azon a sarkon. És utca, mi megy onnan a strekkek, modták Bálgária.

Az első világháborút megelőző állapotokról tehát csak halvány emlékek vannak, hogy a háborút követő újabb bolgár feláramlás és az ezzel egyidőben megkezdődött folyamatos betelepedés, lakóközretté váló átalakulás már egyre élénkebben elevenedjen meg az erre a tájakra vetődött emlékezetében.

– Jött gazda és munkásnak is vagy öt, de tíz is, a harmincas években már rengeteg bálgár itt volt! Csak semmi találkozás, piacon is csak kérdezte egyik a másik, hogy vagy? Akkor kész, mert olyan munka.

Ugye otthon sok bezárta családjá, jöttünk dolgozni, mind a valódi marhák, nehogy károsodjunk, mert ugye tíz hold kert az 20–22 ezer lej volt, csak a gané, mit hozta, bérelés volt hatvanezer lej, augusztusra biza azt ki kellett hozni! Ha nem, akkor károsodott az ember. Küldeni vagy vinni kellett pénz haza! Vártak!

Így vélekedtek itteni életükről maguk a kertészek.

„... a bolgár úgyszólván minden percét testestől, lelkestől kertjének szenteli, munkásai jövedelem arányában kapnak részt és mint érdek-társak dolgoztak. Másrészt meg olyan igénytelen, egyszerű életet élnek, hogy élelmezésük igen kevésbe kerül. Napszámosokra nincsenek ráutalva, alkoholt nem fogyasztanak. Szóval a bolgárok azért tudják oly olcsón adni terményüket, mert olcsón termelnek” – ez volt a rájuk irigykedve, de leginkább a tanulás vágyával lesők véleménye, amint az a sajtóban is megfogalmazódott (Erdélyi Gazda, 1913. 136.).

Közben pedig a felparcellázott telkeken sorra nyíltak meg a tervbe vett utcák, sorra érkeztek a kinnebb szoruló földészek, városszéli szegény emberek, és természetesen azok a vidékiek is, akikkel a város gyári munkássága gyarapodott. Először a Téglás utca közelében lévő terület épült be, aztán a bolgárok kertjeihez egyre közelebb esők is keletre, a Szamosba torkolló Malomárok felé. Mint a többi kialakuló körzetben, úgy itt is vannak legrégebbi, régi, új és legújabb házak, mert vannak az itt élők emlékezete által számon tartott legrégebbi, régi, új és legújabb betelepődők is.

Telepi utcaközösségek

A kertek kialakulásával és a bolgár típusú zöldségtermesztés fejlődésével egyidőben, párhuzamos rendben indultak ki a vasúti töltés vonalát követő Kenyérmező [Cîmpul pîinii] utcából a Szamos felé a Bolgár [Bulgarilor], Griviței, Arad, Gyöngyvirág [Mărgăritarilor], Hársfa [Teilor] és Hóvirág [Ghiocailor] nevet viselő kis utcák. Valamennyi a maga külön alakulástörténetével, lakóinak egymáséba szövődő, utcaközösségeket kovácsoló élményeivel, emlékeivel.

– Ez a rész, kérem, még lakatlan volt, már akkor mint Postaberek a Kétvízközhöz tartozott, kerületileg. Lupsaiaknak hívta azokat a város, lupsai lett mindenki, aki ide a telepre kiköltözött. Az szigorúan tartotta magát, hogy akik a legrégebb kiköltöztek, azok voltak a tekintélyesebbek, úgy mondtuk, hogy törzsbeliek. Mind például Oroszék, Bányaiék, Kerekesék, Szabóék, Mezeiék, azoknál a családoknál a mai középkorúaknak már a nagyapjuk, nagyanyjuk itt lakott. Ez a mi kicsi Kolozsvárunk! Tulajdonképpen a '24–25-ös évektől kezdték venni a telkeket, valami bankon keresztül, a belsőbb utcákból valók, inkább kisgazdák, szegényebbek, vagy pedig olyanok, akik kezdők voltak, fiatal házasok. Ugye itt olcsóbban hozzájutottak a telekhez, könnyebb volt a vétel.

– Az Arad utcában a Dávid Samu bácsié volt a legrégebbi ház, még azt is megmondom, hogy a 18. szám alatt. Úgy mondtuk, hogy istállóház, mert a déli felét lakták az emberek, az északit az állatok. Kicsi sárház volt, pajta és ház egybeépítve, inkább tákolva. Szegény gazdálkodó, fuvaros ember volt, olyan, mind még sok más is. Mert akinek két-három hold földje nem volt, az mind fuvarozott is, másképp nem volt elég a

megélhetéshez való. De laktak itt iparosok is, gyárosok, közülük Ruzs János bácsi volt a legrégebb, aztán Curuț Gligor, akinek a felesége dohánygyári volt, Romitán György pedig gazdaember, az, kérem, a gazdasági egyesületnek volt intézője, a második háború után mindjárt pedig tejkollektáló, ő vette be a kótát és a szabad tejet. Aztán lakott itt egy Csergő bácsi, azt még ma is sokat emlegetjük, kicsi kocsmája volt az udvaron, még muzsika is került, pár asztal, majdnem csak az utcabelieknek, az egyik román volt, a másik magyar, nem számított az, kérem. Úgy '55–56-ig tartott ez, akkor szűnhetett meg. Ott nyolc barátunk az utcából, Curuț Gligornak, Costán bácsinak, a disznókereskedőnek, Romitánnak, Szabó Misinek, Zágoni Misinek, Kalló bácsinak és Szabó Andrásnak külön asztala volt. Jöttek a munkából, mezőről, ki honnan, ott cserélték ki a híreket, tárgyalták a világ dolgát! Rendre jöttek a családok, mégis úgy összeszoktak. Egészen még mai napig sem épült itt be azért, mert vagy három üres hely most is van az utcában.

– 1954-ben építettünk, kérem szépen, ide a Gyöngyvirág utcába, akkorra biza állhatott már vagy harminc ház a két felin. De négy-öt üres telek is volt még, arra jól emlékszem. Három azokból még ma is az, úgy használják kerthelységnek a gazdálkodók, akik annak idején megvették. Azt beszéltek régebben, hogy valami papoké volt a terület, mielőtt felparcellázták volna. Talán Boros Gyuri bácsi volt a legrégebbi, aki Cîmpiannál, a Bulgári-vendéglősnél és péknél volt segéd. Azután itt az utcában épített saját kenyérsütő kemencét ez a Boros bácsi, és itt pékeskedett. Vannak olyanok, akik most hatvanon jól túl jutottak már, akiknek még a szülei vették a helyet, s már a harmincas évektől itt laknak. Ezek inkább földészembelek voltak. És vannak ugye az ötvenen felüliek, akik később kerültek ide, mind Kőszegiek, Kallóék, Diószegiek. Legtöbb már a második háború után. Sok szegény lakott az utcában, fuvaros, favágó, utcaseprő, és olyan is, aki a sintéreknel dolgozott. Volt egy-két iparos, mint Móni bácsi, aki a cipőket foltozta, Erdei István, a bőrkikészítő, vagy Csabai bácsi, a szücsmester. Akik már a mi gyermekkorunkban is itt laktak, pedig közel járunk már mi is az ötvenöthöz. És voltak aztán régi munkásemberek, mint Szántó bácsi, mindjárt az utca elején, Boros Miklós, aztán Laczkó István, aki nyomdász volt, egy Iconar nevezetű, Leprich Tamás, a sofőr. Az utcának, kérem, több mint az egyharmada munkás volt.

Ahogy aztán az évtizedek egymást követték, a jelenhez közelítve, éppen a munkásrétege gyarapodott egyre gyorsabb ütemben a bulgária-telepi utcáknak. Nemcsak azáltal kezdődött meg az itteni – alig kialakult – élet változása, hogy a magukat ma is „lupsaiaknak” tartó, „beszármazottakat” és „kiházásodókat” igen számon tartó régi gazdálkodó-fuvaros családok szomszédságába egyre több munkáscsalád telepedett. Idővel a kiscsászák java része is ipari munkássá vált, „gyáros lett”, ahogyan ők maguk mondani szokták. Először a gyenge termelők s a földnélküli vagy megélhetéshez elegendővel nem rendelkező fuvarosok „mentek be a gyárba”, aztán azok is, akik eredetileg jobb gazdáknak számítottak. Másodállásban, tehát a nyolcórás munka elvégzését követően még sokan természetesen zöldséget háznak mögötti kertjeikben, de csak abból már nagyon kevesen élnek a telep utcáiban.

Az itt élők tudják, hogy „az öreg Halászinak”, Halász Péter gépkocsivezetőnek és autóbusz-tulajdonosnak volt e kialakuló városrészben elsőként telefonkészüléke, a Domonkos-féle kocsmá szomszédságában, a Téglás utcában. Akármilyen baj bolt, hozzá futottak a telepiek telefonálni. Persze magára a kocsmára is sokan emlékeznek, mely még 1949–50-ben is jó táncoshely volt, ahol hétvégi mulatságait, a fertály szüreti báljait szervezte a lupsai fiatalság. Itt a Bulgáriatelepen a Cîmpianu pékmesteré, fűszeresé volt az első teherautó, aki nemcsak a környékbelieknek, hanem a városi üzleteknek is sütötte a kenyeret. És akik annak idején az autó csodájára jártak, úgy emlékeznek, hogy nagy gondot jelentett a sofőr biztosítása.

Összesen húsz utca nyílt az évtizedek során a Bulgáriatelepen. Az említett strekk mellől induló utcáktól északra, a Bábolna [Bobîlna] utca és a Szamos között is beépült a telkenként megvásárolt egykori mező, ahova most is úgy indulnak a régebbiek, hogy „megyek a Téglára”, a téglacsűrők valamikori emlékét örökítve a mába. És beépült az a része is a Postabereknek, mely Herbák-, azelőtt Dermata-, azután Clujana-mögöttként került említésre, aszerint, ahogyan az idők változása a bőr- és cipőgyár nevének változását is magával hozta. A Sas [Vulturului] és Kaszás [Cosaşilor] utcákban többnyire cipőgyári munkások laktak, s laknak utódaikban ma is, míg a Szamos-part közelében kialakult Meder [Albiei] utcában egy Szalma Mihály alakította ki földészgazdaságát a harmincas évek végén, akinek kertjét bolgároktól eltanult módon hatalmas kerék öntözte.

Gyárok, lerakatok

Nem messze a sintérek egykori telepétől, a Malomárok torkolatának közelében állott egykor a Spáda-féle szappangyár, annak a háta mögött pedig néhány évig egy kefégyár is működött. Ezek voltak a Téglás utca és Malomárok közötti terület első ipari vállalkozásai, nem is gyárok, hanem inkább néhány munkást foglalkoztató manufaktúrák, műhelyek. Egy gyárépület építését a telep elején, a Bulgár utcában is megkezdték volt, de az alapoknál tovább nem jutottak a hely süllyedékenysége miatt. A két-három teleknyi területen félbehagyott épület azért csak a környékbeli gyermekek játszóhelyeinek számát növelte a harmincas évek közepétől, gazzal, vadnövényekkel titokzatosan belepett alapjaival. A beépült utcákon túl pedig – a Hóvirág utca képezte az ötvenes évek elején is a keleti telephatárt – ott nyikorogtak még akkor is a nagy bolgárkerekek, 7–8 kerék, a vasúti töltés és a Szamos között, s a vonatott, síró hangot csendes estéken szinte az egész telepen lehetett hallani.

– Jordán bácsinak emlegettük az öreg bulgárt, Nedelko Ivanovot, aki még az ötvenes években is a helyet ott bérben tartotta. Valami régi egyházi föld volt, a görög katolikusoké, az ötvenes évek elejétől a gazdasági akadémiaé. Nagypám korában még a tehének legeltek ott, sem mire sem használták. Jordán bácsi tonnákkal szállította belőle a zöldséget. Most halt meg csak, utolsó percig dolgozott. Később aztán mindenüvé lett valami állami hely...

A Hóvirág utca és a Malomárok közötti területre három szövetkezeti gyáregység épült, a szemben lévő oldalán pedig a Bábolna utcának a közszállítási, valamint az autószállítási vállalatok számára aszfaltozták le a

bekerített addigi zöldségeket, gépkocsik parkoló- és javítóhelyeként. Felépült az ecsetgyár, majd a Hóhérok hídjánál az addig városszerte elszórt kis műhelyeket egybegyűjtő Elektrometál. Közben már néhány házak közötti kert is sorra került, vállalati lerakatok létesítésére. A Szamoson túl ugyancsak gyárak csarnokai sorakoznak végig a Szentgyörgyhegy alatt, a folyó vonalát követve. A változás oly hamar jött, hogy szinte érzékelhetetlenné vált az itt élők számára.

A ma erre járó tekintete bizony nem siklik át oly akadálytalanul a kambiátori legelőn a Tekintő irányába, mint néhány évtizeddel ezelőtt. A magas üzemsarnokok – melyeknek tövében riadtan lapulnak a nemrég még csendes életüket élt, takaros bulgáriatelepi házak vagy helyenként a szegénységet továbbörökítő viskók – a mai élet térfoglalását jelezve, egyre szaporodnak. Így él együtt egy alig hetvenéves régmúlt emlékezete az alig ötven éve kezdődött beépülés emlékeivel s a jelen nap nap után érzékelt átépülésével, ezen a vasúti töltés és Szamos határolta területen, a hajdani Postaberekben, mely Bulgáriateleppé változott.

4. Házak a Kölesföldön

A Bulgáriatelepnek tulajdonképpen két határa is volt a keleti oldalon. Az egyik, természetes határként, a Malomárok kanyargó s a Szamos irányába húzódó medre. A másik pedig valamivel, mondjuk, egy „kerthossznyival” kinnebb, a strekken ugyancsak átkelő és a Téglás utcához hasonlóan a Szamosig, azon túl pedig a Szentgyörgyhegy alá toványújtó Cukorgyár utca. Résziben párhuzamosan a Bulgáriatelep kialakulásával, részben pedig azt követően, itt a Cukorgyár utca mentén is átbukkant a vasúti töltésen a házak sora. Ha a Téglás utca volt a századforduló körüli városszél, ezt a szerepet a harmincas évekre a Cukorgyár utca vége vette át itt az északkeleti városszegletben, hogy aztán az egyre kinnebb húzódó hóstáti gazdák az ezen kívül eső, a szamosfalvi határig húzódó Kölesföldön is egyre szorosabban összefüggő házsort alakítsanak ki, utcává változtatva itt is az addigi – több mint 130 hold szántót és 56 hold rétet magába foglaló – városszéli dűlőt. Voltak itt is városszéli tanyák, amelyek már az első világháborút megelőző években kialakultak, a tömeges és összefüggő utcasort kialakító betelepedés azonban jó húsz esztendővel később indult meg, s alig két évtizede állapotodott meg, a körülmények kényszerítő hatására, a táj iparosodásának felgyorsulása miatt.

– Akik itt lakunk, úgy tudjuk az öregektől, hogy az Ambrus bácsié volt az első ház a Kölesen [ma Plevnei utca]. Aztán a Szabó Józsefé, Kovács tatáé úgy a tízes évekből. Aztán még volt egy régi-régi faragott ház, tiszta faház, tán az lehetett a legrégebb, de már lebontódott, s nem is lehet pontosan tudni, ki volt az építője. Azután jött Csíki József, képzelje el, milyen rég itt lehet ő is, ha már neki is ötvenöt éven felüli gyermekei vannak. A század elején még mind üres szántók voltak ezek, nagyapám mindig mondta, hogy milyen jó gabona és zöldség termett itt. Aztán amikor felnőttünk, láttuk mi is, hogy valóban nagyszerű a földje. A Cukorgyár utca végével kezdődött beépülni, úgy a huszonöt utáni években. A Malomárokra rúgtak a kertek, azokra építettek Hatházi

bácsi, Bagáék, Alberték. Az utca a Szamosnak ment, keskeny híd volt rajta fából, azon jártunk át a szőlőkbe és a vízen túli földekre. Úgy is hívtuk, hogy Szentgyörgy-híd. Attól kifelé mezőség volt a Kölesföld, ahol a nagyobb gazdáknak volt két-három, néha még ennél is több hold földje. Ezek osztódtak aztán a harmincas évektől a gyermekek között, s ezekre a fél-háromnegyed holdas parcellákra építkeztek az életüket kezdő fiatalok, különösen a negyvenöt utáni időszakban. Ötvenötben még biztosan épült, azután azonban talán csak a Szalma Marcié, Nagy Mikié. Ahogy a fiatalok mind örökölték, úgy osztódott a terület, úgy laknak egymás szomszédságában a rokonságok, úgy szoktuk mondani, hogy tagokba. A páratlan oldalon például ott van a Simon-, Nagy- és a Tárkányi-tag. De ezek tulajdonképpen valamikor egy birtoktestet jelenthettek, mert a három család rokonságban van, mert a Tárkányiak és Nagyok anyja is Simon leány volt. A 37. számtól a 43-ig van a Simon-tag: Simon Károlyé, aki épített is, Simon Józsefé, aki nem épített, Butyka Jóskáé, akinek Simon leány a felesége, aztán pedig Simon Jánosé. Azután jönnek a Purica-Nagyok, Pista és Jóska, Nagy Gyuri, aki kertnek tartja, s Zágonyi Pityu, akinek az anyja volt Nagy leány. A Tárkányi-tag háromfelé oszlott: Ferenc épített, Pista és Gyuri zöldségeskertnek használja. Van aztán Kovács-tag, Csonka-Hatházi-tag, az egyik háromfelé, a másik legalább nyolcfelé oszlott az örökösödés rendjén. Csak kár, hogy mire itt az élet kialakult, máris törölnek le, menni kell másfelé...

Észak felől a Szamos vált a Kölesen gazdálkodók „ellenségévé”, miután hozzá nem értő kezek a part menti fákat, bokrokat kivágták. Volt olyan év, hogy 5–6 métert is leszabott a kertek végéből a víz. A Simon-tag táján, ahol nagy déli ívű kanyart írt le a folyó, van olyan fűzfa – csodaként mutogatják az ittlakók –, amelyik alig egy-két esztendő alatt átkerült a túlsó partra. A vasúti sínek felől aztán az iparosítás is megérkezett a kövér földű zöldségeskertekbe. A modern csempegyár tulajdonképpen teljes egészében az eredetileg strekkre rúgó kölesföldi kertek végébe épült. Ahogy aztán a Szamos túlsó partján egyre tovább terjed az új iparnegyed, vele párhuzamosan itt a Kölesen is kazánházakat, üzemcsarnokokat emelnek a Szamos-parti kertekbe, de a többi körzethez hasonlóan a földszintes házak is egyre nagyobb számban kerülnek lebontásra. Lassan a város keleti iparnegyedének részévé válik a Kölesföld, amelynek a negyvenes években még alig negyvenhat beépített és több mint százötven külsőségnek számító parcellája volt, amely tehát egyike a legfiatalabb benépesült kolozsvári körzeteinknek. Sok helyütt még régi életrend szerint indulnak útnak reggelenként a határba, Eperjestere felé a szekerek, ágyások fölé hajolnak a palántáló, gyomláló, zöldség fejlődését leső földészek, a mozdulatokat azonban már magas, többméteres betonoszlopok, kazánok, daruk vigyázzák mindenfelé. Mert ilyen a táj iparivá váló élete, ilyen irányt vett változása.

Egy séta véget ér

Messze jutottunk a régi hóstátok, a Külközép és Külmagyar utcák végétől, az egykori városszéli csordagyülekező helyétől. Mert messze tolódott ki innen is az egyre gyarapodó város településhatára. Az emlékezet megőrizte állapotok s a változások – ha olykor homályosabban, is, mint várnók – együtt körvonalazzák az élet itteni többsíkúságát, a jelen elképesztően nagy arculatváltásának előzményeként.

A bejárt negyedek, városi peremkörzetek úgy éltek és éltek a maguk hasonlatosan alakuló életét, hogy az mégis mindenütt valahogy másként fejlődött maivá. Iriszi, kerekdombi földészek és vasutasok, a Kőváry-telep „kincses” helyeinek örökösei, monostori szántóvető, fuvaros és kanálkészítő emberek, kétvízközi halászbálokra járók, hegyalatti malommunkások, tó melléki „serfőzők”, házsongárdi gyümölcszedők és Holdvilág utcai pékek, kőművesek, tisztviselőtelepi tisztviselők, cigánysori zenészek, kövespadi bérkocsisok és buszosok, Szántó utcai szegények, pillangótelepi dohány- és kendőgyáriak, hóstátiak és iparosok, a tóköziek, Cukorgyár utcaiak, bulgáriatelepiek és kölesi gazdálkodók más és más arcélét alakították ki ugyanannak a kolozsváriságnak.

A város, az alig több mint száz, majd ötven-hatvan évvel ezelőtti város köré sokszínű településgyűrűt vont a fejlődés. A határba költözők tágították mindenütt a város településterületét, újabb és újabb körzetek családi házait, kertjeit, utcáit s régen volt szomszédságok emlékeit hagyva örökségül a fiatalabbakra. Az átélt változás azonban nem csupán a terjeszkedés egymásmellettségének emlékezete. A képek, sorshelyzetek és események nemcsak egymás mellé, de egymásra is helyezhetőek. Nemcsak egymás mellett élő külvárosokból, majd a külvárosokból kialakuló újabb külvárosokból építkezik a város. Több város is él ugyanakkor ugyanabban a városban. Több Kolozsvár él egymásba oldódva, tegnapiból maivá, maiból holnapivá ötvöződve a nemzedékek rendjén ugyanabban a Kolozsvárban. Az újabb szoros gyűrűt a magas tömbházakból alakult lakótelepek, nagy csarnokú gyárnegyedek vonják köréje! S e gyűrű szorításában lassan emlékké foszlanak mai életünk egymást követő napjai is.

Tartalom

A bennünk élő város.....	5
I. Túl a Nádason.....	12
1. „Új Hídelve” születése.....	12
2. Nádas-parti „feredő”.....	13
3. Kertek emlékezete.....	14
4. Rác-telep – az első munkásnegyed.....	16
5. Kakasvárosi fuvarosok.....	17
6. Szőlőhegyi gyümölcsösök.....	19
7. Az eltűnő Kerekdomb.....	21
8. Parcellázások a Túzokmál alatt.....	23
9. Házak és emberek.....	25
10. Földészek és vasutasok.....	27
II. A kőmáli szőlők felett.....	32
1. Az utolsó Nagy utcai hóstáti.....	32
2. A Fellegvár.....	33
3. Kincsek a Kismezőben.....	34
4. Az épülő Kőváry-telep.....	36
5. Szélső vagy Raktár utca.....	38
6. A kőmáli „luxusvilág”.....	39
7. Fél utcányi „kuncsaftkörök”.....	42
8. Telepi szokások....	43
9. A Gépész utcától a Törökvágásig.....	45
III. Faluból lett külváros.....	49
1. A Külmonostor utca.....	49
2. Sétatéri emlékek.....	51
3. A többarcú Kolozsmonostor.....	53
Volt egyszer egy falu.....	53
A monostoriak.....	55
Két világ találkozása.....	56
Ahogy a helyek élnek.....	57
4. Kétvízközi sikátorok.....	59
Fásberek vagy „Berki Magazinum”.....	59
Hat szűk utcácska.....	60
Favágók, kőművesek, szövőasszonyok.....	62
5. Tókörnýéke – a monostori „iparnegyed”.....	66
Táborhely és Anyagát.....	66
Malmok és sörgyártás.....	67
Utcák a tó körül.....	68
6. A Hegyalatti utca.....	69
IV. Az Akasztófadomb alatt.....	71
1. A beépülő házsongárdi szőlő.....	71
2. Gyümölcsösök a Kert utcában.....	73
3. A „Külszén fertály”.....	75
4. Városszéli megtelepedők.....	77
5. Az újabb változás.....	80

V. A délkeleti városhatár.....	82
1. A két hóstáti „suburbis”	82
2. Városszéli zenészvilág.....	84
3. „Békáson innen”.....	87
Agyagdombi kis utcák.....	87
A néhai szántóföldek	87
A kialakuló Tisztviselőtelep	89
Az új városszél	90
4. A Kövespad három élete	91
A hídon túl	91
Az utcává lett Patai út.....	92
Nyúlfarknyi utcák, tenyérnyi udvarok.....	93
Az alsókövespadi Pillangótelep	96
Buszgarázs az udvaron	100
A szélső utca	101
A „Pupihegy” felett, Felsőkövespadon.....	103
5. A „tömbházrengeteg”.....	105
VI. Tóközétől a kambiátori legelőig	106
1. A Tóköz.....	109
2. Út és vasút köze.....	111
Múlt századi városhatár	111
A Cukorgyár utca környéke	113
A „téglafelé menve”	116
3. A Bulgáriatelep.....	117
A postaberki dűlő	117
Bolgár kertészek vízikerekei.....	118
Telepi utcaközösségek.....	120
Gyárok, lerakatok	122
4. Házak a Kölesföldön.....	123
Egy séta véget ér	125

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Pillich László: Városom évgyűrii

A könyv szerkesztője: H. Szabó Gyula
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1985. Alak: 70x100/16
A nyomás kezdete: 1985.V.31.
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma:
Nyomdai ívek száma: 8+16 oldal melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511–4, kis könyvtárak számára: 894 511
Tiparul executat sub comanda nr. 134/1985,
la Întreprinderea Poligrafică „Crişana”,
Oradea, str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România

